

ETNOLOG

GLASNIK ETNOGRAFSKEGA DRUŠTVA,
ETNOGRAFSKEGA MUZEJA IN ETNOLOŠKEGA
SEMINARJA NA UNIVERZI V LJUBLJANI

LE BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ
D'ETHNOGRAPHIE À LJUBLJANA

REDAKTOR:
DR. NIKO ŽUPANIĆ

KNJIGA XIII

LJUBLJANA
1940

ETHNOLOG

44061

~~48344~~

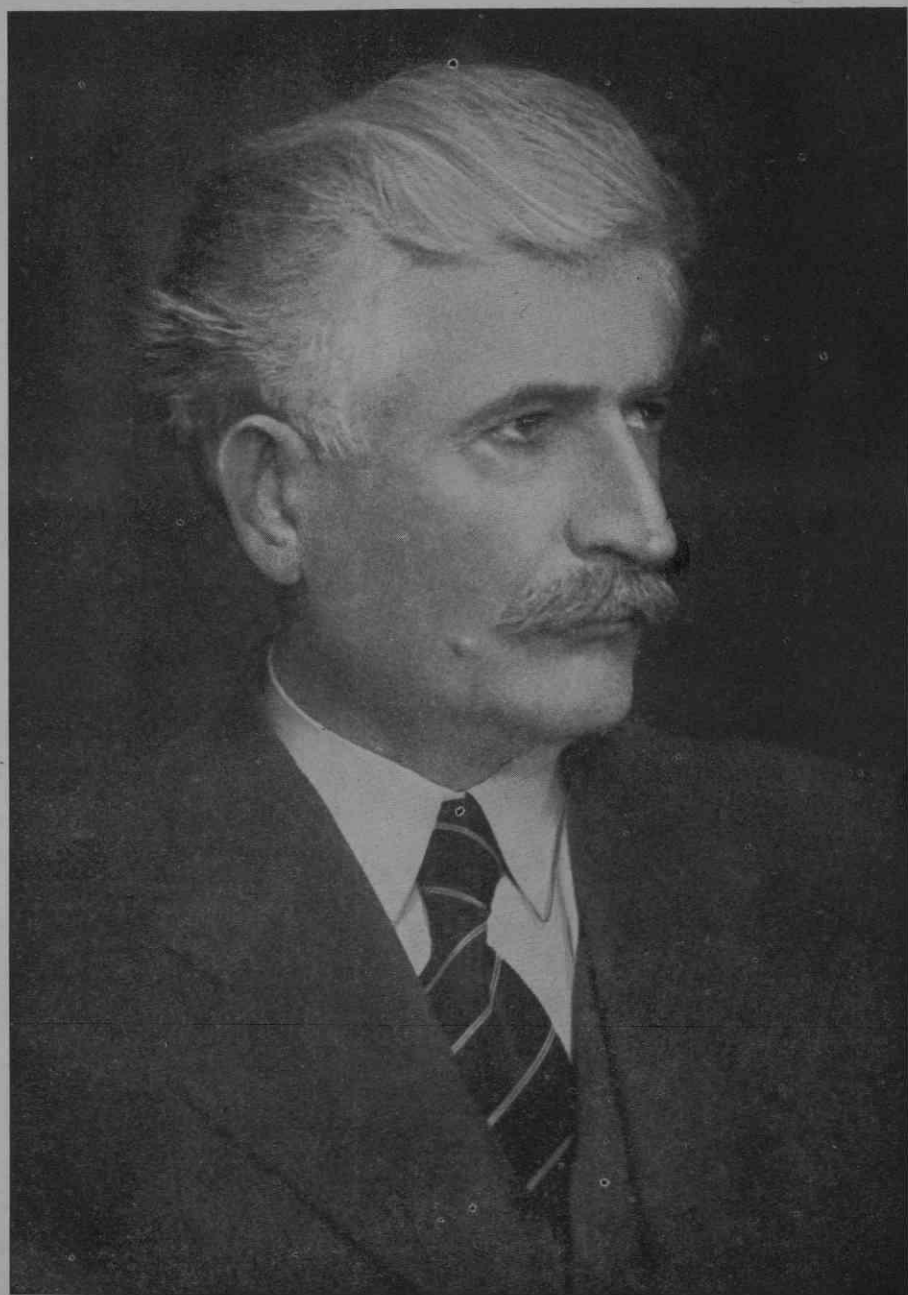
febr. 47.

Izdajatelj in urednik »Etnologa«
Dr. NIKO ŽUPANIĆ, univerzitetni profesor

Redakcija in uprava:
Ljubljana, Univerza — seminar za etnologijo.

Editeur et Redacteur de »Etnolog«
Dr. NIKO ŽUPANIĆ, professeur de l'Université

Rédaction et administration:
Ljubljana (Yougoslavie), Université, Séminaire
d'ethnologie.

Božidar Maksimović
prosvetni minister Kraljevine Jugoslavije (1940)

Niko Županić, Ljubljana:

Problem etničke pripadnosti zlatega zaklada iz Semikluša v Banatu

Predavanje napisano za XVIII svetovni kongres antropologije in prazgodovinske arheologije v Carigradu

V letu 1799 je Neca Vuin, srbski kmet iz Semikluša¹⁾ (nekdaj Szerb-Nagy-Szent-Miklós, sedaj v rumunskem delu Banata) pri kopanju jarka na svojem dvorišču slučajno odkril depojsko najdbo 23 zlatih posod: 7 vrčev, 10 skodel, 1 vaza, 2 pokala, 2 čaši in 1 pivski rog. Ta zlati zaklad, ki je velikega arheološkega pomena in po obsegu pač največji v Evropi, se nahaja že 140 let v cesarskem kabinetu novcev in antik (Münzen- und Antikenkabinet) na Dunaju pod imenom „Atilov zaklad“.

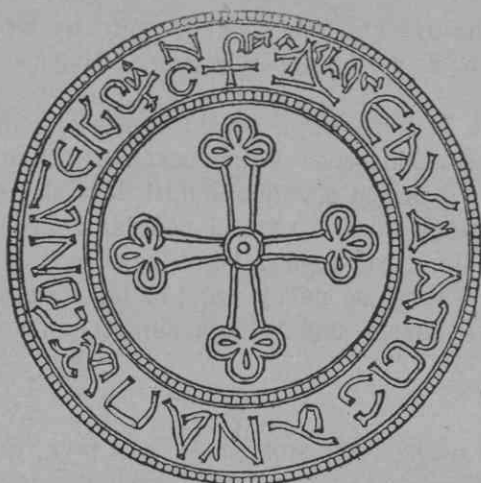
I.

Arheološka veda XIX stoletja se je v prvi vrsti pečala s klasičnimi starinami in se je za barbarski zaklad le malo brigala ter je skoro izključno množina zlata vzbujala zanimanje muzejskih obiskovalcev. Oblike in okraske posod so smatrali za tuje in barbarske pa tudi napisom vtisnjenim ali vrezanim v zlato niso posvečali nobene pozornosti. Šele v zadnji četrtini XIX stol. (1885) je resni in mnogostranski arheolog J. Hampel mimogrede obdelal tudi „Atilov zaklad“, pri čemer pa ga je ime zaklada zapeljalo, da je nastanek slutil že v času bosporskega kraljestva in da je potem zaklad prehajal zaporedoma v roke Gotov, Hunov in Gepidov (5 stol.). Kmalu nato je bil nastanek postavljen v 8. stol. (G. Nagy), k čemur se je končno pridružil tudi J. Hampel (1905). Po dognanjih filologa Supke, ki je hotel v napisih večine posod videti staro tursko zarezasto pisavo (Kerbschrift) je J. Strzygowski (1907) razlagal, da je zaklad iz srednje

¹⁾ Semikluš je rojstni kraj srbskega literarnega zgodovinarja, Dr. Tihomirja Ostojića, pokojnega univerz. profesorja v Skoplju.

Azije in da je staroturško delo altajskega kulturnega kroga iz 8—9 stol. Nasproti temu zastopa E. H. Zimmermann (1923) stališče, da je treba iskati nastanek zaklada iz Semikluša v kavkaškem okrožju, mogoče na bizantinskem Hersonesu (starorusko Korsun') blizu današnjega Sebastopola in da so ga zgotovili tamošnji barbarizirani Grki ok. 870—890 po Kr. r. Drugače so v splošnem izvajali morfološke in ornamentalne posebnosti posod iz sasanidskih, bizantisko-krščanskih in srednjeazijskih motivov.

Začetki znanstvenega raziskovanja „Atilovega zaklada“ so dokazali, da je na njem marsikaj še nedognano in da so se pojavili v zvezi

Sl. 1. — Krstna skodela iz zlata z grškim napisom (Semikluš, № 9).

z njim problemi, ki ne zanimajo samo arheologe, marveč ravno tako tudi zgodovinarje, lingviste in etnologue.

Stara muzejska oznaka „Atilov zaklad“ pa je popolnoma po pravici odpadla.

II.

Sedaj si hočemo natančneje ogledati novejša faza znanstvenih poizkusov rešiti problem etnične pripadnosti zaklada iz Semikluša! V prvi vrsti nas seveda zanimajo napisi na posodah. Napise delimo v tri vrste: I. Dva napisa napravljena v grških črkah na skodelah № 9 in № 10 (numeracija po J. Hamplu), katerega so doslej petkrat ali šestkrat različno prečitali, dokler ga ni konečno (1936) bolgarski znanstvenik J. Gošev prečital in spoznal kot krščansko misel p Δεὸς

(διὰ ὕδατος ἀνάπαισον κὲ (ε)ἰς ζωὴν αἰώνιον, katero dobimo v svetem pismu in v starih bizantinskih akolutijih blagoslovitve vode. Po vsebini napisa kakor tudi po oblikah so bile posode določene za zajemanje blagoslovljene vode in izhajajo iz 8.—9. stol. II. Napis na skodeli № 21, takozvani „Buila-skodeli“, ravnotako v grški pisavi in dobro čitljiv, vendar po vseh izgledih v tujem negrškem jeziku. III skupino sestavlja 18 napisov na 13 posodah, od katerih deset sestoji iz ene in iste skupine črk. J. Németh trdi, da so to kratki napisi pečeneškega izvora in da je abeceda v svojih elementih zelo sorodna kökturški (vzhodno-turški) in madžarski zarezasti pisavi (Kerbschrift), čeprav sta ruski bizantolog Kondakov, kakor tudi Bolgar Balaščev, pred

Sl. 2. — Notranja stran dna zlate »buila-skodele« z arabeskami obdanimi v krogu z napisom v grških črkah (№ 21, W. Schmid, sl. 8).

tridesetimi leti opozorila na simptome grške paleografije. V zadnjem času so se te pečeneške črke izkazale kot deformirane grške (S. Mladenov, 1935).

III.

Povrnimo se k napisu na „Buila-skodeli“, ker je najdaljši in čitljiv, toda z ozirom na jezik še nedognan, čeprav obstojajo že mnogi poizkusi, da bi ga razjasnili. Notranja ploskev dna je izpolnjena z arabeško križnatega motiva katera je obdana v krogu z napisom: † ΒΟΥΗΛΑ · ΖΟΑΠΑΝ · ΤΕΧ · ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ · ΒΟΥΤΑΟΥΛ · ΖΩΑΠΛΗ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙΧ ·

Genialni danski turkolog W. Thomsen je prvi prišel na misel, da je „Buila napis“ turški; čital in prevedel ga je tako-le: Buila

zoapan täsi dügätügi Butaul zoapan tagrugi ičigi täsi kar pomeni: „Buila-župan je časo dovršil, (ta) čaša, katero je Butaul-župan napravil primerno za obešanje“. W. Thomsen je proglasil turški idiom „Buila-napisa“ za protobolgarskega iz historičnih, arheoloških in paleografskih ozirrov. V prvi vrsti se je opiral na zgodovino, ker so si Bolgari pod vodstvom kana Omurtaga podvrgli pokrajijo med rekama Maroš in Tiso (827) in so jo imeli v svoji oblasti do prihoda Madžarov torej do konca 9. stol, ko so bili že spreobrnjeni h krščanski veri.

Šest let po objavi W. Thomsenovega dela je hrvaški ljubitelj zgodovine in filologije, Luka Jelić, trdil, da jezik Buila-napisa sploh ni turški, marveč „kasijski“ ali „antski“ in da Protobolgari, kakor tudi Huni in Avari sploh niso bili Turki, marveč so pripadali „kasijski“ rodbini narodov. Prevod napisa je zvaril skup na podlagi besednega zaklada kavkaških avtohtonov na sledeči način: „Buila, župan spodnje Tise (sin Buta ali Butka), župana Tagroga, daruje (to) čašo“. Županija spodnje Tise da je obsegala približno ozemlje Senta—Temišvar v zapadnem delu Banata, kjer leži tudi Semikluš, dočim bi treba iskati županijo Tagrog (a) v deželi Tagra (snežnikov) v Karpatih med zgornjim Dnjestrom in Dunajcem, kamor da Ptolemej postavlja ljudstvo Tagrov. Originalna in fanatazije polna razalaga Buila-napisa!

Petnajst let po W. Thomsenovemu delu (1932) se je zdelo potrebno madžarskemu turkologu J. Némethu zavzeti kritično stališče k njegovim nazorom s trditvijo, da kaže z grškimi črkami izveden Buila-napis glasovne poteze, ki kažejo na pečeneško-komanski izvor: dügätügi < tükätüki, tagrugi < taqruqui; ičigi < ički, ba gradž < baqradž. Ime Bota-ul, Čaban, sin Bota (iz plemena Čaban, je treba sestaviti z Βατά, imenom kneza pečeneškega plemena Τζοπόν-Čaban. Pečeneški knez Bata, omenjen tudi od Konstantina Porfirogeneta, je vladal okoli 889 njegov sin Bota-ul, kateri je bil posestnik zaklada, pa da je živel ok. 900—920, v čigar čas je treba tudi napis preložiti. Zato da govori tudi podčrtana oblika črke **B**, kakor smemo tudi sklepati, da so takrat posamezni pečeneški knezi prevzeli tudi krščansko vero, o čemer da pričajo krstilne posode v zakladu. Németh je sledeče prevedel napis: „Čaša Boila Čabana, po njegovem naročilu je bila izvršena; Butaul Čaban ji je dal napraviti zaponko, njegova pivska čaša je to“. Ta razlaga je popolnoma zgrešena stvar.

Proti J. Némethu se je z velikim zagonom oglasil bolgarski lingvist S. Mladenov (1935), ki je pečeneško-komanski značaj Buila-

napisa zavrgel in njegov jezik iz glasovnih ozirov proglasil za protobolgarskega: v pečeneškem bi bilo Jula, medtem ko ima protobolgarski namesto tega Dulo kakor turški jilan protobolg. dilom, tur. jigit: protobolg. diget in kazan-tatar. žeget. V protobolg. in kazan-tatar. se pojavi *e* za tur. *i* (*y*) in narobe, torej protobolg. šegor: tur. sygyr, protobolg. et „pes“: kazan-tatar. et, tur. it itd. Protobolgarske redakcije se ne vidi samo v pisavi βουηλα namesto βοηλα, βοιλια v drugih virih, temevč še celo v grškem δεα namesto

Sl. 3. — Zunajna stran dna zlate »buila-sko-dele« z gravirano živalsko borbo (№ 21).

δα. S. Mladenov prevaja „buila-napis“ na sledeči način: „Zoapan Butaul je graviral boj (digit, džigit), Zoapan Butaul je graviral notranji križ“. Namesto grš. σταυρο se pojavlja ταυρο ταγρο kakor v madžarskem kopac namesto skopac, ali finski kaunis mesto skaunis itd.; alternanca v: γ se pojavlja že v komanskem (tag: tav, say sav e. c.). Kakor δυγετοιγε je tudi ταγρογη, „križ“ direkten objekt v stavku. S. Mladenov je oštromno dokazal, da jezik buila napisa nikakor ne more biti pečeneško-komanskega izvora.

Iz Berlina je strogi slavist B. von Arnim čitanje J. Németha iz historično-psiholoških, jezikovno-pisavnih in pisavno-zgodovniskih razlogov odločno odklonil. J. Némethova trditev, da je napis prvotno segal le do dügätügi in da ga je potem izpopolnil drugi posestnik Butaul, je že radi tega nepravilen ker „že en sam pogled na posodo zadostuje za trditev, da je ves napis vtolčen od ene same osebe: razpoložljivi prostor je namreč v naprej preračunan in enakomerno izpolnjen. „Dalje je datiranje s črko **B** s podčrtanjem (po Féhérju 820—906 po Kr. r.) samovoljno, in ga ne moremo resno jemati, kakor tudi ljudsko etimološko razlago prve besede napisa BOYHAA

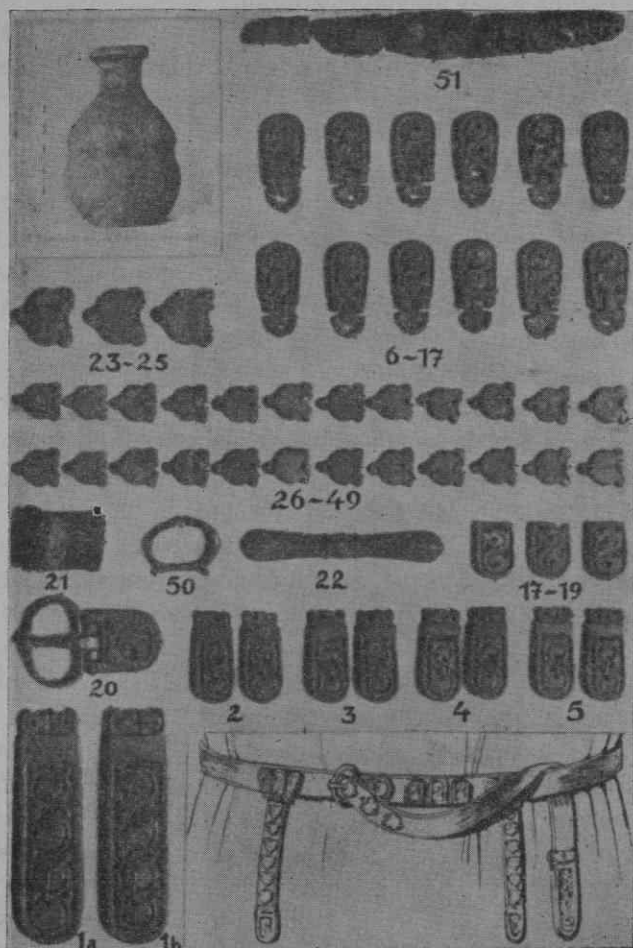

Sl. 4. — Zlata posoda iz Semikluša s petimi krogi iz brstnatih vitic (№ 19; Schmid, sl. 5).

iz orhontur. bojl a in tega srednjeturškim nadaljevanjem, ki je vedno pisana z *o* kot nesigurno. S tem potem takem odpade turški značaj buila napisa in obenem hipoteza S. Mladenova „zaopan Butaul je graviral notranji križ“.

Strogi in dovolj stvarni kritiki von Arnim-a se priključuje tudi madžarski turkolog G. Mészáros, ko imenuje buila napis kratkomalo za pseudoturški napis: pri Turkih sicer imamo z osebnimi imeni zvezan tudi častni naslov vendar pa tvori častni naziv vedno drugi del imenske kompozicije; torej turškega Boila-Čabana sploh ni bilo. Beseda * *tesi* nima s turškim *tas* nič skupnega, sprememba od *ä* na *a* ne obstoja, poleg tega je *tas* arab. < perz. izposojenka.

V pomenu zgotoviti bi Turki uporabili glag. pūdūr, būdūr in ne glg. tūget „h koncu iti, dovršiti, zapraviti (indügetügi). Sin Bute ne bi bil * Butaul, nego Buta-oglu. Obesiti, pritrčiti pustiti ne bi bilo ičigi; ič i ne iči „piti“. Nadalje je prestavil J. Németh

Sl. 5. — Predmeti iz avarskega groba № 130 v Kundomba
(T. Horváth, sl. 26)

besedilo v štirih stavkih, čeprav se v njegovem besedilu ne nahaja niti verbalni niti nominalni predikat, kar označuje Mészáros pač kot nekaj „absurdnega“. Po vseh teh lingvistično-etnoloških raspravah se nahajamo z opredelitvijo etnične pripadnosti napisa pač tam kjer smo

se nahajali pred prvim razlaganjem napisa po W. Thomsenu (1917), ker je negotovo v katerem jeziku je „buila-napis“ sestavljen. O tem bo odločala prihodnost.

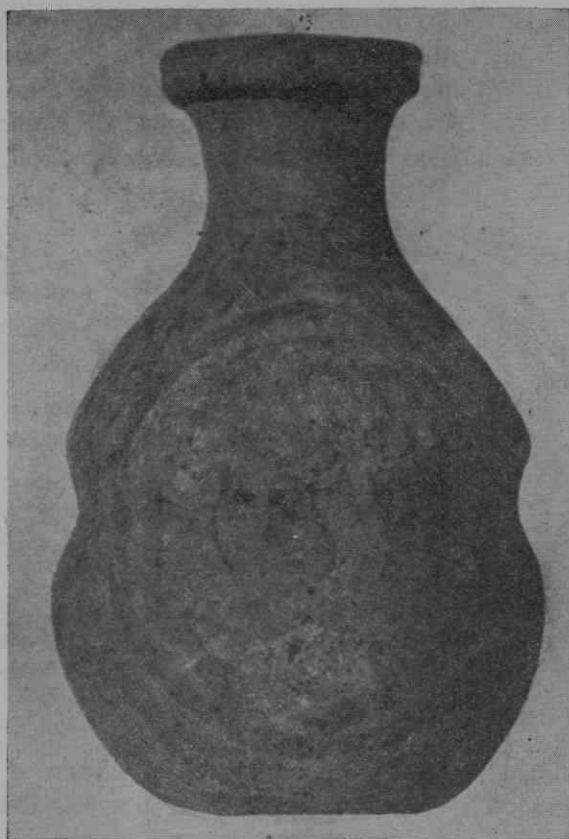
IV.

Razmotrimo sedaj arheološko stran.

Že pet let po pojavi J. Németha je trdila arheologija (W. Schmid, 1928), da združuje ornamentika zlatega zaklada iz Semikluša v sebi helenistične, sasanidske, germanske in tudi krščanske elemente, kar more nastopiti samo v mejnem ozemlju med zapadno in vzhodno kulturo. Kraj nastanka moramo radi prevladovanja orientalskih vzorcev iskati samo na ozemlju okoli Kimerijskega Bospora. Ornamentalna dekoracija sestoji iz vitic, palmet, često v zvezi vitic s palmetami. Tudi sprememba brstnate vitice (Stabranke, Knospenanke) v abstraktno arabesko novoorientalne umetnosti stavlja nastanek zaklada najbrž v pojuginijano dobo. Obstoja pa mlajši in starejši deli zaklada, katerih nastanek pade v dobo 6. do 8. stoletja. W. Schmid meni, da je „buila-čaša“ nastala za časa avarskega gospodstva v 8. stol. in da je bila v posesti avarskih županov. Kneza Buila in Butaul torej ne bi morala živeti pod oblastjo Bolgarov, marveč pod vlado avarskih kaganov v 8. stoletju. Bila sta najbrž župana na Tisi — domneva naš arheolog — THCH, TAICH se v napisu dvakrat pojavlja in oznake dygetygi, tagrogi, itzigi bi utegnile biti pač imena pokrajin ob porečju Tise (Τῆσα ὁ ποταμός) ali pa označuje sorodstvene zveze med obema županoma.

Med tem so na Madžarskem odkopali ok. 15.000 avarskih grobov, med njimi nekatere zelo bogate vsebine. V izkopninah je mnogo objektov, ki so sorodni stilni skupini v Semiklušu in gotovo temelji ta umetnosti krog na sasanidskih elementih. Važni problemi avarske metalne umetnosti so združeni z zakladom iz Semikluša in že pri zbiranju in obdelavi keramišnega materiala moremo dobiti važne podatke za kronologijo najdbe. Posamezne metalne najdbe iz grobov v Kiskörösu pa ustvarjajo po T. Horváth-u nujnost v avarski kulturi sami stvariti posebno skupino, ki je stilu najdbe v Semiklušu blizu. Da bi mogli karakteristične znake, ki se po formi in ornamentiki soglašajo, prav prikazati je treba posamezne predmete iz avarskih nekropol Kundomb, Györ in Kiskörös kakor tudi iz zaklada Semikluš po gledanjih T. Horváth-a pritegniti za primerjavo. Tu je treba predvsem omeniti vrč iz nekropole (grob № 130) v Kundombu (okraj Csongrad), katerega označuje lahno konkavno dno posode, krepko izravnana in izstružena (oblika) kontura telesa v trebušni višini ter medseboj

zvezani v črni barvi nanešeni medaljoni na posodi. „Na medaljonih so izdelane glave krilatega leva, v srednjih poljih je kljun, oko, okras glave, kakor je tudi za razpoznati glavo obkrožajoče telo. Progasto elo je neorgansko izdelano, noge, rep (krila) manjkajo. Prostor med dvema medaljonoma je bil izpolnjen z motivom rož (palmete?). —

Sl. 6. — Poslikan avarski vrč iz žgane zemlje z medaljoni, grob № 130 iz nekropole Kondomb (T. Horváth, sl. 27)

Vrč z medaljoni kaže na vzhodno turkeštanske zveze, ker tam radi uporabljajo črno barvo in medaljone kot okrasne elemente. Tam obdajajo navadno hipokampe, race in glave vepra. Za naš primer okvirjenja krilatega leva, pa tam ne najdemo primere. Motiv je mogel biti vpeljan v okrogle medaljone samo tam, kjer so stare skitske tradicije še živele, torej v južni Rusiji ali na Madžarskem, kajti tovrstna

stilizacija živali (Rolltier, animal enroulé) je nastala na ozemlju skitske umetnosti. Po naziranjih Herzfelda imitirajo te stenske slikarije vzorce blaga. Le Coq trdi, da so biserni medaljoni v sasanidski umetnosti zelo priljubljeni, kakor so prišli iz helenistične umetnosti“. Toda ne samo v avarski keramiki, tudi v avarski metalni umetnosti najdemo medaljonski motiv uporabljen, kakor n. pr. na usnjatih jezikih v grobu № 545 v Györu in iz komitata Tolne. Na zemeljskem vrču iz Kondomba najdemo na vratu in na previsnem robu grla veliko sličnosti in sploh gotovo sorodnost oblik z zlatim vrčem № 2 iz Semikluša, kakor sta tudi oba okrašena z enakimi medseboj prepletajočimi se medaljoni. Pri nadaljnem zasledovanju sorodstva oblik keramike

Sl. 7. — Rekonstrukcija risbe na ilovnatem vrču iz groba № 130 v Kundombu.

z zlatarskimi izdelki najdemo mnoge sličnosti. Tako je n. pr. treba primerjati posodo XXXVIII, 2 iz groba № 150 v Kiskörösu z vrčem № 1 iz Semikluša. Oba sta nenavadno velika po obliki, kontura oblike je spodaj trebušasta in tudi svitek na vratu zlate posode je mogoče najti na glinasti posodi. Skodele № 11 in 12 najdejo dobre analogije pri dvojici posod v Györu (grob № 121) in skledi iz Janoshida (XXXVII, 7) je mogoče dobro na stran postaviti plitve zlate sklede 9—10, 20—21 iz Semikluša.

Po Tibor Horváthu zaklad ni mogel nastati pred letom 700 po Kr. r. in na noben način ne po letu 790 ter pripada kulturi Avarov. Najbrž pade čas nastanka po menju madžarskih arheologov v časovno razdobje 750—775. Približno torej v tisti čas, ko je bavarski knez

Tasilo II ustanovil v Kremsmünstru na Zgornjem Avstrijskem samostan sv. Odršenika (777) in temu daroval med drugimi tudi eno dekanijo tamošnjih Slovencev; ob tej priložnosti je imenovan njihov župan Physso (coniuravit ille jopan, qui uocatur Physso).

V.

Na koncu moramo h gornjim razlaganjem pripomniti, da je treba dokazom arheologije in paleografije pritrčiti, in prestaviti na-

Sl. 8. — Zlati vrč iz Semikluša s prepletajočimi se medaljoni in kleščastim okrasom.

stanek zlatega zaklada iz Semikluša v VIII. stoletje. Na ta način odpadejo kot njegovi izdelovalci ali posestniki Protobolgari (Thomsen, Mladenov) kakor tudi Pečenegi in Komani (Németh). V prvi vrsti prihajajo v poštev Avari, ljudstvo severoturškega porekla, v drugi vrsti pa Sloveni ki so v glavnem tvorili v avarskem kraljevstvu poljedelsko osnovno prebivalstvo in so v VIII. stol. živeli z osvojevalci Avari v sožitju. Že takrat so Bizantinci zamenjavali imena Avarov in Slovenov, kar ravno priča o pripravljajočem se analognem

procesu poslovenjenja v avarskem kraljestvu, kakor pri Bolgarih v Traciji. Kultura iz najdišča Kesztyel potrjuje politično in kulturno skupnost Avatov in Slovenov. Posebno na tleh Banata, kjer leži nahajališče Semikluš, so živeli v VIII. stol. dačanski Sloveni, kateri so se verjetno pomešali z autohtonim trakoromanskim prebivalstvom oz. njihovih ostanki. Zato se ne smemo čuditi, če se pojavi služben naziv zoapan (župan) dvakrat na Buila skodeli, ker so ga vsekakor osvajajoči turški Avari pri organizaciji uprave od Slovenov prevzeli. Isto se je zgodilo v donavski Bolgariji, ko se v IX. stol. na nagrobnih napisih redno nahaja poleg turško-bolgarskih nazivov kakor *tarkanos*, *kopanos* in *bagatur* tudi naziv župan, mogoče tudi zato, da se prilagodijo socialnim razmeram slovenskega dela državljanov.

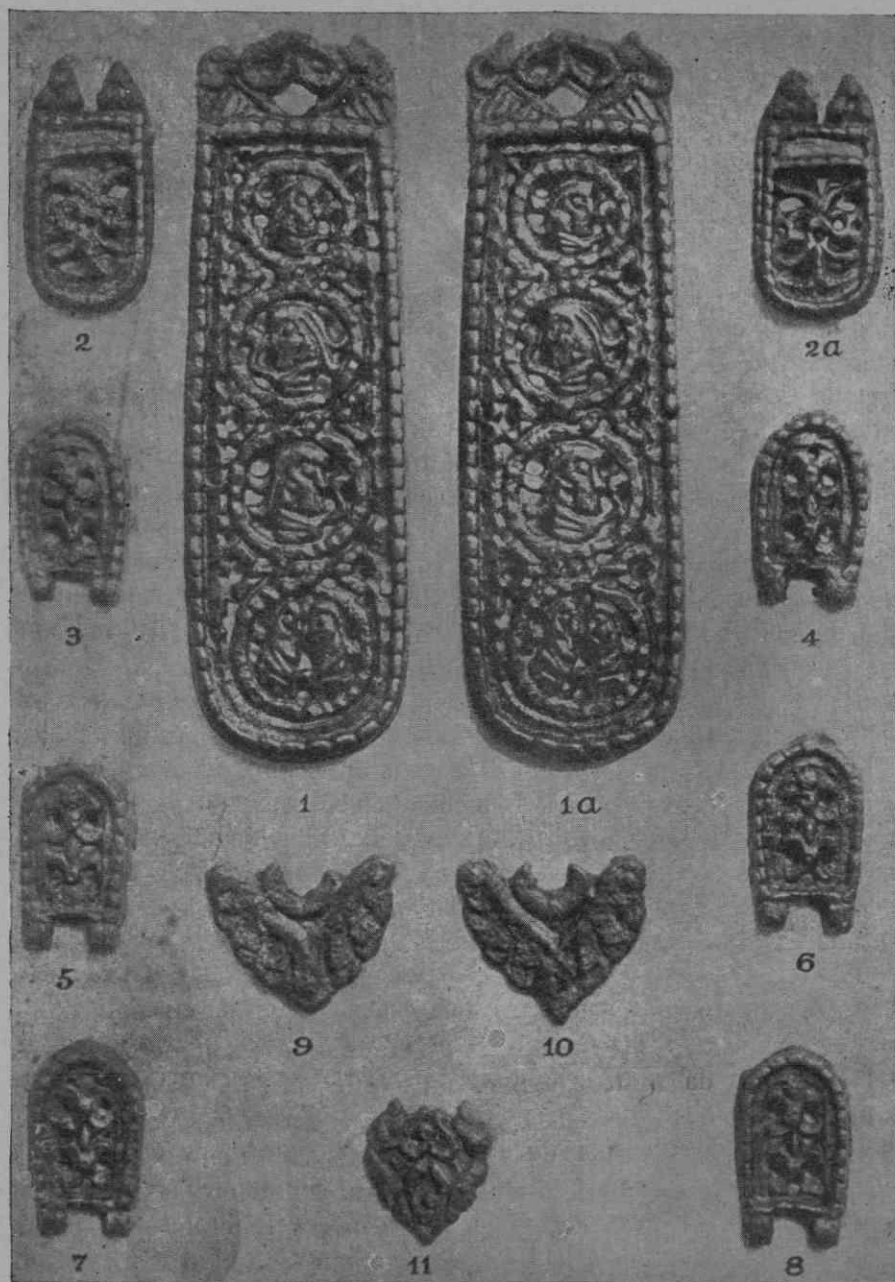
Naziv župan se pojavlja skoro istočasno v popolnoma različnih in medseboj zelo oddaljenih jugo-slovenskih deželah v raznih pisavah: najprej vtolčen v zlato dno „buila skodele“ v Banatu (Dacia Superior); drugič v darovalni listini bavarskega vojvode Tasila II v letu 777: jopan Physso; tretjič okoli leta 800 v napisu hrvaškega župana Godeslava v Ninu (severna Dlamacija): Godes[*l*]av iuppano qui isto domo construxit; četrtič v Bolgariji (Pliskov) pod vlado kana Omurtaga (814—831): Κανὰς ὕβιγι 'Ομυρτὰγ 'Οχσοῦνος ὁ ζουπάν ταρκάνος δρεπτοῦ ἀνδρωπος. Dva moderna slavista, A. Brückner in P. Skok, trdita ponovno, da je naziv župan turškega izvora, čemur pa ne morem prav verjeti, kajti beseda župan se ne nahaja v besednem zakladu turških plemen in turških ljudstev. Izgleda bolj verjetno, da spominja na staro dačansko ime *Diuppaneus* iz katerega so izšle nadaljne oblike: *diuppan*-> **zeuppan*-> slov. **žiupan*-> župan: „predstojnik srenje, upravitelj župe“. Na drugi strani spominja srbohrvatska beseda župa „solnčna, rodovitna dolina (navadno ob potoku ali na reki)“ na čerkesko besedo žuape „polje, njiva.“ Zanimivo je pripomniti, da nekateri „župljanom“ postavljajo nasproti „vrhovljane“ t. j. privršce ali gorenjce. Najbrž sta oba korena alarodska (jafetiška), katera so morda indoevropski Daki in Sloveni prevzeli in po pravilih svojega jezika spremenili.

Vrnimo se še enkrat k besedama ZOAPAN in ZQAPAN v zapisu na zlati buila-skodeli, ker izgledate istovetni in vsekakor važni in ker se beseda v kratkem zapisu kar dvakrat omenja. Najbrž pada razlika v pravopisu na račun izdelave obrtnika — zlatarja, ki ni točno pazil na ortografijo. To ne bi bilo nič čudnega ker sta VII in VIII stoletje po Kr. najbolj revni v pogledu kulture in pismenosti, ko je že antična prosveta do malega propadla a nova šele začela kliti izpod

starih razvalin. Mirne duše lahko postavimo enačbo ΖΟΑΠΙΑΝ = ΖΟ-ΑΠΙΑΝ, kar naj bi pomenilo isto kakor ζουπάων protobolgarskih napisov (Aboba) iz začetka IX stoletja in isto kakor *žopan* v kremsmünsterski listini iz leta 777. ΖΟΑΠΙΑΝ pač pomeni jugoslovanskega župana, predstojnika srenje ali okrožja. Izvor besede si razni lingvisti razno tolmačijo. K. Brugmann-u znači „vseslovanski pojem župa: srez, ki je oskrbovan“ in jo izvaja iz staroind. gopa „paznik, čuvar“; praslov. oblika da je bila geupa in da je iz tega nastala župa. K temu pripominja prosluli bolgarski jezikoslovec, St. Mladenov, da ni mogel dosedaj nikdo dokazati, da ne obstoji zveza med slov. župan in staroind. gopa, ki ne znači samo pastir goveda“ ampak tudi „pastir naroda, vladar“. Oblika ΖΟΑΠΙΑΝ na buila-skodeli se javlja po S. Mladenovu v znamenju iranskega vokalizma, na osnovi metateze: — οα, ωα. Mi pa mislimo da nam ni treba hoditi na dolgo potovanje niti v Indijo niti na Iransko planoto, da bi tam našli korenino pojma župana in župe, ker to lahko najdemo doma v Evropi v doljnem Podunavlju, tam kjer je živel pred rimskim osvojenjem veliki narod Tračanov med Karpati in Egejo.¹⁾ Pri Dačanih namreč, ki so pripadali tračanski rodbini in stanovali na severni strani Dunava, je živel ob času rimskega cesarja Domicijana njihov kralj *Diurpaneus Dacorum rex* qui et Decebalus (Tac. pri Oros. 7, 10, 4; *Dorpaneus*, Jordanis, *Getica*, 13). Gotovo znači isto tudi ime nekega libertina v Rimu: *Diuppaneus*. Mislim, da ime *Diurpaneus* sploh ni osebno ime ampak pojem dostojanstva (primerjaj predlat. *dubenus*, *dubius* „δεσπότης“) in da je pravo ime tračanskega voditelja, ki se je vojskoval z Domicijanom in Trajanom Decebalus ali kako drugo. Grafija, d i u-znači po vsi priliki nekak sičniško-palatalni glas, ki bi ga z ozirom na rezultat, podan v slovanski govorici, mogli in smeli označiti kot *žu-, torej *Diuppaneus* > *župan-, *župan* „predstojnik sreza, okrožja“. Tu se obenem lahko pripomni, da se je na drugi strani tudi novorumunski j (= ž) razvil iz prarumunškega ġ in j in da on zastopa lat. *i* in *di* pred vokaloma o, u: *jneápän* „brinje“ < *juniperus*, *ajut* < *po-mažem adiuto*.

Če se torej ne soglašamo z mišljenjem S. Mladenova z ozirom na pisavo *zoapan*, kako naj pojasnimo glasoslovni fenomen -ωα mesto *u*

1) N. Županić, Župan in župa. (Résumés des Communications présentées a la VI-e section — Ethnographie, sociologie, démographie, anthropologie — du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves a Sofia, 1936, pag. 4—43). Sofia 1936.

Sl. 9 — Medaljonski ornamentalni motivi na avarskih metalnih okovih (obojih) jermenskih krajev (Riemenzungen); nekropola Győr, komitat Tolna (T. Horváth, sl. 31).

ali kakovega \bar{o} (kremsmünsterski *jopan*¹⁾? Mi si to glasoslovno posebnost, razlagamo iz vpliva trakoromanščine ali bolj natančno dako-romanščine, ki so jo gvorili na ozemlju najdišča Semikluš, t.j. v južnem delu provincije: Dacia Superior (Dacia Apulensis). Že Dačani so imeli v svojem jeziku glasoslovno posebnost, ki so jo izražali z *oa*, kakor to kaže rastlinsko ime $\kappa\omicron\alpha\lambda\acute{\alpha}\rho\alpha$ ali kakor to čita in piše Dečev $\kappa\omicron\alpha\lambda\acute{\alpha}\rho\alpha$ (**kolāmā*). Zgodovina rumunskega jezika pa nam veli, da naglašeni *o* nadomešča stari lat. \bar{o} in \bar{o} razven pred odprtim vokalom n.pr. *rog*, „prosim“ <*rōgo*, *nod* „vozel“

Sl. 10. — Avarska posoda iz žgane zemlje iz Kiskörös-a, grob № 150 (T. Horváth, tab. XXXVII, 2).

<*nodus*, *corn* „rog“ <*cōrnu*, *moarǎ* „mlin“ <*mola*; se pa tudi često dogaja, da nastopa *o* odnosno *oa* za lat. \bar{u} ; moare „Krautlake“ <*mūria*, rošiu „rdeč“ <*russeus* (*roseus*), *ploae* „dež“ <*plūvia*, *toamna* „jesen“ <*autumna*. Tako se je mogla razviti v VIII stoletju pri pojmu župa v ustih Trakoromanov besedna oblika *zoapan*: ΖΩΑΠΑΝ napisa na buila-skodeli iz Semikluša. Tudi če se je takrat morda izgorjalo ime okrožnega predstojnika v kotu med rekama Tiso in

¹⁾ Jōpan si lahko pojasnimo, če primerjamo prehod vulgarno latinskega \bar{o} > slovanski *u*, n.pr. v besedah *Poetovio* > *Ptuj*, *Monte Majore* > *Matajur* in slično.

Morišem žāpan mogla je iz tega iziti oblika zoapan¹⁾ kakor imamo n.pr. v istrski rumunščini: *cioace* za hrv. čača *joálostān* za hrv. žalostan, *poglavoar* za hrv. poglavar, i.t.d. Iz tega bi lahko skleпали, da je bil zlatarski mojster in izdelovalec buila-skodele za slovenskega župana iz Semikluša Trako-roman, vsekakor kristjan, ki je živel med Obri več ali manj svobodno. Ali pa je bil dotični banatski župan (Buila?, Vuila?) morda trako-romanskega pokolenja in kristjan, ki je postal predstojnik banatskih slovenskih Bodričev pod obrsko nadoblastjo? Vse to je bilo mogoče. Obri so bili tolerantni v verskem in narodnem oziru, kakor dokazuje zgodovina (Legenda S. Dimitrija). Znano je, da so množice Bizantincev (bizantskih podanikov), ki so jih Obri

Sl. 11. — Avarska skledica iz ilovice
(Janoshida XXXVII, 7).

odpeljali v ujetništvo, a pozneje niso bile odkupljene, živele v Sremu pomešane z Bolgari, Obri in drugimi pogani. Ker so se pod obrskim upravnikom dosti svobodno gibali, so obdržali celo njihovi potomci krščansko vero. Vedeti je treba tudi to, da je Serdika (Sofija) padla šele leta 809 v roke barbarov (Bolgarov) in da je mogla do tedaj imeti krščansko-bizantinska civilizacija vpliva na sosedne Obre, ki so imeli v svoji oblasti tudi doljno moravsko dolino v Srbiji. Tako je

¹⁾ Zgodovinar K. Jireček in mnogi lingvisti mislijo, da je hrvatsko ime dostojanstva ban „kraljevski namestnik, gospod“ nastalo iz βoάvoς, βοεάvoς (Konst. Porfirogenet) a to zopet iz mongolskega *bajan* „bogat“ ali oberskega mena *Bajan*, dočim smo mi ravno nasprotnega naziranja, da je namreč oblika βoάvoς nastala iz *ban* po uplivu trako-romanščine, a da je prvotno azijskega izvora.

možno pojasniti zakaj sta se nahajali v inventarju zlatega zaklada iz Semikluša posodici za krščenje in zakaj je bil na dnu buila-skodele med arabeskami napravljen križ.

Prva beseda buila-napisa: Buila je morda staroturška, nekako v pomenu „plemenitaš“ ali kaj podobnega, katera se pojavlja v protobolgarskih napisih IX. stoletja (βοηλάς, τους βοιλάδας, βοιλά). Pomisliti je tudi na to, da so takrat stanovali v Banatu Dako-Sloveni. Postavljanje dostojanstva ali zanimanja izza osebnega (robinskega) imena — Buila zoapan — bi pa zopet kazalo avarsko-turški značaj napisa.¹⁾

Ostale besede „buila napisa“ so pa nerazumljive in so lahko turške, trako-romanske ali celo kavkaške. Mogoče pomenijo samo imena pokrajin ali razne stopnje sorodstva. Rešitev je prihranjena bodočnosti in upam, da bodo pri rešitvi tega in sličnih problemov sodelovali tudi turški znanstveniki, ker jih bo zgodovina in etnologija turških narodov, ki so prodirali v jugo-vzhodno in srednjo Evropo, prav gotovo zanimala.

Ljubljana, v maju 1839.

Zum Problem der ethnischen Zugehörigkeit des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós im südwestlichen Rumänien²⁾

Im Jahre 1799 entdeckte ein serbischer Bauer, Neca Vuin, aus Semikluš (ehemals: Szerb-Nagy-Szent-Miklós, jetzt im rumänischen Teile des Banat gelegen) zufällig beim Ausheben eines Grabens in seinem Hofe einen Depötfund von 23 Goldgefäßen: 7 Krüge, 10 Schalen, 1 Vase, 2 Pokale, 2 Becher und 1 Trinkhorn. Dieser Goldschatz von hoher archäologischen Bedeutung, wohl der grösste in Europa, wird seit 140 Jahren im kaiserlichen Münzen- und Antikenkabinet in Wien unter dem Namen „Attilaschatz“ aufbewahrt.

I.

Die Archäologie des XIX. Jahrhunderts kümmerte sich wenig um den Barbarenschatz, da sie in erster Linie mit klassischen Altertümern zu tun hatte und hauptsächlich die Menge des Goldes war es, welche die Aufmerksamkeit

1) Nobena okolnost pa ne podpira nazora rumunskega učenjaka C. Diclesca (Die Gepiden, Leipzig 1922, str. 241), kakor da bi imeni Buila in Butaul pomenil osebni imeni gepidskih vazalnih knezov pod bolgarsko nadoblastjo in sicer bi bilo ime Buila deminutivna *l* — izpeljava iz staronem. *Būo* (starónord. *Bui*, gepid. **Būa*, drugo ime Butaul pa naj bi stalo namesto **Butaulf*. Na ta način naj bi bili obe imeni vzhodno-germanski, gepidski, kar pa je daleč od stvarnosti.

2) Vortrag bestimmt für den XVIII Internationalen Kongress für Anthropologie und prähistorische Archäologie in Istanbul.

der Museumsbesucher anzog. Fremd und barbarisch fand man die Formen und die Verzierung der Gefässe und auch den in Gold gepressten oder eingeritzten Inschriften schenkte man wenig Beachtung. Erst im dritten Viertel des XIX. Jahrh. (1885) nahm ein ernster und vielseitiger Archäologe, J. Hampel, den Attilaschatz vorübergehend in Bearbeitung, wobei ihn aber der Name des Schatzes verführte seine Entstehung noch zur Zeit des bosporanischen Reiches anzunehmen, wobei dieser dann nacheinander in die Hände der Goten, der Hunnen und Gepiden (V. Jahrh.) gekommen wäre. Bald darnach setzte man den Schatz ins VIII. Jahrh. (G. Nagy), welcher Meinung sich schliesslich (1905) auch J. Hampel anschloss. Veranlasst durch den Philologen *Supka*, der in den Inschriften der meisten Goldgefässe alttürkische Kerbschrift erkennen wollte, erklärte (1907) J. Strzygowski, der Schatzfund rühre von Mittelasien her und er sei eine alttürkische Arbeit aus dem altaischen Kulturkreise aus der Zeit des VIII—IX. Jahrh. Dagegen befürwortete E. H. Zimmermann (1923) die Meinung, die Entstehung des Schatzes von Semikluš wäre im Umkreise des Kaukasus, vielleicht in der byzantinischen Chersones (russ. Korsuń), nahe dem heutigen Sebastopol zu suchen und wäre von dortigen barbarisierten Griechen um 870—890 p. Chr. n. verfertigt worden. Sonst wurden morphologische und ornamentale Eigentümlichkeiten der Gefässe im Allgemeinen auf sassanidische, byzantinisch-christliche und mittelasiatische Motive zurückgeführt.

Diese Anfänge der wissenschaftlichen Bearbeitung des „Attilaschatzes“ haben bewiesen, dass noch manches an ihm rätselhaft ist und dass da Probleme aufgetaucht sind, welche nicht nur den Archäologen, sondern auch den Historiker, den Linguisten und den Ethnologen zugleich anziehen.

Die alte Museumsetikette „Attilaschatz“ ist jedenfalls mit Recht entfernt worden.

II.

Nun wollen wir uns die neueren Phasen der wissenschaftlichen Versuche, das Problem der ethnischen Zugehörigkeit des Schatzes Semikluš ansehen! Natürlich interessieren uns in erster Linie die Inschriften auf den Gefässen. Diese sind in drei Gruppen zu teilen: I. zwei Inschriften ausgeführt mit griechischen Buchstaben auf den Schalen № 9 und № 10 (Nummerierung nach J. Hampel), welche bis jetzt fünf oder sechs Lesungen veranlassten und zuletzt (1936) vom bulgarischen Gelehrten J. Gošev als ein Christusgedanke $\rho \Delta \epsilon \acute{\alpha}$ (διὰ) ὕδατος ἀνάπινσον κῆ (ε)ἰς ζωὴν αἰώνιον gelesen und erkannt wurde, welcher Gedanke in der heiligen Schrift und in den alten byzantinischen Akoluthien der Wasserweihe vorkommt. Nach dem Inhalte der Inschrift und nach der Form wären die Schalen zum Schöpfen des geweihten Wassers bestimmt gewesen und etwa aus der Zeit des VIII—IX. Jahrh. stammen; II. eine Inschrift auf der Schale № 21, der sogenannten „*Buila* — schale“ ebenfalls in griechischer Schrift und gut lesbar, aber allem Anscheine nach in einer fremden, ungrichischen Sprache verfasst; III. Gruppe stellen achtzehn Inschriften auf dreizehn Gefässen dar, von denen zehn aus einer einzigen Buchstabengruppe bestehen. Nach J. Németh (1932) sollen diese kurzen Inschriften „Kerbinschriften“ pečenegischer Abkunft sein und dieses Alphabet sei mit den Elementen der köktürkischen und magyarischen Kerbschrift nahe verwandt, obgleich der russische Byzantinologe Kondakov sowie der Bulgare Balasčev dreissig Jahre bevor auf Symptone der griechischen Paläographie bei

den Inschriften aufmerksam gemacht haben. Diese „pečenegischen“ Buchstaben sind in letzter Zeit (1935) als deformierte griechische Buchstaben erwiesen worden (S. Mladenov).

III.

Kehren wir zurück zur Inschrift auf der „Buila-schale“, weil sie am längsten und lesbar ist, aber bezüglich der Sprache noch ein Geheimnis zu sein scheint, obgleich bereits viele Deutungsversuche vorliegen. Die innere Fläche des Bodens ist von einer Arabeske mit dem Kreuzmotiv ausgefüllt, welche von der Inschrift im Kreise umschlossen ist: + ΒΟΥΗΛΑ · ΖΟΑΠΑΝ · ΤΕΧ · ΔΥΓΕΤΩΙΓΗ · ΒΟΥΤΑ-ΟΥΑ · ΖΩΑΠΑΝ · ΤΑΡΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙΧ.

Der geniale dänische Turkologe W. Thomsen war es welcher zuerst auf die Idee kam, dass die Buila-inschrift türkisch sei; er las und übersetzte sie folgendermassen: Buila zoapan täsi dügätügi Butaul zoapan tagrugı ičigi täsi und das soll heissen „Buila-župan, hat die Schale vollendet, (diese) Trinkschale, die Butaul-župan zum Aufhängen geeignet gemacht hat“. W. Thomsen¹⁾ erklärte das türkische Idiom der „Buila-inschrift“ für protobulgarisch aus historischen, archäologischen und paläographischen Rücksichten. Er stützte sich in erster Linie an die Geschichte, da sich die Bulgaren unter ihrem Chane Omurtag die Landschaft, gelegen zwischen den Flüssen Maroš und Tisa untertänig gemacht haben (827) und sie bis zur Ankunft des Magyaren, also bis zum Ende des IX. Jahrhunderts unter ihrer Botmässigkeit hielten in welcher Zeit sie zum Christentume bekehrt wurden.

Sechs Jahre nach der Veröffentlichung der Arbeit von W. Thomsen trat ein kroatischer Liebhaber der Geschichte und Philologie, namens Luka Jelić, mit der Bahauptung auf, die Sprache der „Builainschrift“ sei gar nicht türkisch sondern „kasisch“ oder „antisch“, und die Protobulgaren sowie die Hunnen und Awaren seien ja keine Türken gewesen, sondern gehörten zur „kasischen“ Völkerfamilie. Er zimmerte die Übersetzung mit Hilfe der Wörter aus dem Sprachschatze der kaukasischen Autochtonen folgendermassen zusammen: „Buila, der Župan der unteren Theiss (Sohn des Buta oder Butka), des Župans von Tagroga schenkt (diese) Schale“. Die Županija (Gau) der unteren Tisa hätte ungefähr das Gebiet Senta-Temišvar im westlichen Teile des Banats, wo auch Semikluš liegt, umfasst, wogegen die Županija Tagrog(a) das Land des Tagr (des Schneebergs) in den Karpathen zwischen dem oberen Dněstr und dem Dunajec, wohin Ptolemaeus das Volk der Tagrer versetzt, zu suchen wäre. Eine originelle und phantasievolle Deutung der Builainschrift!

Der ungarische Turkologe, J. Németh, sah sich fünfzehn Jahre nach dem Erscheinen der W. Thomsen-schen Arbeit (1932) veranlasst kritische Stellung zu den darin geäusserten Ansichten zu nehmen mit der Behauptung, dass die mit griechischen Buchstaben ausgeführte Builainschrift lautliche Züge zeige, die auf das Pečenegisch-komanische hinweisen: *dügätügi* < *tükätüki*, *tagrugı* < *taqrugı*, *ičigi* < *ički*, *bagradž* < *baqradž*. Der Name Bota-ul, Čaban, Bota's Sohn (aus dem Stamme) Čaban sei mit Βαρά, dem Namen des Fürsten des petschenegischen Stammes Τζαβάν = Čaban zusammen zu stellen. Der von Konstantinos Porphyro-

¹⁾ W. Thomsen, Une inscription de la travaille d'or de Nagy Szent Miklós (Hongrie). Kopenhagen 1917.

genetos erwähnte pečenegische Fürst Bata regierte um 889 und sein Sohn Bota-ul, dem der Schatz gehörte, hätte um 900-920 gelebt, in welche Zeit eben man die Inschrift verlegen müsse. Dafür spräche auch die unterstrichene Form des Buchstaben B und man könnte annehmen, dass einzelne pečenegische Fürsten in dieser Zeit die christliche Religion angenommen hatten, wofür die im Goldschatze befindlichen Taufschalen sprechen müssten. Németh übersetzt die Inschrift folgendermassen: „Die Schale des Boila Čaban, in seinem Auftrage wurde sie ausgeführt; Butaul Čaban hat ihr die Schnalle machen lassen, seine Trinkschale ist sie“.

Gegen J. Németh wendet sich mit grosser Wucht der bulgarische Linguist, S. Mladenov (1935), indem er den pečenigisch-komanischen Charakter der Builainschrift verwirft und ihre Sprache aus lautlichen Rücksichten für die Protobulgaren reklamiert: im Pečenegischen hätte man *Jula*, während das Protobulgarische dafür *Dulo* biete wie auch türk. *jilan* protobulg. *dilom*, türk. *jigit*: protobulg. *digit* und kasan-tatar. *žeget*. Im Protobulgarischen und kasan-tatar. erscheine *e* für türk. *i* (*y*) und umgekehrt, also protobulg. *šegor*: türk. *sygyr*; protobulg. *et* „Hund“: kasan-tatar. *et*, türk. *it* u.s.w. Die protobulgarische Redaction sehe man nicht nur in der Schreibung $\beta\omega\eta\lambda\alpha$ statt $\beta\omega\iota\lambda\alpha$, $\beta\omega\eta\lambda\alpha$ in anderen Quellen, sondern selbst im griech. $\delta\epsilon\acute{\alpha}$ statt $\delta\iota\acute{\alpha}$. S. Mladenov übersetzt die Builainschrift auf diese Weise: „Der Zoapan Buila hat graviert den Kampf (digit, džigit), der Zoapan Butaul hat das innere Kreuz graviert“. Statt griech. $\sigma\alpha\upsilon\rho\omicron$ erscheint $\tau\alpha\upsilon\rho\omicron$ $\tau\alpha\gamma\rho\omicron$, wie im Ungar. *kopac* statt *skopac*, oder finn. *kaunis* statt *agerm. skaunis* u.s.w. die Alternanz *v*: γ kommt schon im Komanischen (tag: *tav*, *say*; *sav* e.c.) vor. Wie $\delta\upsilon\gamma\epsilon\tau\omicron\iota\gamma\epsilon$ sei auch $\tau\alpha\upsilon\gamma\rho\omicron\gamma\eta$ „das Kreuz“ direktes Object im Satz. S. Mladenov hat scharfsinnig nachgewiesen dass die Sprache der Builainschrift keineswegs pečenegisch-komanisch sein kann.

Nun meldet sich der gar strenge Slavist aus Berlin, B. von Arnim, welcher aus historisch-psychologischen, sprachschriftlichen und schriftgeschichtlichen Rücksichten die Lesung J. Németh's glatt abschlägt. J. Németh's Annahme, die Inschrift reiche ursprünglich nur bis dügätügi und sei erst von dem zweiten Besitzer Butaul ergänzt, ist schon aus dem Grunde unrichtig, weil „ein Blick auf die Schale genügt zur Feststellung, dass die ganze Inschrift von einer Person eingehämmert ist: der verfügbare Raum ist vorher berechnet und gleichmässig ausgefüllt. Weiter sei die Datierung der Buchstaben B mit Grundstrich (nach Féhér: 820–906) willkürlich und gar nicht ernst zu nehmen, wie auch die volksetymologische Verknüpfung des ersten Wortes der Inschrift BOYHAA mit Orchontürk. *boila* und dessen mitteltürkischen Fortsetzungen, die immer mit *o* geschrieben werden nicht als gesichert zu nehmen. Dadurch würde natürlich der türkische Charakter der Builainschrift entfallen und zugleich die Hypothese Mladenov's: „der Zoapan Butaul hat das innere Kreuz graviert.“

Der strengen und genug sachlichen Kritik von Arnim's schliesst sich der magyarische Turkologe G. Mészáros an indem er die Builainschrift des Schatzes von Semikluš kurzweg eine „pseudotürkische“ Inschrift nennt: bei Türken kommen zwar mit Würdenamen zusammengesetzte Personennamen vor, der Würdenamen bildet aber immer den zweiten Teil des Namenskompositums; einen türk. *Boila-Čaban* kann es also nicht gegeben haben. Das Wort **tesi* hat mit türk. *tas* nichts gemeinsam; einen Wandel von \acute{a} > *a* gäbe es nicht, ausserdem sei *tas* ein arab. < pers. Lehnwort. In der Bedeutung „fertigmachen“ hätten die Türken das Zw.

püdür, *büdü* angewendet und nicht das Zw. *tüget* zu Ende gehen, beendigen verpassen (in *dügetügi*). Sohn des Buta wäre nicht **Butaul* sondern *Buta-oglu*. — Anhängen, befestigen lassen wäre nicht *içigi*; *iç* und nicht *iči* = trinken. Weiter übersetzte J. Németh den von ihm hergestellten Text in vier Sätzen, obgleich in seinem Text weder ein verbales noch ein nominales Prädikat vorkomme, was Mészáros wohl als etwas „absurdes“ bezeichnet.

Nach allen diesen linguistisch-ethnologischen Erörterungen befinden wir uns bezüglich der ethnischen Zugehörigkeit unseres Goldschatzes beiläufig dort, wo wir vor der Deutung der Inschrift durch W. Thomsen (1917) waren, da es ungewiss ist in welcher Sprache die Builainschrift verfasst wurde, wengleich gewisse Indizien doch für den türkischen Charakter sprechen dürften. Dafür wird allenfalls die Zukunft entscheiden.

IV.

Nun wenden wir uns der Archeologie zu!

Schon fünf Jahre vor dem Auftreten J. Németh's behauptete (1928) die Archeologie (W. Schmid), dass die Ornamentik des Golgschatzes von Semikluš hellenistische, germanische, sassanidische und auch christliche Elemente vereinige, die nur im Grenzgebiet zwischen westlicher und östlicher Kultur zusammengefloßen sein konnten. Der Entstehungsort konnte wegen des Ueberwiegens orientalischer Vorbilder nur im Gebiete des kimmerischen Bosphorus liegen. Die ornamentale Dekoration machen aus: Ranken, Palmetten, häufig in Verbindung von Plamettenranken. Auch die Umbildung der Stabranke zur abstrakten Arabeske der neuorientalischen Kunst macht die Entstehung des Schatzes in nachjustinianischer Zeit wahrscheinlich. Es gäbe ältere und jüngere Bestandteile des Schatzes deren Entstehung in den Verlauf des VI—VIII. Jahrh. falle. W. Schmid meint die Builaschale sei während der Avarenherrschaft des VIII. Jahrh. angefertigt worden und sei im Besitze avarischer Župane gewesen. Die Herren Buila und Butaul hätten also nicht unter der Herrschaft der Bulgaren, sondern unter der Herrschaft avarischer Chagane im VIII. Jahrh. gelebt. Dieselben wären wahrscheinlich Župane an der Tisa gewesen, weil dieser Flussname TECH, TAICH in der Inschrift zweimal vorkommt und die Bezeichnung *dygetygi*, *tagrogi*, *itzigi*, dürften nähere Bezeichnungen der Landschaften längst des Flusslaufes der Tisa (Τῆσα ὁ ποταμός) oder vielleicht das Verwandtschaftsverhältniss der beiden Gauverweser enthalten.

Inzwischen wurden in Ungarn etwa 15.000 Avarengräber vorgefunden von denen ein grosser Teil reich an Fundmaterialien ist. Darin sind zahlreiche Objekte der Stilgruppe Semikluš enthalten und sicher beruht dieser Kunstkreis auf sassanidischen Elementen. Wichtige Probleme der avarischen Metallkunst knüpfen sich an den Schatzfund von Semikluš und schon bei der Sammlung und Bearbeitung des keramischen Materials bieten sich wichtige Daten zur Chronologie des Fundes. Einzelne Metallfunde aber aus dem Gräberfeld von Kiskörös ergaben nach T. Horváth noch die Notwendigkeit in der Avarenkultur selbst eine eigene, dem Stil des Semikluš-fundes nahestehende Gruppe aufzustellen. Um charakteristische Uebereinstimmungen bezüglich der Form und der Ornamentik vorzuführen, sollen einzelne Gegenstände aus den avarischen Nekropolen KONDOMB, Györ und Kiskörös, sowie aus dem Schatze von Semikluš nach der Betrachtung von T. Horváth zum Vergleiche herangezogen werden. Da wäre besonders der Krug aus der Nekropole (Grab № 130) von Kundomb

(Komitat Czongrad) zu erwähnen, welchen seicht konkaver Gefässboden, kräftig abgeplattete und gerillte Körperkontur in der Bauchhöhe und untereinander verbundene in schwarzer Farbe aufgetragene Medaillons am Gefässkörper kennzeichnen. „In den Medaillons sind Greifenköpfe dargestellt, in den Mittelfeldern ist der Schnabel, das Auge, die Kopfverzierung, sowie der um den Kopf herumringelnde Körper deutlich erkennbar. Der gestreifte Körper ist unorganisch ausgebildet, die Füsse, der Schwanz (die Flügel) fehlen. Der Raum zwischen je zwei Medaillons war mit Blumenmotiven (Palmette?) ausgefüllt. — Der Krug mit den Medaillons deutet auf ostturkestanische Zusammenhänge hin. Dort verwendete man mit Vorliebe die schwarze Farbe und die Medaillons als Verzierungs-elemente. Sie umrahmen dort gewöhnlich Hippokampen, Enten und Eberköpfe. Für unser eingeringeltes Greifenmotiv findet sich aber dort kein Beispiel. Es konnte blos in solchen Gebieten in die Kreismedaillons eingeführt werden wo altskythische Traditionen zu dieser Zeit noch weiterlebten, also im Südrussland oder in Ungarn, da doch eine derartige Stilisierung der Tiere (Rolltier, animal enroulé) im Gebiet der skythischen Kunst entstand. Nach Herzfelds Ansicht imitieren solche Wandgemälde Stoffmuster. Le Coq behauptet, dass diese Perlenmedaillons in der Sassanidenkunst sehr beliebt waren, wochin sie aus der hellenistischen Kunst herüberkamen“. Aber nicht nur in der avarischen Keramik, sondern auch in der avarischen Metallkunst fand das Medaillonmotiv Verwendung, wie z. B. auf den Riemenzungen im Grab № 545 von Győr und aus dem Komitat Tolna. Beim irdenen Krug von Kondomb zeigt der Hals und der überhängende Mündungsranft grosse Aehnlichkeit und sonst gewisse Formenverwandschaft mit dem goldenen Krüge № 2 von Semikluš, wobei sonst beide mit ähnlichen ineinander verschlungenen Medaillons verziert sind. Bei weiterem Verfolgen der Formenverwandschaft der Keramik mit den Goldschmiedearbeiten bieten sich neue Aehnlichkeiten dar. So muss z. B. das Gefäss XXXVIII, 2 aus dem Grab № 150 von Kiskörös mit dem Krug № 1 von Semikluš verglichen werden. Beide sind ungebohrt gross in der Gestalt, die Körperkontur unten ausgebaucht und es ist auch der Halswulst des Goldkruges am Tongefäss zu finden. Die Schalen № 11 und 12 von Semikluš fiden gute Analogien an dem Gefässpaar von Győr (Grab № 121) und an der Schale von Janoshida (XXXVII, 7) stehen recht gut zur Seite die flachen Goldschalen 9—10, 20—21 von Semikluš.

Nach Tibor Horváth dürfte der Schatzfund von Semikluš nicht früher als 700 p. Chr. n. und keinesfalls später als 790 entstanden sein und gehört der Kultur der Avaren an. Wahrscheinlich fällt seine Entstehung nach der Meinung dieses magyarischen Archäologen in den Zeitabschnitt 750—775 hinein. Es war das beiläufig in derselben Zeit, als der bayrische Herzog Tassilo II zu Kremsmünster in Oberösterreich das Kloster des Heiligen Erlöser's stiftete (A. D. 777) und demselben unter anderen auch eine Dekanie der dort ansässigen Slovenen schenkte, bei welcher Gelegenheit ihr župan Physso erwähnt wurde (conjuravit ille *jopan*, qui uocatur Physso).

V.

Zum Schlusse möchten wir zu den obigen Auseinandersetzungen bemerken, dass man den Beweisen der Archäologie und der Paleographie zustimmen muss, wenn sie die Entstehung des Schatzes von Semikluš¹⁾ in das VIII. Jahrh. versetzen.

¹⁾ Rumänisch heint der Markt Semikluš: Sinnicolaul-Mare.

Dadurch werden die Protobulgaren als auch die Pčenegen und Komanen als Verfertiger oder Eigentümer der goldenen Gefäße ausgeschlossen. Als solche kommen in Betracht in erster Linie die Avaren, ein Volk nordtürkischer Abkunft in zweiter Linie aber die Slovenen, welche hauptsächlich die ackerbauende Grundbevölkerung im avarischen Reiche bildeten und im VIII. Jahrh. mit den erobernden Avaren schon in Symbiose lebten. Damals verwechselten schon die Byzantiner die Namen Avare und Slovane was eben anzeigt, dass sich im Avarenreiche analoger Prozess der Slaviesirung vorbereitete wie bei den Bulgaren in Thracien. Speziell auf dem Boden des Banats, wo sich der Fundort Semikluš befindet, lebten damals auch dakische Slovenen welche sich *zweifelloos* mit den Resten der autochtonen Bevölkerung, mit den Dako-Romanen, vermischt haben. Deshalb ist es nicht zu verwundern wenn der Amtstitel *Zoapan* (Župan) zweimal auf der Builaschale vorkommt, da ihn jedenfalls die erobernden türkischen Avaren bei der Organisation der Verwaltung von den dortigen Südslaven übernommen haben. Gleiches geschah in Donaubulgarien, wo im IX Jahrh. auf den Grabinschriften neben den bulgarisch-türkischen Titeln wie *Tarkános*, *kopános* und *bagatur* auch der Župantitel in der Regel vorkommt, vielleicht um sich den sozialen Verhältnissen des slovenischen Teiles der Staatsangehörigen anzupassen.

Der Titel Župan kommt fast gleichzeitig in ganz verschiedenen und voneinander entfernten südslavischen Ländern in verschiedener Schreibweise vor: zuerst in Banat (Dakien) in den goldenen Boden der Builaschale eingehämmert: *Zoapan*; zweitens in der Schenkungsurkunde des bayrischen Herzogs Tassilo II im Jahre 777: *jopan* Physso; drittens um das Jahr 800 in der Inschrift des kroatischen Župans Godeslav zu Nin in Nord-Dalmatien: Godes(1)av *iuppano* qui isto domo construxit; viertens in Bulgarien (Abova) unter der Regierung des Kan's Omurtag (814—831): *Κανὰς ὄβιγι Ὁμυρτὰγ Ὁχοσῶνος ὁ ζουπὰν τερκάνος θρεπὸς ἀνδρῶπος...* Zwei moderne Slavisten, A. Brückner und P. Skok, behaupteten neulich der Titel župan sei türkischer Abkunft, woran ich aber nicht recht glaube, denn das Wort župan kommt im Wortschatze keines türkischen Volkes und keines türkischen Stammes vor. Es scheint an den alten dakischen Namen *DIUPPANEUS* zu erinnern und aus ihm hervorgegangen zu sein: *diuppan-> *zeuppan-> slov. *žiupan-> župan* „Vostehar des Bezirkes, Verweser des Gaus“. Andererseits erinnert das serbokroatische Wort *župa* „sonniges fruchtbares Tal (gewöhnlich am Bache oder am Flusse)“ an das čerkessische *žuape* „Feld, Acker“. Wahrscheinlich sind beide Wurzeln alarodisch (japhetitisch) welche von den indoeuropäischen Dakern und Slovenen übernommen und nach der Regel ihrer Sprachen umgewandelt worden sind.

Kehren wir zu den Worten *ZOAIAN* und *ZOAIAN* in der Inschrift auf der Builaschale zurück, weil sie identisch und richtig erscheinen da sie in der kurzen Inschrift zweimal vorkommen. Wahrscheinlich ist der orthographische Fehler auf Rechnung des gewerbetreibenden Goldschmiedes zu buchen, der es mit dem Rechtschreiben nicht gar genau nahm. Das wäre ja kein Wunder, weil das VII und VIII. Jahrhundert wohl am ärmsten sind was Kultur und Schrifttum anbelangt in der Zeit, wo die antike Kultur fast verfallen war und die neue erst unter den Trümmern zu keimen begonnen hat. Ruhigen Herzens können wir die Gleichung *ZOAIAN = ZOAIAN* aufstellen, was soviel wie *ζουπὰν* der protobulgarischen (Pliska) Aufschriften aus dem Anfange des IX. Jahrh. und dasselbe wie *jopan* der Schenkungsurkunde von Kremsmünster aus dem Jahre 777 bedeuten würde.

Unter ZOAIAN ist wohl der südslavische župan „Gemeindevorsteher, Kreissobmann“ zu verstehen. Den Ursprung des Wortes župan (župa), erklären die Linguisten auf verschiedene Weise. K. Brugmann sieht im allslavischen Ausdruck *župa* „einen Bezirk welcher verwaltet wird“ und leitet ihn vom altind. *gopa* „Aufseher, Hüter“ ab; die urslavische Form hätte *geupa* gelautet und daraus wäre *župa* entstanden. Dazu bemerkt der bekannte bulgarische Linguist S. Mladenov, dass es bis jetzt niemanden gelungen sei zu beweisen, dass es keine Verbindung zwischen dem slov. župan und altind. *gopa* gebe, was nicht nur den Hirten der Rinder, sondern auch den „Hirten der Völker“ bedeute. Die Form ZOAIAN der Buillaschale erscheint nach S. Mladenov im Zeichen des iranischen Vokalismus auf Grund der Metatase: -*oa*, -*wa*. Wir aber sind der Meinung, dass man keine weiten Ausflüge weder nach Indien noch nach der Iranischen Hochebene zu machen brauche wegen Auffindung der Wurzel des Begriffes župan und župa, weil man das leicht zuhause, in Europa, im unteren Donaulande findet, wo vor der römischen Eroberung das grosse Volk der Thraker zwischen den Karpathen und dem ägäischen Meere lebte. Bei den Dakern nämlich, welche der grossen thrakischen Familie angehörten und auf nördlicher Seite der Donau wohnten, lebte zur Zeit des römischen Kaisers Domitianus ihr König DIURPANEUS DACORUM REX, qui et Decebalus (Tac. bei Oros. 7, 10, 4; DORPANEUS, Jordanis, Getica, 13). Gewiss bedeutet dasselbe auch der Name eines Libertinus in Rom: DIUPPANEUS. Ich denke, dass der Name Diurpaneus überhaupt kein Personennamen ist, sondern eher einen Ausdruck der Würde darstellt cnf. vorlat. *dubenus*, *dubius* „*δεσπότης*“ und das der eigentliche Name des dakischen Fürsten, welcher mit den beiden Kaisern Domitianus und Traianus den Krieg geführt hat, Decebalus oder anderswie lautete¹). Die Schreibweise *diu-* bedeutet wahrscheinlich einen Laut, welchen man mit Rücksicht auf das Resultat gegeben in der slavischen Rede, mit *žu* bezeichnen könnte, also DIUPPANEUS > *župan* -> župan, „Vorsteher der Gemeinde, des Kreises“. Da kam man zugleich bemerken, dass andererseits auch der neurumän. *j* (ž) aus dem urrum. *ǵ* und *j* entstanden ist und dass er das lat. *i* und *di* vor den Vokalen *o* und *u* vertritt: *jneápa* „Wachholder“ < *juniperus*, *ajut* < *adiuto* „ich helfe“.

Wenn wir also bezüglich der Schreibweise *zoapan* mit der Meinung S. Mladenov's nicht übereinstimmen, wie sollen wir das Lautphänomen -*wa* statt *u* oder irgendwelchen *ǰ* (Kremsmünsterurkunde: *jopan*²) erklären? Wir schreiben diese lautliche Eigentümlichkeit dem Einflusse des Thrakoromanischen, oder genauer gesagt, des Dakoromanischen zu, welches vielleicht auf dem Gebiete der Fundsätze Semikluš, d. i. im südlichen Teile von Dacia Superior gesprochen wurde. Schon die Dakern besaßen nämlich in ihrer Sprache die lautliche Eigentümlichkeit, die sie mit *oa* ausdrückten, wie das der Pflanzennamen *κοιλάρια* oder wie dies Dečev liest *κοιλάρια* (**kolamā*). Die geschichtliche Entwicklung der rumänischen

¹) N. Županić, Župan in župa (Résumés des Communications présentées a la VI-e section-Ethnographie, sociologie, démographie, anthropologie -du IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves a Sofia, 1936 pag. 42-43, Sofia 1936.

²) Jōpan kann man sich erklären, wenn wir den Uebergang des vulgär-lat. O > slov. *u* vergleichen, z. B. in den Namen: *Petovio* > *Ptuj*, *Monte majore* > *Matajur* u. ähnliches.

Sprache (Tiktin, Rumänisches Elementarbuch, 1905) sagt aber aus, dass betontes *o* das alte *o* und *ö*, ausser vor offenem Vokalen vertritt, z. B. *rog* „ich bitte“ < *rōgo, nod* „Knoten“ < *nodus, corn* „Horn“ < *cornu, moara* „Mühle“ < *mola*; es geschieht aber öfters dass *o* beziehungsweise *oa* für lat. *u* erscheint *moare* „Krautlacke“ < *muria, roşiu* „roth“ < *russeus (roseus), ploave* „Regen“ < *pluvia, toamna* „Herbst“ < *autumna*. So konnte sich im Laufe des VIII. Jahrh. beim Begriffe župan im Munde der Thrakoromanen die Wortform *zoapan*¹⁾ entwickelt haben: ΖΩΠΑΝ auf der goldene Builaschale von Semikluš. Auch wenn vielleicht damals der Name des Kreisvorstehers oder des Gauverwesers zwischen den Flüssen Tisa und Moriš als *žāpan* ausgesprochen wurde, so konnte auch daraus die Form *zoapan** herauskommen, wie es wir z. B. im Istrorumänischen finden: *cioace* für kroat. *ćaća* „Vater“, *joalostan* für kroat. *žalostan* „traurig“, *poglavoar* für kroat. *poglavar* „Hauptmann“ u. s. w. Daraus könnten wir vielleicht schliessen, dass, der Goldschmied und Verfertiger der Builaschale für den župan des Gaus zwischen der Tisa und Moriš ein Thrakoromane war, welcher sich unter der avarischen Herrschaft frei bewegte. Oder aber war der betreffende župan (Buila?, Vuila?) im heutigen Banate vielleicht thrakoromanischer Abkunft und zugleich ein Christ, welcher als Verweser über die südslavischen Bodriči in Banat unter avarischer oberhoheit fungierte? Alles das hat sein können. Die Avaren (Obri) waren nämlich tolerant gegen andersgläubige und anderssprachige Untertanen, wie das die Geschichte erzählt (St. Demetriuslegende). Es ist bekannt, dass viele Gruppen von Byzantinern, welche von der Avaren in die Gefangenschaft abgeführt worden sind und später nicht losgekauft wurden in Syrmien vermischt mit Bulgaren, Avaren und anderen Heiden lebten. Da sie sich unter dem avarischen Gauverweser genug frei bewegen konnten, behielten sogar die Nachkommen dieser Gefangenen ihre christliche Religion. Man soll auch das wissen, dass die mösische Stadt Serdika (Sofia) erst im Jahre 809 in die Hände der Barbaren (Bulgaren) gefallen ist und dass bis zu dieser Zeit die byzantinisch-christliche Civilisation auf die Avaren ihren Einfluss ausüben konnte, da diese auch das Gebiet der unteren Morava in Serbien in ihrer Gewalt hielten. So könnte man sich erklären, warum sich im Inventar des Goldschatzes von Semikluš Taufschalen befanden und warum auf dem Boden der Builaschale zwischen den Arabesken das Keruz zu erkennen ist.

Das erste Wort der Builainchrift: Buila ist wahrscheinlich alttürkisch beiläufig in der Bedeutung „Edling, Höfling“ oder etwas ähnliches und kommt wiederholt in den protobulgarischen Inschriften des IX. Jahrh vor: (Βοηλάς τοῦς βοιλάδας, βοιλάς). Dabei darf man nicht ausser Acht lassen, dass damals in Banat auch Dako-Slovenen wohnten. Die Hintansetzung des Namens der Würde nach dem Personennamen — Buila zoapan — scheint doch vielleicht für den avarichtürkischen Charakter der Inschrift zu reden.

1) Der Historiker K. Jireček und viele Linguisten meinen, dass die kroatische Bezeichnung des höchsten Würdenträgers, *ban*, „Herr, königl. Stathalter“ aus *βοάνος βοιάνος* (bei Konstantin Porphyrogenet) entstanden ist und das wiederum aus dem mong. *bajan* „reich“ oder aus dem avarischem Namen *Bajan*, wogegen wir die Sache ganz verkehrt annehmen, dass nämlich die Form *βοάνος* durch den Einfluss des Thrakoromänischen aus *ban* entstanden ist. Das Wort *ban* ist ursprünglich asiatischen Ursprungs.

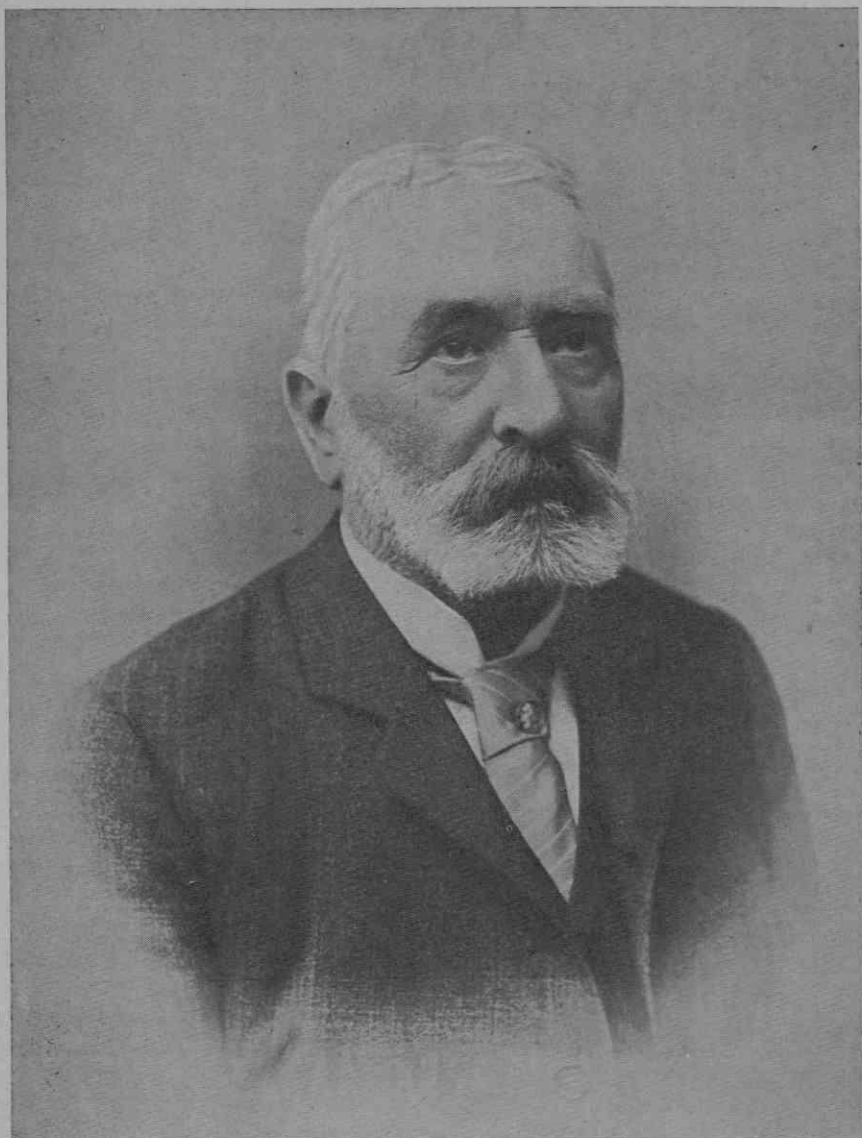
Die übrigen Worte der „Builainchrift“ sind aber so ziemlich unverständlich können aber in Wirklichkeit türkisch, thrako-rumänisch oder gar kaukasisch sein. Vielleicht bedeuten sie nur Namen der Gegenden oder verschiedene Grade der Verwandtschaft. Die Erklärung der einzelnen Worte bleibt der Zukunft vorbehalten und ich hoffe, dass bei der Lösung dieses und ähnlicher Probleme auch osmanisch-türkische Fachmänner mitarbeiten werden, da sie ja die Geschichte und Ethnologie der nach Pannonien und nach dem Südosten Europas vorgedrungenen türkischen Völker gewiss interessieren wird.

Ljubljana, im Mai 1939.

BOŠTJAN ROŠ

MOJI MLADOSTNI
SPOMINI

UVOD NAPISAL
NIKO ŽUPANIĆ

INŽENJER BOŠTJAN ROŠ (1839—1917)

Iz življenja Boštjana Roša

Avtor spisa »Moji mladostni spomini«, Boštjan Roš, se je rodil 20-II-1839 v Hrastniku pri Zidanem mostu kot najstarejši sin premožnega in uglednega kmeta in posestnika Mihe Roša in njegove žene Jere. Svojo mladost je preživel v domači vasi, kjer je pomagal pri paši. Osnovno šolo je obiskoval v Hrastniku.

Kot najstarejši sin bi bil moral Boštjan po tradiciji prevzeti domače posestvo ter se posvetiti kmetovalstvu. Toda njegova neodoljiva želja je bila, da bi se posvetil znanstvu, zlasti tehničnemu studiju in postati inženjer. Za ta poklic se je navdušil pod vtisom, ki ga je dobil ob trasiranju južne železnice, ki je v Hrastniku bila vodila ravno preko Roševega posestva. Ko se je to dogajalo, je Boštjan štel dvanajst let. V počitnicah je pomagal inženjerjem s tem, da jim je zabijal pisane merilne kole ter jim prenašal instrumente. S svojimi otroškomi očmi je videl v inženjerskem poklicu višek vsega znanja in moči, kajti opazil je, da so bili vsi, ki so bili zaposleni pri trasiranju proge pod vplivom in oblastjo inženjerjev. Takrat se je mladi deček odločil, da mora postati inženjer.

Gimnazijo je pričel obiskovati v Celju, nadaljeval jo je v Ljubljani, končal pa jo je v Gradcu 29. julija 1861 z odliko. Radi težkih materialnih razmer, v katere je padel radi spora s starši, ki so se protivili njegovemu nadaljnemu šolanju, se je moral že na gimnaziji vzdrževati sam predvsem s tem, da je instruiral slabe dijake. S svojo močno voljo in energijo je uspel, da je maturiral kot najboljši dijak.

Po kratkem bivanju v Hrastniku se je napotil na Dunaj, kjer je leta 1866. z odliko končal tehnične študije na državnem politehničnem zavodu (K.u.K. Polytechnisches Institut Wien). Tudi na Dunaju se je v glavnem preživljal z inštrukcijami. Kljub temu pa je našel vedno dosti časa tudi za splošno izobraževanje. Zanimal se je za umetnost, književnost, gledališče in petje. Fausta je znal napamet. Bil je odličen tovariš in dober pevec.

Že kot visokoškollec na Dunaju se je navdušil za »ilirsko« (jugoslovensko) misel. Med svojimi tovariši je vedno odločno zavzel pravice in svobodo Jugoslovenov. To je pozneje poleg osebnih motivov tudi odločilo, da se je naselil v Srbiji, kjer si je ustvaril svoj dom in kjer je umrl v dneh okupacije, na predvečer uresničenja njegovega ideala — jugoslovenskega edinstva in svobode.

Ko je po končanih študijah postal inženjer, se je z Dunaja vrnil v svojo domovino. Tedaj so ga poiskusili starši poslednjič pregovoriti, da bi prevzel in ostal na domačem posestvu. Dolgo je o tem razmišljal, končno pa se je odločil, da se posveti inženjerskemu poklicu, odrekel se je vsem materialnim koristim, ki mu jih je nudila domačija, pa tudi svoji dediščini. Poprijel se je svojega poklicnega dela in tako je bil kot praktični gradbeni inženjer zaposlen:

od 1. maja 1867 do 22. decembra 1868 pri avstrijskih državnih železnicah na trasiranju hrvatsko-dalmatinske proge; od 15. septembra 1868 do marca 1869 v svojstvu šefa odseka pri gradbeni inšpekciji »Prestolonaslednika Rudolfa železnice« (Bauinspektion der Kronprinzen Rudolf Bahn) na projektiranju in trasiranju proge Dunaj—Inomost in od 1. aprila 1869 do 1. januarja 1870 v svojstvu šefa odseka pri gradnji proge Karlovac—Reka.

Nato postane samostojen in neodvisen podjetnik ter gradi kot tak najprej od 1. januarja 1870 do oktobra 1874 progo Johhanisthal—Luchtenvald in to na račun firme Montana-Industrie- und Metallhandel A. G. Po pogodbi, ki jo je sklenil z imenovano firmo, je znašala njegova mesečna plača 500 goldinarjev s tem, da se mu posebej plačajo vsi osebni in potni stroški na terenu, a po dovršenem delu je prejel še 4000 goldinarjev. Od leta 1875 do 1879 je deloval kot civilni inženjer v Zagrebu.

V osamdesetih letih preteklega stoletja se je izvršil v njegovem življenju preobrat. Odločil se je za ženitev ter odšel na Balkan. Leto tega dogodka se ne more točno ugotoviti, vendar je zelo verjetno, da je prišel v Srbijo skupno z Antonijo roj. Štrukelj iz Ljubljane leta 1881. Tu se je naselil, prestopil v pravoslavje ter se oženil. V Srbiji je deloval kot samostojni inženjer-podjetnik ter je kot tak zgradil mnogo mostov, cest in drugih zgradb. Iz njegove strokovne delavnosti v Srbiji navajamo sledeča njegova dela:

Leta 1885., v času srbsko-bolgarske vojne je zgradil most preko Nišave pri Pirotu. Z naglo dograditvijo mosta je pri umiku srbske vojske rešil celo divizijo. Drugi most je zgradil preko Kolubare pri Valjevu. Oba mosta služita še danes prometu. Roš je tudi odprl kamnolome pri Beogradu ter je s tako pridobljenim materialom gradil razne stavbe, trasiral in popravljaj državne ceste, železniške proge in ograje. Tako je Boštjan Roš sezidal ograjo pri saborni cerkvi s kamnom iz svojega kamnoloma. Razen tega je še ustanovil podjetje za impregnacijo železnih šliperjev, ki je bilo prvo te vrste v Srbiji.

Leta 1890. je postal ukazom Namesništva državni gradbeni svetnik, kar je ostal do leta 1896.

Boštjan Roš je bil lepe zunajnosti. Imel je široka pleča, a na kratkem vratu je bila izrazito slovenska glava z visokim čelom. Nosil je brado in brke. Njegovi sodobniki so trdili, da je bil zelo sličen francoskemu državniku Gambeti. Vse svoje življenje je bil zdrav in impulziven delavec, ki od svojih načel in pogledov na življenje nikdar ni odstopil. Njegov inženjerski tovariš Nikola Pašić, ki mu je Roš često posojeval tehnično orodje, ga je pozneje kot

srbski državnik večkrat vabil v radikalno stranko, kjer bi imel izglede za lepe položaje. Toda Boštjan Roš se ni hotel spustiti v politično življenje, ker je daval prvenstvo praktičnemu delu in rodinskemu miru. Zanimivo je, da je Nikola Pašić, ko je bil po zaječerskem uporu obsojen na smrt, pred katero se je rešil z begom v Bolgarijo, na meji srečal Boštjana Boša, ki mu je pomagal preko meje ter ga tudi denarno podprl. Tako vsaj pripovedujejo v njegovi rodbini.

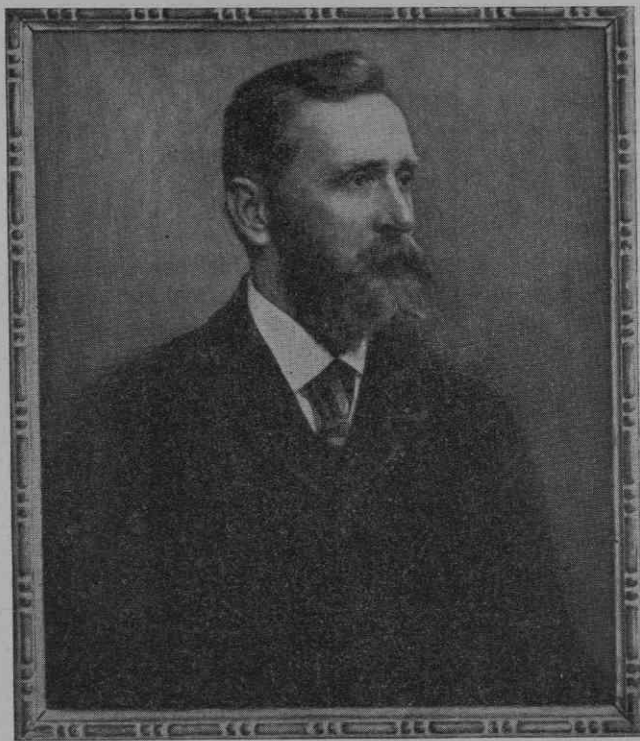
V takratnih surovih časih mlade Srbije, so Roša, ki je bil prepojen se zapadno kulturo, težko razumeli. Toda te težave osebnega značaja je kot prepričan Jugosloven kmalu prebrodil in premagal. V Roševi hiši na oglu Birčaninove ulice in ulice kralja Milutina, v kateri je nekaj časa sam stanoval, pozneje pa dajal v najem, je leto dni pred umorom Kralja Aleksandra Obrenovića stanoval mladi gardijski poročnik Antonije Antić, ki je bil eden glavnih mlajših oficirjev-zarotnikov, ki so izvršili prevrat. V tej hiši so baje v stanovanju omenjenega poročnika zarotniki prisegli ter izvršili tudi vse priprave za prevrat (1903).

Rošev dom je bil dolgo vrsto let obiskovan od mnogih njegovih rojakov Slovencev inženjerskih tovarišev, znancev, politikov in novinarjev. Tudi potdpisani sem vžival prijateljstvo B. Roša in gostoljubnost njegovega doma od mojega prihoda v Beograd (1907) do decembra 1914, ko sem se z njim videl zadnjikrat v Nišu pred odhodom v Rim radi ustanovitve Jugoslovenskega odbora. Posebno dragocena mi je bila Boštjanova gostoljubnost, ko sem prišel oktobra 1914 za teden dni iz Niša v Beograd, kamor me je poslalo ministristvo za zunanje zadeve. V prijateljevi kleti sem dobil stanovanje in zavetišče pred avstrijskimi šrapneli in granatami, ki so padale noč in dan na neutrjeno srbsko prestolnico. Ko je bila med svetovno vojno Srbija okupirana v jeseni leta 1915, je avstrijsko poveljstvo mesta Beograda poklicalo Boštjana Roša k zaslišanju, pri katerem so ga izpraševali v podrobnosti o raznih obiskih, ki so jih naredili njegovem domu razni ugledni Slovenci, avstrijski državljani. Avstrijska špijonaža je umela potrpežljivo in točno beležiti, kdo vse prihaja v Roševo hišo. Roš seveda zahtevanih informacij avstrijskim vojnim oblastem ni mogel dati; zanimivo pa je, da Roševa hiša v Beogradu za časa okupacije ni bila dobro zapisana v knjigah avstrijske vojaške policije.

Boštjan Roš je od dneva svojega prihoda v Srbijo ostal tam do konca svojega življenja. Kot beograjski meščan je mnogo storil za olepšanje prestolnice in bil je tudi med ustanovitelji društva za olepšavanje Vračarja, ki mu je bil dolga leta podpredsednik.

Na stara leta se je Boštjan Roš bavil z numizmatiko. Zbiral je stari srbski, grški in rimski denar ter razno posodo in nakit. O zbirki je poslal 7-VII-1939 podpisanemu g. prof. dr. ing. h. c. Mirko Roš iz Curiha naslednje podatke: »Kot dijak realne gimnazije v Beogradu sem začel že leta 1895. zbirati iz zanimanja za kulturno zgodovino in umetnost rimske novce. V tistem času so se v Beogradu prav lahko in poceni dobili srebreni in bakreni novci,

pa celo zlati. Zato sem si sčasoma iz svojih prihrankov ustvaril prav lepo zbirko, v kateri so bili zastopani skoro vsi rimski vladarji od Avgustove dobe do propada rimskega cesarstva. Moj oče, ki je imel temeljito humanistično izobrazbo, je bil moje zbirke zelo vesel in se je vneto zanimal za njo. Pomagal mi jo je izpopolnjevati z naveti in denarnimi sredstvi. Ko sem zapustil Beograd ter odšel v Hannover končati svoje tehnične študije, je prevzel moj oče celo zbirko, ki je takrat štela blizu 1000 komadov starinskega novca.

Ing. Boštjan Roš v mlajših letih

Še za časa mojega bivanja v Beogradu leta 1899 je prišla naša rodovina v posest dragocene zbirke grškega posodja, ki je bila last takratnega ruskega poslanika v Beogradu. Zbirka je štela okrog 100 kosov. Za njo se je pozneje zanimal zagrebški muzej, ki nam je nudil deset krat večji znesek, kot pa smo mi za njo plačali. Pozneje je moj oče zbirko posodja povečal s tem, da je dokupil nekaj manj važne rimske bronze.

V času moje študijske odsotnosti je moj oče sam znatno pomnožil denarno zbirko. Obsegala je »grke«, »rimljane«, »bizantince«, »južne Slovence« in »barbare«; zlasti dobro so bili zastopani

rimski konzularni novci (denarji) in oni iz Makedonije, Trakije, Mezije in Panonije. Med novci je bilo več prav lepih zlatnikov.

Deloma že pred vojno in kolikor mi je znano tudi med vojno, je moral moj oče večji del zbirke prodati, da je lahko zadostil materijalnim obveznostim napram meni. Takrat so bili za moje starše težki časi: preseliti so se morali v notrajnost države z le malo sredstvi; sin Jurij je bil pri zavzetju Beograda težko ranjen, drugi sin Dušan je bil v Macedoniji kontuziran in težko bolan. Zato se ni

Antonija Roš, rojena Štrukljeva iz Ljubljane

čuditi, da se je moral v takih razmerah moj oče ločiti tudi od svojih najbolj priljubljenih predmetov. Ti težki časi so skoraj popolnoma raztepli zanimivo in lepo zbirko novcev in malih umetnin starega sveta ter srbskih kraljev in carjev.

Svojim otrokom je oče po smrti zapustil samo nekaj komadov iz nekdanj bogate zbirke, ki jih je mati za časa vojne skrbno skrila in hranila. Del, ki je pripadel meni, je postal osnova nove zbirke, ki sem jo v toku mojega delovanja v Švici stalno izpopolnjeval. Prevzel sem zbirko od svojega očeta, da jo bom izpopolnjeno zapustil svojemu sinu.«

Od svoje zgodnje mladosti je bil Boštjan Roš, kakor že vsi njegovi predniki, pasioniran lovec in kot tak je sodeloval v mladih lovskih in strelskih društvih takratne mlade Srbije. Vedno je vzdrževal po več lovskih psov.

Proti koncu osemdesetih let prošlega stoletja je Roš kupil posestvo na Vračarju ter si tam zgradil vilo, ki je bila radi svojega italijansko renesančnega sloga in radi lepe izdelave, okras Beograda. V tej hiši, ki je danes povečana last sina Dušana in Dorda, so se mu rodili vsi njegovi otroci: Mirko, Jerica, Dušan i Dorde. Posestvo v Birčaninovi ulici je B. Roš prodal malo pred svetovno vojno.

V svojo slovensko domovino je prihajal na obisk od časa do časa in vse svoje življenje je bil v stikih s svojim mnogoštevilnim sorodstvom. Malo pred svojo smrtjo je še pisal svoji sestri Rozaliji Plavšek v Trbovlje: „Slutim, da smo pri koncu te strašne vojne. Moja vroča želja je, da bi to doživel ter da še enkrat vidim Tebe, draga sestra, in svoj rojstni kraj”.

Boštjan Roš ni doživel izpolnitve te svoje želje in tudi ne zedinjenja naših bratov, temveč je umrl v najtežjih urah svetovne vojne, v odsotnosti svojih otrok, 31. decembra 1917. Danes počiva na beograjskem pokopališču, kjer zaznamuje njegov grob visok križ iz rdečega granita.

Antonija Roš, ki je dočakala že 87 let, pa je pripovedovala da je njen pokojni mož napisal svoje mladostne spomine v letu svoje smrti (1917) ali iz spominov samih je razvidno da jih je pisal že okolu leta 1912.

Zanimivi spis — »Moji mladostni spomini« objavljamo ob stoletnici rojstva Boštjana Roša (1839—1939) v prepričanju, da ga bodo njegovi ožji rojaki z zanimanjem čitali. Pa tudi znanstvenik bo v njem našel mnogo zanimivosti iz dobe slovenskega narodnega prebujenja, kakor tudi marsikatero antropogeografsko, narodopisno, sociološko in narodno gospodarsko zrno.

V Ljubljani, o Veliki maši, 1939.

Niko Županič

Biographie de Sébastien Roš

Nous publions ici en langue slovène »Les mémoires de ma jeunesse« (de 1839—1866) de l'ingénieur Sébastien Roš (Roche) qui sont très intéressantes de la côté anthropographique et folkloristique. Nous pensons qu'il est bien de savoir la biographie de cet homme, qui n'était pas un homme d'état mais dans sa vie privée un vrai gentleman, un excellent observateur de la vie et un très bon Slovène et Yougoslave.

Né le 20 janvier 1839 à Hrastnik près de Zidani Most en Slovénie, Sébastien Roš (Roche) était le fils aîné d'un riche et honorable paysan—propriétaire Michel (Miha) Roš et de sa femme Yera (Jera).

Les premières années de sa vie Sébastien passe au village, dans la propriété de ses parents, parmi les prairies abondantes et les montagnes boisées. Il aide ses parents en paissant les troupeaux et puis il entre dans l'école primaire à Hrastnik — même.

Il fallait, selon les traditions de famille, que Sébastien, comme fils aîné, reçût la propriété. Mais il avait d'autres idéals — c'était le désir insatiable de s'adonner aux études techniques et de devenir ingénieur. On sait d'après les notes de biographie de Sébastien que sa décision naquit au temps et sous l'influence de la construction du chemin de fer d'Etat à Hrastnik, qui traversait justement la propriété des Roš. A cette époque Sébastien avait 12 ans et pendant les vacances il aidait les ingénieurs en cognant des poteaux et des bâtons bariolés pour le mesurage et en leur portant des instruments. Pour lui, comme pour un enfant, l'ingénieur possédait le comble de tout savoir et pouvoir; il pouvait s'assurer que tout le monde occupé à la construction de ce chemin de fer, — l'ouvrier, l'inspecteur, jusqu'à l'entrepreneur, le curé, le professeur jusqu'au représentant du gouvernement, — était sous l'influence et le pouvoir de l'ingénieur.

À l'esprit du garçon naquit la résolution de devenir un jour un ingénieur, et ce qu'il avait décidé — il réalisa.

Il commença ses études au lycée de Celje, les continua à Ljubljana et finit à Graz le 29 juillet 1861 avec un excellent certificat de 1-ère classe. Sébastien, à cause des rudes conditions matérielles et des conflits avec ses parents au sujet des études, devait gagner lui — même sa vie; il donnait des leçons aux étudiants faibles et faisait des différents travaux. Avec la ferme volonté et l'énergie il a réussi de passer comme un des meilleurs élèves son baccalauréat à Graz.

Après un court séjour au pays natal — Hrastnik, — il part à Vienne, où il fait ses études techniques, terminées à l'Université 1866 (K. u. K. Polytechnisches Institut, Wien) avec un excellent certificat de 1-ère classe. Encore ici, à Vienne, il gagnait sa vie avec des leçons privées et de différents travaux.

Alors, comme vainqueur, il retourne dans son pays natal — Hrastnik, portant le diplôme d'ingénieur dans sa poche.

Au cours ces années d'études à Vienne, il s'intéressait beaucoup aux arts, au théâtre, à la littérature, ainsi qu'il jouait et chantait comme figurant au théâtre de Vienne et au théâtre des étudiants. Il connaissait presque tout le Faust par coeur. Il était un bon ami et un excellent chanteur; la jeunesse viennoise le connaissait bien dans le quatuor avec ses amis. Comme un bon Yougoslave, malgré qu'il ne travaillait pas dans la vie politique il désirait toujours obtenir la liberté et le droit pour des Yougoslaves, et par ce trait il se distinguait parmi ses amis. Plus tard, en plus de ses motifs privés, cette tendance, comme force motrice, lui a donné l'énergie de retourner en Serbie, d'y fonder sa maison, de travailler et de mourir au temps de l'occupation de la Serbie, la veille de la réalisation de l'unité Yougoslave.

Ses études finies, devenant ingénieur, il retourne au pays natal et alors, pour la dernière fois, ses parents s'efforcent vainement

de le détourner des études et de sa vocation si difficilement réalisée pour le faire revenir à sa propriété. Après avoir réfléchi pendant plus d'un mois pour prendre une décision définitive, l'énergique Sébastien décida encore cette fois-ci de désobéir aux parents et, ayant renoncé aux avantages matériels et à l'héritage, il se rend aux travaux pratiques d'ingénieur :

Du 1. VII. 1864 jusqu'au 1. II. 1966 il travaille comme ingénieur assistant à la construction du chemin de fer près de Zagorje. Du 1. V. 1867 jusqu'au 22. XII. 1868, comme ingénieur des chemins de fer autrichiens, il travaille à la construction du chemin de fer kroato-dalmatien. Du 15. IX. 1868 jusqu'à mars 1869 il est directeur de la Section et travaille sur le projet et la construction du chemin de fer Vienne — Insbruck chez »Bauinspektion der Kornprinzen Rudolf Bahn«. Du 1. IV. 1869 jusqu'au 1. I. 1870, comme ingénieur indépendant et directeur il est occupé au chemin de fer Karlovac—Rijeka. Sébastien devient entrepreneur indépendant et du 1. I. 1870 jusqu'au octobre 1874 il travaille aux chemins de fer Johannisthal — Luchtenwald, pour le compte de la maison Montana — Industrie — und Metalhandel A. G.

Très intéressant fut le côté matériel de ce contract d'après lequel ses appointements montaient 500 guldens — (toutes dépenses ainsi que les frais du voyages payés), et 4.000.— le travail terminé. Du 1875 jusqu'à 1879 il est l'ingénieur civil à Zagreb.

Etant un homme mûr de 42 ans, un changement se produit dans sa vie, il se décide de se marier et de s'établir aux Balcons, en Serbie 1881 (on n'a pu fixer l'année et la date exacte), probablement c'était vers 1881 qu'il est venu en Serbie avec Antonija née Štrukelj, avec laquelle il se marie, adoptant la religion orthodoxe.

En Serbie il continue à travailler indépendamment comme ingénieur — entrepreneur et entreprend des travaux de construction des ponts, des voies et des bâtiments: à travers la Nišava au temps de la guerre serbo-bulgare et à cette occasion il sauve en 1885 une division serbe en retraite en donnant à sa disposition un pont promptement bâti.

En construisant le pont sur la Kolubara il se sert pour le fondement de celui-ci du ciment qui n'était pas encore utilisé comme la matière de construction.

Il construit aussi le pont à Valjevo sur la Kolubara. Tous ces ponts existent encore et servent pour la communication.

Roche découvre des mines aux alentours de Belgrade et avec ces pierres il construit des maisons, des voies d'Etat, des chemins de fer, des bâtiments et des clôtures.

C'est Sébastien qui a construit la clôture de l'église cathédrale avec les pierres prises de sa mine.

Il a fondé le premier établissement en Serbie, qui s'occupait de la résistance des traverses de chemin de fer.

L'anné 1890 il devient, par le décret de la Régence, le conseiller en construction et il occupe cette position jusqu'à 1896.

Se rendant en Serbie, il vient pour la première fois sur le territoire libre serbe, auquel il aspirait dès son enfance quand il obser-

vait, encore comme un enfant, la construction du premier chemin de fer où étaient occupés comme ouvriers des Serbes, des Dalmates des Bosniaques, et quand il rêvait à son avenir lointin où il pourra, comme ingénieur, créer et construire.

Sébastien était un personnage remarquable, bien fait, de larges épaules, d'oeil et d'allure ferme. Un cou court portait fièrement une remarquable tête de large front, avec une barbe et des moustaches. Dans ce temps — là on trouvait qu'il ressemble bien à l'homme d'Etat français-Gambetta.

Toute sa vie il a vécu sainement comme un travailleur énergique, qui ne se dévia pas de ses principes et de ses vues sur la vie. Quoiqu'il fût invité par son collègue, célèbre homme d'Etat serbe, feu Nicolas Pašić — qui il prêtait souvent l'échafaudage et les instruments techniques — d'entrer dans le parti radical en lui promettant de bonnes positions et de grandes affaires, quand même Sébastien refusait toujours de mener une vie politique à laquelle il préférerait le travail pratique et la paix de famille. Il faut mentionner qu'au temps de revolte de Zaječar, quand le feu Nicolas Pašić fut condamné à mort, il a rencontré une nuit tout près de la frontière son ami Sébastien Roche, qui le pourvut d'argent, en lui donnant la possibilité de s'en fuir en Bulgarie.

A ces temps là, quand les conditions de vie de la jeune Serbie étaient encore tout mornes, lui, imbibé de la culture occidentale, se trouvait souvent devant de différentes difficultés de caractère privé, dont il souffrait et dont il se rendait maître, comme un vrai Yougoslave. Il est intéressant à noter, que la maison de Roche, où il vivait un temps, à l'angle de la Birčaninova et Kralja Milutina, habitait, un an avant le meurtre du Roi Alexandre Obrenović, le jeune officier de la garde — Antonije Antić, un de ces jeunes officiers qui ont organisé la révolution. Dans cette même maison et dans le logis d'Antonije Antić les jeunes officiers ont prononcé leur jurement révolutionnaire.

La maison de Roš était aimablement ouverte pour les compatriotes Slovènes, les amis ingénieurs, les connaissances, aussi que pour les hommes politiques, les journalistes, qui sont venus à Belgrade pour des motifs patriotiques. Pendant la guerre de 1915, au temps de l'occupation de la Serbie et quant la capitale — Belgrade — fut prise, Sébastien fut appelé par l'état major de l'armée autrichienne pour donner les explications détaillées sur les visites faites à sa maison par les honorables Slovènes — sujets autrichiens. L'espionnage autrichien notait patiemment, durant de longues années, les noms de tous ceux qui visitaient la maison de Roche et, après l'occupation, on lui demanda, des explications à ce sujet. Bien entendu, l'état major militaire autrichien n'a pas reçu les informations demandées, mais ce qui était caractéristique c'est que la maison de Roche était inregistrée dans les livres de la Police autrichienne comme suspecte.

S'étant rendu en Serbie, Sébastien y reste jusqu'à la fin de sa vie et comme citoyen de Belgrade il fait beaucoup pour l'embellis-

sement de la capitale. Il était l'un des premiers fondateurs de la Société qui s'occupait de l'embellissement de Vračar et il restait pendant plusieurs années le souprésident de la dite Société.

Dans ses années de vieillesse il s'intéressait à la science numismatique en collectionnant les anciennes monnaies serbes, grecques et romaines, aussi bien que la vaisselle et les parures. Après sa mort il a laissé trois collections très riches, que ses enfants reçurent en héritage. Toutes les explications sur ces collections et sur tout ce qui est en rapport avec elles sont données par Mr. Mirko Roche, le professeur.

Sébastien était dès sa jeunesse, comme tous ses ancêtres, un chasseur passionné et, comme tel, il est devenu membre de différentes sociétés de chasse et de tir de la Serbie d'autrefois. Il avait une meute et pendant son temps libre, en traçant et construisant des voies, des chemins de fer et des ponts; il chassait par toute la Serbie; c'était encore l'époque quand il y avait beaucoup de gibier qui, malheureusement, n'existe presque pas aujourd'hui, ou, en tout cas, se trouve très rarement.

A la fin de 1880 il avait acheté un bien le quartier Vračar où il a bâti une belle villa qui, par son architecture de style de Renaissance italienne, était l'embellissement de la capitale. Un temps Sébastien vivait dans cette maison, où sont nés ses enfants; elle est maintenant la possession de Dušan et Georges, ses fils, qui l'agrandissent encore. Sébastien a vendu sa maison dans la rue Birčaninova encore avant la guerre.

De temps en temps il venait dans son pays natal — la Sloénie, et toute sa vie il était en contact étroit avec toute sa nombreuse famille. Peu avant sa mort, pendant la guerre et l'occupation de la Serbie, il écrit à sa soeur Rozalka Plavšak de Trbovlje: »Je sens que nous touchons à la fin de la guerre et c'est mon unique et dernier désir de revoir, ma chère soeur, toi et mon pays natal.

Sébastien n'a pas eu le bonheur de voir son vœu réalisé et de voir l'union des Yougoslaves; il est mort, comme un vrai Yougoslave, au moment le plus sombre de la guerre, le 31 décembre, 1917, quand tous ses enfants étaient absents.

Au cimetière de Belgrade s'élève une grande croix du granit rouge, posée sur le tombeau de Sébastien Roš, ingénieur.

Moji mladostni spomini

† Boštjan Roš — Beograd.

Sledeče beležke pišem v nameri, da se mojim otrokom in moji rodbini ohranijo spomini na usodo naših prednikov iz nedavne preteklosti. Pri teh zapiskih se moram nekoliko tudi ozirati na monografijo svojega rojstnega kraja, s katerim stoji usoda moje družine v tesni zvezi. Pri tej priliki mi bo mogoče, tako se nadejam, rešiti

pozabnosti marsikatero zanimivo in karakteristično črtico iz življenja Hrastničanov in Trboveljčanov, katera bi bila sicer popolnoma zgubljena.

Položaj trboveljske občine in fare.

Trboveljska občina in župnija, kateri se popolnoma ujemata, sta najjužnozapadnejši del štajerske dežele, toraj mejaš Kranjske dežele. Njo sestavljata dolini: hrastniška in trboveljska. Obe pripadata glavni savski dolini ter se prožete od Save severno do visokih vencev, kateri ti dolini na severu, zapadu in deloma tudi na vrhodu omejujejo. Iz samega položaja se že vidi, da je promet teh dolin z ostalim svetom bil vedno navezan glavno na savsko dolino.

Na jugu omejuje trboveljsko in hrastniško dolino kamenito, ozko in strmo savsko korito, po katerem brzi hitra, zelena, peneča se Sava. Na desnem bregu Save se vzdigujejo strmine Kum-planine, katere popolnoma zaklanjajo dolino od juga. Dolini imata torej značaj dveh kotlov ter je njima klima, ker sta od juga visokim Kumom skoraj hermetično zastrti, precej ostra. Vinska trta ne uspeva v trboveljski dolini nikakor, a v Hrastniku se le delno goji.

Ob vznožju trboveljske doline teče potok Trboljšica, kateri ima svoje izvore na strminah za trboveljske vasjo in ki se pri železniški postaji Trbovlje izliva v Savo. V svojem poslednjem kilometru Trboljšica dela mejo med Kranjsko in Štajersko. Isto tako ima tudi hrastniška dolina svoj potok Savodnja, ki se sestavlja iz potoka Boben došlega iz Čejč in iz Brnice, katera priteče iz Dola skozi vas Brnico. Izpred železniškega mosta na podnožju Ravnega laza se spajata ta dva potoka v enega, ki se pri hrastniški železniški postaji izliva v Savo.

Oba potoka, Trboljšica in Savodnja imata približno enako količino vode ter lakho ženeta pri navadnem stanju vode po tri mlinske tečaje, le v močni letni suši voda upade na jačino za eden mlinski tečaj.

Stanovci teh dveh dolin so bili in so še dandanes izključno poljedelci — kmetje in kočarji, naseljeni po malih vaseh in po samotnih hišah. Največja vas — stolica župnije in šole — so Trbovlje, vas, katera je štela komaj 15 hiš: farovž, kaplanija, šola in kmetje: Roš, Volk, Porašuh, Koren, Kobac, Urhovec, Peklar, Samogonj in še 3 hiše.

Zemlja trboveljske župnije je podeljena na precej mala kmečka posestva, od 10 pa do 150 oralov površine.

Zemlja oranica je po trboveljski župniji skoraj povsod težka ilovica; s težavo se orje in prekopava, vendar je rodovitna če se dobro gnoji in racionalno obdeluje in — ako jo posluži prilično suho leto.

Vsaka kmetija ima: 1 hišo, navadno s kletjo podzidano za stanovanje gospodarjeve obitelji in njegove družine; 2 hlev za konje, za govejo živino in za drobnico. Hlevu je navadno dodana pojata za steljo. Nad celim poslopjem hleva se nahajajo kot: 1. nadstropje parna za spravlanje slame in sena in pod, kjer se žito mlati; 3 svinjak na več predelov razporeden za stare svinje in za prašičke; 4 kozolec, za Slovence zelo karakteristična kmečka stavba, s katero se ne more ponašati noben drugi narod. Vsaka premožnejša kmetija je imela poleg navedenih poslopij še kaščo, ali hram za hranjenje pijače, kislega zelja in repe, krompirja itd. v spodnjih prostorih, v gornjih se je pa hranilo suho meso, obleka, platno in enake stvari — in kočo, malo hišico, navadno z dvema sobama in kuhinjo, za stanovanje ostarelih staršev gospodarjevih, ali pa za kakega starega strica.

Dol 1848 so bili Trboveljčani podložniki raznih graščin, preboldske, plumberške, laške itd. Burno 1848 leto je zdrobilo stari avstrijski fevdalni sistem. Te graščinske gosposke so vladale nad svojimi podložnimi skoro nezavisno od državnih oblasti, prav po turško. Vsaka graščinska oblast je bila v stvari pravi pašaluk. Graščinski eksekutivni organi so bili po županstvih tako zvani »rihterji« in »oberrihterji« — sodniki in višji sodniki, ugledni inteligentni kmetje, kateri so bili zmožni nemškega jezika. Po večjih vaseh so bili postavljeni knezi, zopet inteligentni kmetje, podložni »rihterjem«. Graščinske oblasti so pobirale od kmetov štibro, desetino in kazen, imele so v svojih rokah sodno oblast za občine resnične ali navidezne prestope, kateri so se kaznovali z zaporom v kajhi, ali pa z batinami. Se ve, da je leskovka igrala pri tej proceduri glavno vlogo.

Hrastniška dolina naziva se še le od 1848 leta s tem imenom in sicer zato, ker je premogokop v tej dolini kot njeno posebno znamenje prišel tedaj na glas in zadobil ime Hrastnik. Staro ime je Zavodenjski graben, ali Zavodenjska dolina.

Obe dolini, zavodenjska in trboveljska bili sta brez vsake kolovozne zveze z ostalim svetom, toraj od njega skoraj hermetično usprti. Primitivno brodarstvo na Savi je edino uzdrževalo kolikor toliko komunikacijo z Dolejsko in Hrvaško na eni strani

in na drugi z Ljubljano. Ni toraj čudno, da je bil vpliv tedanjega svetovnega življenja na naše Trbovlje enak 0. — Le redko je zašel kak tujec v te doline. Kvečjemu, da so se včasih pritihotapili po stranskih stezah tobakarji in rokomavharji. Nihče, razen graščin-skih beričev ni maral za usodo Trboveljčanov, ti pa se niso za niko-gar brigali, kar se je godilo preko Kriških planin, Kala in Kuma. Živeli so pravo patriarhalično življenje; obdelovali so — ne samo v »znoju svojega obraza« — ampak v znoju od nog do glave trdo zemljo, trebili grmovje in trebeže predelavali v plodonosne njive.

Trboveljčani so jako skromno živeli. Glavna jedila so jim bila: močnik, kaša, krompir, ješranj (Gerstenbräu), mleko zelje in repa, mlinci, fižol in sočivje, sadje in vrhunec celega »menu-a«: žganci in štruklji; se ve, da je bilo zmiraj dosti kruha in to črnega na mizi. Vina in mesa kmečka miza navadno ni videla, pač pa je vino zame-njaval hrušovec ali jabolčnik. Meso je prišlo le ob velikih praznikih in pri botrinjah, na svatbah, pri rešitvah in pogrebih na mizo; tudi je ob takih prilikah bel kruh zamenjal črnega.

Vsa poljska in domača opravila je izvrševal sem gospodar z vso svojo družino: z ženo, z otroci in starši, ako so še živeli in bili še pri moči, z brati in sestrami, ako so ti bili še v njegovi družini. Vsak bolji gospodar je imel poleg svojih otrok tudi najeto družino, hlapce in dekle proti letnemu plačilu. To družino je gospodar nabav-ljal o Božiču za prihodnje leto. Letno plačilo hlapcem je bilo 15 do 20 goldinarjev, deklam pa 8 do 16 goldinarjev, pastirji pa so služili na leto po 4 goldinarje. Razmerje med najeto družino in gospodar-jevo obitelji, je bilo čisto familjarno. O priliki velikih poljskih opravil, kakor so: okopavanje vinograda, senokoše, žetve, mlatve, si je izposojeval gospodar mlade ljudi iz soseske, kateri so mu pri teh opravilih pomagali. Kadar je bilo treba proso meti, je prišla mladina iz soseske »na kopico«. Se ve, da je bil gospodar obvezan tudi sosedom pri enakih prilikah s svojo mladino pomagati. — Bilo je v navadi, da je imela vsaka premožnejša hiša svojega »prihajača«. Ta človek, navadno rokodelec, je imel v hiši prosto prenočišče in hrano. Pomagal je pri raznih domačih opravkih, kadar ni bil s svo-jim rokodelskim poslom drugod zavzet — 2, 3 dni, potem je zopet odšel na 7—14 dni po svojem poklicu.

Poleg vsega bornega in primitivnega življenja so se moji Trboveljčani v svoji naivnosti čutili precej svobodne, zadovoljne in srečne ljudi. Največ skrbi, straha in žalosti jim je delala vojaška dolžnost, kateri so bili podvrženi mladi trboveljski fantje. In v res-

nici je bila ta starokopitna vojaška dolžnost težko breme, katero je slonelo na ramah ubogega kmeta. Vzeli so mladeniča v najlepši dobi med 20 in 22 leti zdravega in krepkega iz naročja obitelji, kateri je bil že največja podpora in ga uvrstili me dvojake na celih 14 dolgih let in to ne na domačih tleh med svojimi rojaki, nego v Italiji. Celih 14 let niso videli ti siromaki slovenske zemlje in svoje drage obitelji, pa vrnivši se po dosluženi dobi zopet v svoj domači kraj, koliko svojih ljubih so našli še živih? In kako so oni sami tedaj izgledali? Odšli so z doma mladi in rdeči kot rdeča, vrnili so se pa ostareli v stari in strani vojaški obleki, suhi in prepečeni od jakih žarkov italijanskega solnca.

Pojmljivo je torej, da so trboveljski fantje vse mogoče načine uporabljali, da bi se izognili vojaškemu stanu. Na nabore (Recrutierung) ni nobeden trboveljski fant, sposoben za vojaka, odšel dobrovoljno. Vsi ti fantje so postali vojaški begunci (Flüchtlinge). Celjska kresija, kateri je bila podložna trboveljska občina, je bila obvezna da da, kakor tudi vsaka druga kresija, vsako leto gotovo število regrutov, ker pa ni iz Trbovlja dobila skoraj nobenega, so morale druge občine s svojimi fanti nadomestiti primanjklaj. Se ve, da je na ta način pomnoženo vojno breme razsrdilo prizadete občine, posebno one »na Polju« v Savinjski dolini. Kaj se je potem iz takih razmer spletlo? Savinjčani so hodili v trumah, po 200 mož po noči loviti trboveljske fante, begunce. Savinjčani so imeli točen seznam vseh trboveljskih beguncev v rokah, obkolili so torej v največji tišini dotično hišo in pretresli tam vsako luknjo. Ako so begunca našli, so ga zvezali in odpeljali vojni oblasti v Celje. Spočetka se je menda Poljancem ta lov dobro obnesel, zasačili so, bržkone dosti debelih sulcev; pozneje so pa Trboveljčani postali opreznejši in pretkanejši: pri vsaki pojavi poljanskih lovcev so javljali kmetje na obmejnih hribih, na Kriški planini, na Mrzlici, na Kalu, vsi dobri prijatelji Trboveljčanov z močnim glasom: Bežite fantje, Poljanci gredo! V trenutku sta bili obe dolini obveščeni o preteči nevarnosti in fantje so se po raznih šumah in brlogih pravočasno poskrili. Posledica tega nezdravega stanja pa je bila, da so se Trboveljčani in Savinjčani črteli kot pes in mačka.

Pred 1848 letom je bilo v trboveljski župniji 5 oštarij: v Trbovljah pri Korenu in pri Mesarju, dalje pri Bregarju, kjer je sedaj tovarna za cement, na »Razpotju« in v »Peklu«.

V tretjem desetletju 19 veka je osnovana v Trbovljah narodna šola na nemški podlagi! V celi župniji ni bilo niti enega Nemca, a

čisto slovenski otroci so se učili v tej šoli izključivo nemško čitati in nemško pisati! Učitelj je bil popolnoma odvisen od duhovščine in je poleg šole opravljal tudi službo organista.

Brodarstvo na Savi je pred 1848 letom igralo imenitno vlogo sploh za Slovence, posebno pa še za naše Trboveljčane. Potrebno je torej, da se z njim bolje spoznamo.

Trgovina med Ljubljano in Gorenjsko z ene strani in Dolenjsko in Hrvaško z druge strani, je bila zmeraj jako živahna. Posebno je šlo mnogo žita in koruze iz Hrvaške in še več vina iz Dolenjskega na Gorenjsko.

»Pridi Gorenj z mrzle planine
Vabi Dolenj v gorke doline«

»Pridi na brod
Krški s' Triglava.«

Komu niso znana imenitna krška vina iz žlahtne vinske kapljice iz Gadove peči? Koga ni razveselilo in ogrelo srce bizeljsko vino s svojim finim okusom in z nepozabljivo aromo?

Najbližja in najprirodnejša pot iz Zagreba do Ljubljane je savska dolina. Naši stari so toraj sklenili, savsko korito regulirati in ga osposobiti s tem za plovbo. Menda v drugi polovici 18 stoletja so se temeljito in sistematično lotili tega mučnega podjetja.

Pri tem važnem delu je imel tudi naš imenitni rojak Jurij Vega, kot mlad inženjer svoje zasluge. Popravljanje savskega korita za plovbo ni bila mala stvar! Velike teškoče in težave so imeli inženjeri posebno v kamenitem defileju od Radeč pa blizu do Litije čez 30 km daljine. Ta težavna regulacija savskega korita je stala velikega truda in gotovo mnogo denarja; mi pa še danes, ko ne vidimo več sarokih ladij in ko so vsa ta dela le še podrtija, občudujemo v njih požrtvovalnost, podjeten duh in gradbeno umetnost naših prednikov. Slava jim!

Čim so začele po regulirani Savi ploviti ladje, natovorjene z rumeno pšenico in rujnim vinom, je nastalo v savski dolini živahno življenje. Vse je vrelo k Savi. Hribi so odmevali od brodniških klicev in od vpitja volarjev. Vsaka ladja je imela po 12, 14 — 16 brodnikov; najvažnejše mesto je zavzemal »zadnik«, kateri je dajal s krmilom ladji smer (Richtung); drugo važno mesto je bilo »sprednikovo«, kateri je s svojimi tovariši upravljal vožnjo na sprednjem kraju ladje. Da je bila plovba na Savi zelo nevarna in združena z veliko odgovornostjo, razume vsak, ki pozna močen tok Save,

njeno ozko in ogromnih skal polno korito. V defileju »med gorami« je bilo v vsaki natovrjeni ladji na potu proti vodi vpreženo po 20—30 parov volov, kateri so na dolgih vrveh počasi vlekli ladjo. Za plovbo je bil popravljen desni breg savskega korita, za to je bil tudi na desnem bregu napravljen kolovoz — komaj 1½ metra širok za vprego. Največ težav so imeli vodniki in volarji v strugah pod Južnatom in »Na jezcu«, kjer sta bili napravljeni umetni strugi in kjer je voda zelo hitra, struga pa ozka. Še nevarnejša je bila plovba vzdolž vode. Ni bilo terej nič nenavadnega, ako se je čulo, da se je kaka ladja »med gorami« razbila.

Potrebne volarje so dobivale ladje iz bližnjih vasi na desnem bregu Save. Dotični kmetje so torej imeli stalen zaslužek, kar jim je seveda dobro došlo. —

Brodniki so se nabavljali iz prebivalstva Savske doline. Bili so močni, zdravi slovenski fantje, skoraj sami vojaški begunci. Morali so trdo delati, no, zato so tudi dobro jedli in pili. Pijače jim nikdar ni manjkalo, tovorniki so skrbeli, da je za brodnike zmeraj bilo dosti dobrega dolenjca na ladji. Pojmljivo je, da so pri tako težkem in nevarnem delu vladali na ladjah prostaški običaji in sirovi razgovori; hudiči in pridušanje je letelo kakor toča iz ene strani ladje v drugo, od zadnika k predniku in nazaj; obnašanje brodnikov je prišlo zato v narodno poslovico: Kolne kakor brodnik!

Savske ladje so plovile samo po dnevu, prenočevale so na gotovih postajah, kamor so zvečer prispele. Take postaje so bile bile na Slovenskem: v Jesenicah pri Hribarju, v Brežicah, v Krškem, na Blanci pri Klembasu (ta je imel pregovor: še en teden po nedelji), v Bohovem, na Zidanem mostu pri Zoretu, pri Lašenu, Klemasu in Peklarju na Hrastniku, na Jezcu, v Zagorju, Litiji Kresnicah, v Lazah in na skrajni točki v Zalogu. Na vseh teh postajah so imeli dotični oštirji obilen dohodek od prometa na Savi, obogateli so in postali so sodišča in merodajni činitelji svojega kraja.

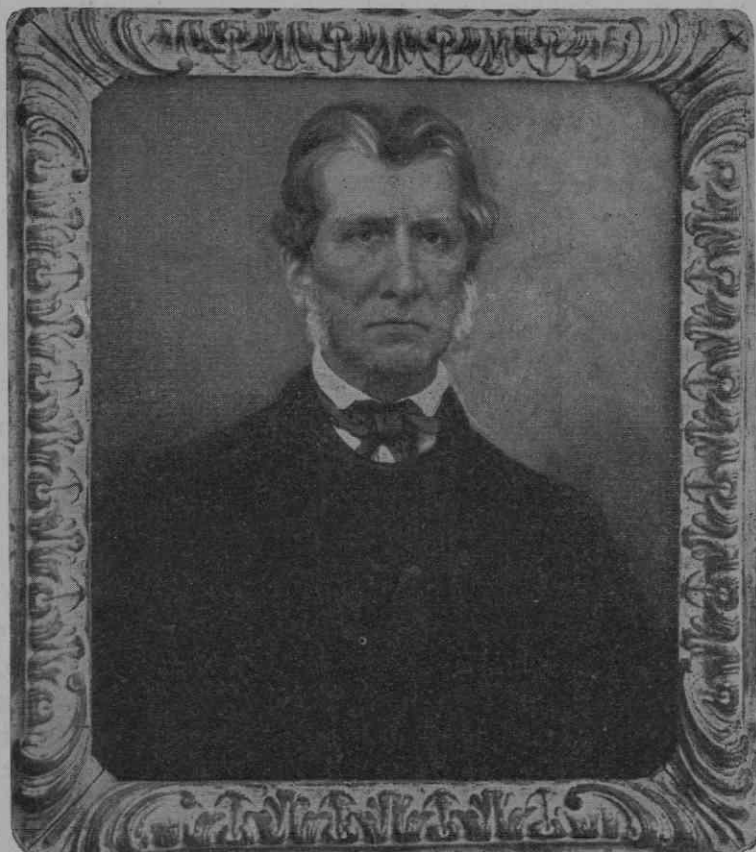
V opisanem »milieu« sem se rodil 19. januarja 1839 leta kot prvorojenec mojih staršev, Mihaela Roša, posestnika Zvonetove kmetije v Zavodnji in njegove žene Jere, rojene Osteršekove (Razpotnikove Jerice). Zibelka prednikov mojega očeta je tekla v okolici Kranja, ali pa v samem Kranju na Gorenjskem, kjer še dandanes žive Roši. Praded mojega očeta, ako ne že njegov pred-praded, se je naselil v 17 stoletju v Trbovljah, kjer ga najdemo kot posestnika Roševe kmetije na severozapadnem kraju trboveljske vasi. Zraven

poljedelstva se ja pečal tudi s tesarskim poslom. Istega rokodelstva se je tudi njegov sin poprijel, krepek in lep mladenič. Moralo je biti okoli leta 1765 ko so tega mladega Roša, mojega pradedu najeli v neko malo grajščino na »Polje« v Savinjsko dolino, da naj isti popravlja strešni stol »grušt«, kateri je bil že prilično izdal. Menda se je mladenič na tem poslu precej dolgo mudil. Pri tej priliki je prišel v dotiko z grajščinskimi ljudmi; spoznal se je tudi z graščelsovo hčerko, katera se je v mladega »cimpermana« smrtno zaljubila. In sedaj se zgodi nekaj, do sedaj še nezaslišnega in nenavadnega: grajska hči, plemenitašica pretrga vse rodbinske vezi s svojo familjo in se omoži z navadnim kmetom, podložnim grajščinski gosposki ter postane navadna kmetica.

Medeni dnevi mladega para menda niso dolgo trajali. Mlada gospodinja ni bila vajena trdemu mlečkemu delu; prišle so hude letine in gospodarstvo je krenilo rakovo pot. Umrli sta oba v največji revščini, zapustivši troje nepreskrbljenih otrok; enega sina Jakoba in dve hčeri; posestvo pa je bilo za dolgove prodano. Romantična ljubezen grajske hčeri se je končala toraj žalostno, tragično. Tej naši simpatični, ali nesrečni prababici ni torej namenjeno, da vživa sad svoje goreče ljubezni, toda v srca svojih otrok je posadila zrno kulture, katero je v potomstvu naprej klilo in iz katerega je pozneje zraslo sveteče drevo blagostanja: naučila je namreč svoje otroke čitati, pisati in računati v slovenskem in v nemškem jeziku, hčeri tudi šivati in krojiti ženska ročna dela. To je bila edina dota, katero je nesrečna mati svojim otrokom zapustila. Hčeri ste ostali samici; živeli ste skromno po kočah in se vzdrževali kot mojškri. Spominjam se dobro, da so mi ljudje v mojih otroških letih govorili o mojih starih tetah Rošovkah, ki ste tedaj stanovali v Martinšekovi koči nad današnjim hrastniškim kolodvorom. Tam jih je tudi našla smrt.

Sin Jakob, moj ded, se je potikal po domačih krajih. Ker je bil pismen in ker je govoril nemško, je našel povsod zaslužka kot pisar in posrednik. Naposled se je bil vstanovil kot nekak bolji »prihajač« v imenitni, premožni Peklarjevi hiši v Peklu Jakob je opravljal pri raznih gospodarjih brodarstva na Savi službo »Schaffer-ja« — poslovodje. V tem poslu je terej spremljal ladje od Zaloga do Siska in tudi dalje globoko v Slavonijo in nazaj. Kadar se je taka »rajža« končala, je odsedel Jakob nekoliko dni pri Peklarju, pa se zopet pripravil za drugo »rajžo«. V tem poslu je Jakob dobro živel in si prihranil tudi nekaj denarja.

Premožna in spoštovana Peklarjeva družina je imela od starih časov lepo posestvo v Peklu v svojih rokah. Početkom 19. stoletja se ponesreči gospodar Miha Peklar, slučajno se mu sproži polna puška in on od tega strela umre. Miha je zapustil tri sine: Jurja, Jakoba, Franca in še trdno vdovico Lenko v najboljših letih. Naj-

Miha Roš, trboveljski »ober-richtar« (rojen 1808)

starejši sin je bil že odrasel in sposoben da vzame gospodarstvo v roke. Sedaj prevzame sin Jurij res posestvo in se oženi; mati Lenka se pa preseli v malo hišo. Tu Lenka ni bila dolgo sama, omoži se kmalu z Jakobom Rošem, katerega je že zdavnaj poznala kot poštenega človeka. Živela sta nekoliko let v tej mali hiši, kjer je bilo rojenih troje otrok: Miha, moj oče, hčerka Neža in sin Jakob. Leta

1816 sta pa kupila popolnoma zapuščeno Zvonetovo posestvo v Zavidnji, preselila se tja in dala prepisati posestvo na ime svojega 8 letnega sina Mihaela, mojega očeta.

Tukaj na Zvonetovem mojim starim, Jakobu in Lenki, sreča ni bila mila. Ukvarjala sta se in obdelovala zapuščene njive in trav-

Jera Roš, rojena Ojsterškova po domače Razpotnikova, poročena 1838

nike, kolikor sta mogla; ali, poleg vse dobre volje se nista mogla otresti dolgov. Polje je ostalo deloma neobdelano in s plevelom zaraščeno, poslopje nepopravljeno, strehe neprekríte, v hlevu pa skoraj nobene živine. Izgleda, da se je nemila usoda Jakobovih staršev pri njem in njegovi Lenki ponavljala. Otroci so jima pa bili zdravi, veseli in brihtni. To je bila menda njuna edina tolažba. Poleg vse

svoje revščine je Jakob vendar le uspel, da pošlje svojega starejšega sina Mihaela v Celje v šolo. Tukaj se daroviti dečko v enem letu nauči slovensko in nemško čitati, pisati in računati. Na koncu šolskega leta se vrne Miha zopet domov. Tukaj se dečku precej ponudi prilika, da svoje šolsko znanje uporabi v praksi in da ga spremeni v zaslužek. 1824 leto so prišli v trboveljsko sosesko zemljemerci — geometri —, za topografsko snimanje zemljišča. Geometri so se v Peklu ustanovili. Bili so vsi trdi Nemci brez znanja slovenskega jezika. Potreben jim je toraj bil pismen človek, kateri je govoril oba jezika. Razen Zvonetovega Mihaela ni bilo v celi trboveljski župniji človeka, ki bi lahko odgovarjal tem potrebam. Njega so torej geometri vzeli v službo. Miha jim je prav dobro služil in postal njihov factotum. Poleg skromnega zaslužka se je naučil tudi marsikaj koristnega iz oblasti zemljemerstva. Ko je bilo zemljiščenje gotovo, je ostal Miha doma pri starših in jim pomagal pri domačih opravkih. Pozneje je stopil Miha v službo nekih zakupnikov daca v Slovenskih goricah. Tam je prebil kot dacar nekoliko let. Ko so pa starši bili opešali, približno 1837 leta, je Miha prišel domov in je prevzel gospodarstvo žalostne kmetije v svoje roke.

1838 leta se je Miha oženil z Jerico z najmlašo hčerko Ojstrškovo, po domače Razpotnikovo. Razpotje je bilo lepo posestvo na kraju ojstrške vasi, na sedlu ležeče med trboveljsko in zavodenjsko dolino. Razpotje ima krasen položaj ter nudi potniku prelep razgled na tri strani. Horizont z Razpotja na vshodu omejuje Kal in masiv Kolka, na jugu Kum, na zapadu sv. Planina; za hrbtom na severu se pa vzdigne Ostenk. Ojstrški, že od nekdaj posestniki Razpotja, se bili premožni in spoštovani gospodarji. Na Razpotju je bila tudi že od davna oštarija; zmeraj se je mogel popotnik, ki je prišel iz Trbovelj ali iz Zavodnje, iz Ostenka ali iz Pleskega, tukaj okrepčati s čisto kapljico dobrega dolenjca.

V razpoški hiši so bila tri pokolenja zastopana, četrto je bilo pa na pomolu. Očak Razpotnikov je bil moj praded Valentin, gibčen, poln humorja in zelo zanimiv starec okrog 100 let star, dalje njegov sin 70 letni gospodar Martin, sin njegov Janez, mladenič, že za ženitev. Od treh Martinovih hčeri je bila starejša Mica že v Zagorju pri Juvanu omožena in imela je že tudi otroke — četrti rod — mlajše, Ančka in Jerica, sta bili pa še neomoženi doma. Razpoška oštarija je bila zmeraj dobro obiskana, že radi dobrega vina in — lepih deklet. Vsak tujec, ki je prišel v Trbovlje, se je oglasil tudi na Razpotju, da vidi in čuje stoletnega moža Valentina, da ga pov-

praša kako je živel, da je mogel dočakati tako visoko starost. Valenta je popil kupico vina, pa je potem pripovedoval ljudem iz svojega dolgega življenja. On je bil v mladih letih strasten lovec in zato tudi poln lovskih pripovedk in laži. Da je bil tedaj že udomačen med lovci »Jägerlatain«, priča sledeča Valentova zgodba, katero je rad pripovedoval: — Neko popoldne sem precej truden prišel od Ostenška sem skozi Ojstro iz lova in slišal kako šoštar (čevljar) Mamovnik nabija. Da si malo odpočiješ in pokramljaš z Mamovnikom, sem si mislil, krenem k njemu v hišo in tam pri njem na klopi posedim. Ko se je začelo mračiti, obesim zopet prazno puško na rame, poželim prijatelju Mamovniku »lahko noč« in odrinem domov. Komaj sem pa prišel blizu prelaza, mi priteče nasproti zajec. Glej ga, badrge, si mislim, vedoč, da mi je puška prazna in se počešem po r — v roki mi pa ostane kepa smole, ki se je bila na Mamovnikovi klopi prilepila mojim hlačam; zaženem smolo proti zajcu, ki je ravno hotel skočiti čez prelaz in ga srečno zadenem sredi čela; — ali v istem trenutku prileti tudi od druge strani zajec in skoči čez plot. Ravno na vrhu plota sta se srečala zajca, trčila s čelom eden ob drugega, zleplila se s smolo in obvisela eden na eni, drugi pa na drugi strani prelaza. Jaz — ne bodi len — njima mirno pristopim, snamem s prelaza, obesim žive preko druge rame in možko odkorakam na Razpotje.

Da postane človek v globoki starosti zopet otročji, dokazuje sledeči prizor, ki se je na Razpotju večkrat ponovil: Valenta je bil velik prijatelj otrok in rad se je z njimi igral, posebno z nami, njegovimi pravnuki, kadar smo prišli na Razpotje v goste. Pivci so sedeli okoli mize z Martinom, mi otroci smo pa po hiši z Valentom in on z nami burke uganjali, smejali se in ropotali, da gosti niso več mogli drug drugega razumeti. Martin je Valentina opomnil, da naj se z otroci na mirnejši način zabava in da naj ne delamo toliko vrišča. Valenta pa se je po takem opominu od strani svojega sina čutil bridko osramočenega in razžaljenega, vzdignil se je srdito, udaril z nogo ob tla in svojega sina, 70 letnega starca oslovil: »Kaj, Ti poba boš mene učil in meni ukaze dajal!« Razume se, da je ta prizor vzbudil med gosti veliko veselje in največi grohot.

Valenta je bil suh, ali žilav, preko povprečne postave visok človek; nosil je šolne, kratke hlače do kolena, po zimi volnene nogavice, po leti pa brez njih, srajco s trto i širok črn klobuk. Preselil se je mirno, kakor da je sveča dogorela in ugasnila, na drugi svet v starosti 102 let.

Martinu Razpotniku, imenitenemu gospodarju ni bilo všeč, da daje v zakon svojo pridno, vitko, lepo črnkasto, 22 letno hčerko človeku, ki se klati po belem svetu, ki nima nič svojega razen ene raztrgane kože in nekaj zadolženih, s trnjem obraščenih oborov. Tako je rezoniral oče Martin, Jerica in Miha sta pa vse drugače mislila in tudi drugače potem ukrenila. Pa kakor je že v navadi, na kraju krajev premaga zvesta ljubezen očetovo upornost; Miha se oženi z Jerico, oče Razpotnik pa da svoji hčeri za doto 200 gol-dinarjev in eno telico.

Sedaj so pa nastopili novoporočenima hudi dnevi, časi polni mučnega dela, trpljenja, pomanjkanja in požrtvovanja. Morala sta sama z eno deklo, enim hlapcem in enim pastirjem obdelavati zapuščeno kmetijo, odplačevati stare dolgove in nove davke, popravljati razpadajoča poslopja, nabavljati novo živino, hraniti sebe, družino in ostarele Mihove starše. Miha je vozil z enim parom konj natovarjih premog v ladje in ga vozili v Brežice pa tudi v Ljubljano. natovarili premog v ladje in ga vozili v Brežice pa tudi v Ljubljano. Na ta način je zaslužil Miha nekaj denarja, potrebnega za domačijo. Kot pismen in razborit človek, je bil Miha po vsej dolini čislan in uvaževan. Ljudje so hodili k njemu vpraševati za nasvete, da jim prečita in napiše kako pismo, da jim zdere zob (v Pekarjevi in Roševi obitelji je bil od starih dni udomačen običaj, da so vsi moški drli zobe). Za vsak izdrt zob je računal moj oče groš, prijateljem pa zastonj. Pri teh operacijah so se večkrat dogodili tudi prav komični prizori. Nekoč je moj oče izdrl zob mladi ženski; sedela je, kakor je to bilo običajno, na nizki tronožni stolici. Ko je kri že odtekla, ona ni vstala, nego je še vedno sedela. Končno je le morala vstati, ali je pri tem glasno zajokala in si sramežljivo pokrila oči z robcem. Pod stolicu pa je pustila malo lužo vode, katera ji je bila všla pri izdiranju zoba.

Kmalu je kresijska gosposka imenovala Miho za »richterja« in skoro na to za »oberrichterja«. S tem imenovanjem postane moj oče uvaževana osebnost. Mnogo je imel posla po raznih komisijah in pisarnah. Tudi mu je uradna in privatna korespondenca jemala mnogo časa, tako da ni vtegnil opravljati potrebnih poslov na svoji kmetiji. Cela skrb in vsa odgovornost kmetije je slonela torej na ramah mlade žene Jere. Delala, mučila se in gospodarila je torej ta pridna in junaška žena, kolikor je mogla, od ranega jutra do pozne noči. Še ena briga se je obesila tem dobrim ljudem na vrat: priplavali so jim otroci po vodi. Leta 1848 se je Roševim rodilo

že četrto dete. Ali — hvala bogu — sedaj se je začelo Trboveljčanom nebo jasnit in tudi Roševa obitelj je šla bolji prihodnosti nasproti.

Ko so me moji botri: Plaznik in brniška Kržanjka z babico Špirovko 20. prosinca 1839 leta v Trbovljah h krstu nesli, so se na Razpotju pri mojem dedeku Martinu malo oddahnili in z dobro dolensko starino malo okrepčali. Z Razpotnikom v dobrem prijateljstvu, so menda radi tega malo dalje posedeli in tudi kako kupico starine preko potrebe popili. Med živahnim pogovorom so pozabili skoraj na mene in na krst, zares so pa zgubili pismo mojega očeta, namenjenega trboveljskemu župniku, s katerim ga moj oče prosi, da naj krsti mene na gotovo ime. Ko je v trboveljski cerkvi prišlo do dajanja imena krščenuku, sta botra po žepih iskala Mihovo pismo. Zastonj! Pisma ni bilo nikjer, ime pa sta pozabila. Da me nebi nekrščene nosili nazaj k Zvonetu, so mi dali ime svetnika 20. prosinca: Svetega Boštjana! Na ta način sem prišel do svojega krstnega imena. Moji mami se pa to ime nikakor ni dopadlo in zato je jokala celih 10 dni.

Moj najraniji spomin datira iz 4 leta moje starosti. Bil sem s svojimi starši v Plazu na svatbi — ohceti. Ženil se je menda Plaznikov Jur, stric mladega Plaznika in po svojem poklicu mežnar v Dragi. Popoldne so se svatje pri bogato obloženi mizi veselili. Mi otroci smo pa v veži noreli. Ravno sva se bila z enim petelinom moje starosti spopadla, ko nama pristopi iz hiše eden svat in vpraša, koliko da sem star. Kakor vsi mali otroci, tako sem tudi jaz hotel biti starejši nego sem v resnici bil, — odgovoril sem nesramno svatu da sem star 6 let, dobro vedoč, da mi je bilo še le 4 leta. Ta laž mi je ostala — ne vem, zakaj — do današnjega dne v spominu.

Da pri tej priliki opišem tudi svatovščine, kako so se pred 60 leti vršile v trboveljski župniji. Ženin je imel svojega starešino, kateri mu je bil snubil nevesto, svojega tovariša — navadno najboljšega prijatelja iz vrst svojih tovarišev — in svoje svate, prijatelje in sorodnike. Isto tako je nevesta imela svojega starešino, svojo družico in svoje svate. Ženinovi svatje so se zbrali z godci vred na njegovem domu ter so skupaj šli po nevesto, katera jih je s svojimi svati čakala na svojem domu. Vsi tako zbrani so šli v cerkev k poroki. Med potjo so svatje streljali iz samokresov (pištolj), ker je vsak od njih ponesel s seboj samokres in potrebno množino smodnika — »pulfra«. Ženin in svatje so bili oblečeni v lepo črno obleko iz sukna, povrh te so nosili dolg in košat plašč iz finega temnopl-

vega sukna s »kragen-nom«. Škornji, biksani, do izpod kolena so morali biti za vsako svatovščino novi. Na glavi so nosili črne, dolgodlake zajčje klobuke. Vsak svat je nosil za klobukom in na plašču na prsih pripet velik »pušlec« umetno napravljen s širokim svilenim trakom. Ženske so bile v narodnih oblekah: rokavci, čez nedri lepo svileni ruto, na glavi »avbo« s pečo pokrito, črno ali pa plavo »kiklo« in opasane s srebrnim pasom. Na nobeni poštenih svatovščini niso smeli manjkati godci. Godci so imeli poleg godbe še nalogo svate zabavljati in jih razveseljevati; zato so oni razne burke uganjali, držali šaljive govore, preoblačili se v ciganke in stare babe itd. Svatovski godec je moral vse pojesti in vse popiti kar se mu je nudilo, moral je izdržati vse sunke in batine, katere so nehote ali pa namenoma na njega padale, moral je vedno biti vesel, šaljiv in pa razpoložen.

Zvečer so prišli fantje iz bližnjih vasi »voglarit«. Dobili so navadno v kablu vina; zapeli so, ženinu in nevesti drage pesmi in imeli so pravico obrniti se nekolikokrat v plesu z nevesto, družico in drugimi dekleti svatovščine. Večkrat je prišlo pri voglarenju do boja med fanti iz raznih vasi in tudi do uboja.

Na svatovske mize je prišlo vse najbolše, karkoli je hiša premogla: purani, kapuni, race, piščeta, svinjina in teletina, šarkli, krofi in pogače. Dobre vina je bilo zmiraj v izobilju. Za fino in okusno prireditvev jedil so nabavljali posebno dobro kuharico, kakor je bila na pr. brniška Križanjka in njena hči Klembaska.

Zavodnjski graben je bil pred 60 leti kaj redko obljuden. Na Cukališču pri Savi, na desnem bregu zavodnjskega potoka, je posestnik Drnovšek iz Drage bil postavil malo hišico, kačera še dandanes tam stoji v prvobitnem stanju. Poleg hišice je bilo sezidano »znamenje« s sliko sv. Miklavža, brodniskega patrona. Tu je bil »brod« — prevoz preko Save na čolnu. Savljani: Lašen, Vodopivec in drugi so imeli brod v svojih rokah in so prevažali romarje na sv. Kum. Na drugi strani potoka, malo niže za Savo je imel Možina svoje poslopje in svoje posestvo; nad njim na bregu je bil naseljen Martinšek. Nekih 400 m od Cukališča naprej v dolini in na desnem bregu potoka so živeli Peklarji v »Peklu«. Peklarji so imeli dve lepo zidani hiši, štalo, mlin na potoku, kovačnico, kozolec in frjačo; bistri studenci so izvirali okrog hiš. Dalje v dolini v »Spašnici« je bil naseljen fužinar Mitelj, dober kovač in zelo bister in »kunšten« človek. Kakih 300 m naprej je stanoval na levi strani po-

toka stari Pintar v mali kočici; imel je nekaj trebežev okrog kože in mali vinogradič; od njega so bili Roši kupili Zvonetovo posestvo. Njegov sosed, kakšnih 200 korakov naprej v dolini je bil Špilar, po domače Blanček, mali možiček in majhen posestnik. Na desnem bregu nad Blančkom je živel mali posestnik Kržanc, naš sosed. Sto korakov naprej od Kržanca je bila naša domačija na lepi planoti, ležeča nekih 40 m nad potokom. Naš sosed na potoku je bil »zavodenski mlinar« Nace, dobra in poštena duša, s polno hišico otrok. Okrog svojega mlina je imel Nace nekaj vrta in majhno njivo. Moji materi je Nace, ko je videl, koliko je trpela in kako žalostno je živela, večkrat stisnil v roko kakšno sadje, kako jajce, ali pa celo daroval kako pišče. Moji sestri Rozaljki je pa rešil življenje; ko je bila namreč kot dveletni otrok pri mlinu padla v vodo, jo je on, že na pol mrtvo, izvel iz vode. Moja mati se je te dobre duše zmeraj spominjala z največjo hvaležnostjo in mu ohranila najlepši spomin. — Iza Nacetovega mlina 100 korakov naprej in malo oddaljena od potoka izpod Slepčeka je stala Štihova hiša. — Na desnem bregu potoka se dviga kakih 30 m iznad doline lepa ravan, Log. Tam so naseljeni kmetje, premožni Logar, Štih in Kašnar, izpod njih na potoku pa Žefran. Od tukaj na desno se polagoma vzdiguje breg Žuganje s posestnikom Bizeljom. Na tem planu so izkopali rudarji — knapje — okna (Stollen) do velikega premogovnega zaklada izpod Hrastnika. Zavodensko dolino zaključuje nekih 500 m od Žefrana naprej, kovač Bohnar s svojo kočico in trebežem okrog.

Zavodenska dolina je bila skoraj povsod zaraščena z grmovjem, zlasti z jelšo. Otroci so pasli ondot živino. Po dolini so tudi vozili, ali je kolovoz večjim delom tekel v samem potoku. Po celi zavodenski dolini so vladale večji del revščina in nadloge, kakor bi bila dolina zapuščena od Boga in ljudi.

Trije važni dogodki, ki so skoraj ob enem stopili na plan, so naenkrat spremenili lice zapuščenih trboveljskih dolin in usodo naših Trboveljčanov. To so bili: revolucija 1848 leta, gradba železnice skozi Savsko dolino in eksploatacija premogovnih zakladov na Hrasrtniku, Trbovljah in Zagorju.

Revolucija 1848 leta, katera je bila zavzela vso srednjo Evropo, je zadela tudi Avstrijo v temelju, podrla je fevdalni sistem, na katerem je bila ta stara država osnovana. Vse zemljišče je namreč bilo lastnina peščice ljudi, plemstva, graščakov. Kmetje, kateri so bili od nekdanj obdelovalci in posestniki tega zemljišča, so bili podložniki te gospode in v neko roko samo zakupniki, »štantmani«

graščakov. Revolucija pa je napravila od podložnih kmetov prave gospodarje njihovih posestev in ravnopravne državljane monarhije. Se ve, da kmetje niso dobili svojih posestev zastonj, za »Bog lonaj« v svoje roke, ampak so jih morali graščakom plačati. Ta aranžman je vzela država v roke tako, da se je odplačevanje — razbremenitev (Grundentlastung) razprostirala na nekoliko decenij.

Od največje važnosti za Trbovlje je postala železnica med Celjem in Ljubljano preko Zidanega mosta, katero so začeli graditi 1847 leta. Od cele proge »Južne železnice« so najprej dovršili Dunaj—Glognice, potem Gradec—Maribor, pa Maribor—Celje in sedaj je prišel na vrsto del Celje—Ljubljana. Šlišal sem, da je bilo na merodajnih mestih mnogo govora, svetovanja in prevdarjanja, s katero progo bi vezali Celje z Ljubljano. Prvi pogled na karti kaže že lajiku, da bi bila železniška proga od Celja po Savinski dolini preko Motnika na Ljubljano krajša, lažja in cenejša nego proga Zidanega mosta in Savske doline. Z druge strani pa se je morala vzeti v poštev ta okolnost, da se Hrvaška, v prvi vrsti Zagreb mora vezati z glavno progo »Južne železnice«; najprirodnejša in najboljša taka zveza pa je bila Celje—Zidanimost—Zagreb. Proga Celje—Zidani most se je torej pokazala neobhodno potrebna in menda zato je dobila savska varijanta petežnost nad prvo.

Bilo je menda že 1846 leta v jesen, ko so nekega večera stopili v našo hišo trije lepo in gosposko oblečeni gospodje — Italijani, vsi v najboljših mladih letih. Eden z rumenimi lasmi in z isto tako, redko brado, drugi pa črnega obraza, kodrastih las in črne brade à la Egmont, rdeč in zdrav, tretjega se pa ne spominjam več. Prvi, siromak mrzliččen, je malo govoril nemški in predstavi sebe in tovariše mojemu očetu kot železniške podjetnike; prosili so očeta za »jerperge« in pa, da jih jutri zjutraj spremlja v Kalovje, v prapreško in naplešansko skalovje, da si tam ogledajo in prouče kamen, sposoben za zidanje železnice. Ti trije Italijani so bili vsaj za mene — prve lastovke, ki so nam oznanjale početek zidanja železnice. Še tiste jeseni so začeli po Prapreškem in Naplešanskem lomiti in tesati kamenje. Prihodnjo pomlad 1847 leta so pa privrele cele trume neštevilnih tujih delavcev v naše kraje. Bilo je največ Lahov in Hrvatov, pa tudi dosti Čehov in Nemcev. Po vseh vaseh, samotnih hišah in poslopih je bilo polno tujih ljudi. Pod našim kozolcem je prenočevalo 200—300 Hrvatov; povsod je vrelo, kakor v čebelnjaku. Slišali so se govori in pesmi v vseh mogočih jezikih. Postavljali so na važnejših mestih barake za pisarne, za kantine in za prenočišča. Pod vsakim grmom je bila že gostilna.

Ne pretiravam, ako rečem da je bilo od Možinata pa do Zagorja čez 3000 ljudi na delu. V taistem razmerju je bilo na poslu tudi mnogo voznikov; vozili so gradbeni material, kamen iz kame-

Draga Marija na levem bregu Save pri Hraštniku, kjer se nahajajo grobovi starih Rošev

nolomov, apno, pesek na mesto uporabe, kakor tudi živež: meso, moko, sir, fižol, slanino, vino, kruh itd. v barake. Seveda, da tudi domači ljudje niso križem rok držali, poprijeli so se kmalu dela in zaslužka, bodisi kot navadni dninarji, ali so pa s konji kamen vozili. Vsi kmetje iz Prapretna, Napleškega, Retij, Loga, Brnice, Hrastnika in drugih vasi so si omislili konje ter šli na »ajzenpon«. Vse kar je kmet pridelal in zredil od vola pa do jajca, je lahko vsaki čas dobro prodal železničarjem. Vsi rokodelci, zlasti pa kovači, kolarji, sedlarji, mesarji, krojači in čevljarji so bili z naročili in z delom preobloženi. Ravno tako dobro letino so tudi imeli kramarji in oštirji. Vsako »quindicino« — vsako drugo nedeljo — so izplačevali podjetniki delavce in voznike. Tedaj je pa nastal po vsej dolini pravi dirindaj. Vse je pilo, pelo in vriskalo:

»Od jutra do noči,
od mraka do dne.«

Domači so se stujci, posebno z Italijani prav dobro razumeli. Trboveljski fantje so se tudi malo itajanščine naučili. Vsak Hrastničan ve, da je Tonač Pintar dolgo po teh železniških časih zapel, kadar se ga je bil malo napil, v pokvarjeni laščini pesem:

»Škrbjan, škrbjanti
Mi kontenti« .

Gradnja proge je prav počasi napredovala, kar ni čudno, ako pomislimo, da je bila proga jako težka, da inženjeri in mojstri v takih poslih še niso bili dosti izvežbani in da niso imeli modernih sredstev, kakor jih danes imamo mi na razpolago za taka dela. Niso še poznali niti cementa, niti dinamita, ne raznih naprav in mašin, s katerimi se mi danes služimo pri globokih fundacijah. Ivršili so pa vendar pri vsem tem pomanjkanju mojtrsko delo, katero jim služi v čast. Med mnogimi mostovi je posebno most na Ovinku na Zidanem motu preko Savinje remek-delo, v resnici umetniško izveden in pravi biser cele Južne železnice. Le škoda, da niso imeli boljšega kamna kot je apnenec na razpolago. Inženjer Heider si je zaslužil pri graditvi tega mosta nevenljiv venec slave. — Naj še pri tej priliki omenim, da so pri fundiranju desnorečnega stebra naleteli na zidani temelj starorimskega mostu, kateri se je tam v dobi rimskega cesarstva vspenjal preko Save. V temelju so našli tudi stari denar, ako se ne motim, rimskega cesarja Hadriana.

Hrastniški kolodvor je bil spočetka projektiran na Klembasovih njivah; suteran glavnega poslopja je bil še sezidan. Sedaj so pa gospodarji hrastniškega premogovnika — društvo bogatih

Tržačanov na čelu jim bodoči minister Bruck — uvideli, da jim je postaja na Klembasovih njivah preveč od rok; zato so z vso silo na Dunaju delali in tudi uspeli na tem, da se je hrastniški kolodvor prestavil tja, kjer še danes stoji. S početka je nosil ta kolodvor ime Brnica, menda po potoku Brnici; tudi vozni listi so nosili to isto ime; še le ko je bila železnica leto in dan v prometu, so postajo prekrstili, gotovo tudi vsled vpliva Tržačanov, na ime »Hrastnig«.

V treh letih je bila ta železnica dovršena in potem izročena javnemu prometu. V naših krajih je za železniška dela v teh treh letih porabljena ogromna kopica denarja. Gotovo polovica tega denarja je ostala v rokah domačih ljudi. More se torej zamisliti, kako veliko podporo je dobilo blagostanje trboveljskega stanovništva! Tudi moji starši, posebno pa moja mila mati, niso bili leni, izkoristili so proženo jim priliko, kolikor so mogli. Odprli so takoj spočetka gostilno, katera je šla, kakor se samo zamisliti more. Dan in noč je bilo v hiši in okrog hiše polno gostov. Naši konji so vozili tesano kamenje — kvadre — za most na Cukališče in s tem so zaslužili čez 100 goldinarjev vsaki mesec. Stariši so se kmali otresli vseh dolgov, očistili njive od kopriv in osata ter kamenja, prekrili in popravili poslopja in slednjič kupili še Nacetov zavodnjški mlin. Menda že 1844 in 1848 leta so pomrli kmalu eden za drugim očetovi starši. Oče in mati so torej sedaj z nami otroci zavzeli celo hišo, kar seve ne pomeni mnogo, ker je hiša imela samo 2 sobi, vežo in eno kuhinjo; iz veže desno je bila majhna zidana soba, kjer so prej stanovali stari, levo pa je bila večja lesena soba, prebivališče mojih staršev in nas otrok. Ta naša soba je imela šest tako malih oken, da odrasel človek ne bi mogal skozi njih zlezti. Tla so bila pokrita z ješterlekom (Estrich). V enem kotu je stala velika peč s čelešnikom; na peči so se sušile treske, katere so zvečer gorele v svečniku in razsvetljevale izbo. V drugem kotu pa je stala stara miza, napravljena od debelih bukovih podnic, v tretjem kotu pa postelja naših starišev. Mi otroci smo pa po klopeh ležali. V tem siromašnem prostoru sva zagledala luč sveta jaz in moja ljuba sestra Rozaljka.

Oče so imeli kot »Oberrichter« z železničarji mnogo službene opravke in dosti sitnosti. Razumljivo je, da pri tako naglem in velikem nagomilavanju ljudstva od sveh strani ni moglo biti govora o kakem redu in čednosti. Izgledalo je, kot da je pokojni Valenštajn iz groba vstal in ljudstvo vseh narodov pozval pod svoje zastave! Nihče ni imel potnega lista, za nikogar se ni redelo,

kdo je in od kod je. Pojmljivo je torej, da se je marsikatera sumljiva osebnost skrivala med poštenimi delavci. Tatvine posebno sadja in drugih zemeljskih pridelkov, so bile na dnevnem redu, pa tudi očiten rop se je že začel pojavljati. Kot ilustracijo ravno povedanega naj omenim sledečo epizodo: Pride k nam dober očetov prijatelj, draški mežnar, Plaznikov Jur in se očetu pritoži, da mu Italjani kradejo pri belem dnevu krompir in fižol iz njive, da jih podi, pa da vse nič ne pomaga. Italjani se smejejo, napolnijo polne žaklje krompirja in fižola ter odidejo mirni in veseli svojo pot. Kaj početi? Kaj praviš Miha, ali bi mu smel iz moje flinte eno spustiti tje v rebra? Oče se nasmejejo in mu odgovore: Veš kaj Jur, ne smem Ti v tej stvari nobenega nasveta dati, brani svoj krompir kakor veš in znaš, samo ako že streljaš, pomeri bolj v noge in napolni najprej puške z »Dunst-om«. Jur je bil dober lovec, dobro je tudi razumel očetov migljaj; zadovoljen je odkorakal v Drage. To je bilo dopoldne; istega dne proti večeru pa prileti Jur ves preplašen s puško na rami zopet k nam in začne očetu tole pripovedovati: Za božjo voljo Miha, kaj mi je početi? Obstrelil sem Talijana, ali sem ga pa ustrelil, še sam ne vem, kako je. Danes popoldne so ti prekleti Lahi zopet prišli na mojo njivo krompir kopat. Vpil sem na njih in jih gonil, pa se ti hudiči niso zmenili za me. Potem me pa jeza popade, snamem flinto z rame in spustim enemu, ki je ravno čepel in kopal, eden strel »Dunst« v. r. Zavpije: o santa Maria! in se prekobrcne kakor zajc, tovariši pa zbežijo. Jaz sem se pa tudi ustrašil in precej pribežal sem k Tebi. Oče ga potolažijo in mu priporoče, da naj se nekoliko dni dobro čuva pred Italjani. In v resnici so bili Italjani prišli še tisti večer nad njega, ali mu niso mogli nič storiti, ker je bil s svojo ženo in z hlapcem pobegnili v cerkveni stolp (zvonik) dobro naorožen. Tam je ves teden prenočeval. Od Jurijeve puške zadeti Italijan pa je bil samo obstreljen. Oče so ga drugi dan videli v bolnici, ko ga je ravno zdravnik pregledaval. Jur je bil dobro pomeril, Italjan je imel vso zadnico, kakor s plavim prosom posuto. Iz vsake luknjice je pa gledala kaplja sokrvice. V 14 dneh je bil zopet zdrav, pa menda ni več hodil tujega krompira kopat.

Pri takem stanju javne varnosti je politična oblast na koncu uvidela, da mora ukreniti energične mere, pa da zaščiti mirne trboveljske državljane pred napadi železničarjev. Postavila je torej na Hrastniku stalnega političnega komisarja in mu odredila dve četi vojakov, kateri sta bili razdeljeni po privatnih hišah in to: ena

četa v Zagorju, polovica druge v Trbovljah, polovica pa v Hrastniku. Na čelu vsake čete so bili po štirje oficirji. Vojaki so bili za nas otroke zopet nova, interesantna prikazen in novo veselje. Spremljali smo jih povsod, koder smo mogli, posebno nam je bilo všeč njihovo vežbanje. Zvečer, kadar je tambor bobnal »Zapfenstreich«, je korakala cela truma otrok za njim. V oddeljkih po 5, 8, 10 mož so patrolirali vojaki po celi okolici, zlasti pa v krajih, kjer so delali železničarji. Ako je bilo potrebno preiskati kako važnejšo stvar, sta šla na patrolo komesar in navadno tudi moj oče na čelu večjega krdele vojniov. Tako je to bilo, kadar so točno zvedeli imena in stanovanja onih pravoslavnih Hrvatov, ki so se bili združili v tolovajsko tolpo in ki so bili že oropali nekoliko premožnejših kmetov tam gori okrog sv. Jurija. Sreča je lovce poslužila, da so ujeli brez prelivanja krvi štiri tiče. Čez pol leta so prišli ti hajduki pred porotno sodišče v Celje, katero jih je obsodilo na več let težke ječe. Vojaki so bili dve leti v naših krajih na komandi.

Ko pa je od Zidanega mosta gori zažvižgal »Luka Matija«, se je vrnil zopet mir in pokoj v naše kraje. No, starih verig in starega siromaštva se je bilo naše ljudstvo otreslo. »Vsaka železnica, kjer koli se je ona zgradila, je prinesla več kulture v te kraje, kakor pa najpametnejša knjiga, katera je bila sploh kedaj napisana.«

Obilni zakladi premoga, kateri so počivali in še počivajo v votlinah hrastniške, trboveljske in zagorske doline, predstavljajo neizmerno vrednost, oni so vredni milijarde. Premog, ki ga zasledujemo od Pečovnika pri Celju in pa Hude jame in Brezna pri Laškem preko Mrna, Slatna, Dola, Hrastnika, Ojstra, Trbovelj, Zelene trave, Zagorja do Kisovca, pripada eni in isti formaciji ter je bil pri svojem prvobitnem geološkem nastajanju nesumljivo združen v eno, vodoravno ležečo plast. Poznejše spremembe v zemeljski skorji, so to ogromno ploščo razdrobile v več kosov in iste skrivile in izvitoperile. Naš premog pripada oblasti rjavega premoga (Braunkohle) boljše kvalitete, ima jačino 4000 kalorij — toplotnih enot. Njegova plast je do 20 m debela in tudi preko te mere.

Premog je bil domačim ljudem že od nekdanj dobro znan, ali se ni nihče brigal zanj, ker je bilo povsod dosti drv za kurjavo. Kako so naši stari cenili važnost premoga, priča sledeča mala prigodba: Razpoška štala je stala deloma na premogu. Kadar je nastala huda zima in je že drv primanjkovalo, so razpoški hlapci, namesto da bi šli v hosto po drva, skrivaj luščili pemog v štali ter ga nosili

ženskam v kuhinjo. Ko je pa gospodar, Martin Razpotnik, moj ded, to operacijo opazil, se je nad hlapci jako razsrdil, jih dobro oštel ter jim strogo zabranil dalje kopanje premoga rekoč: Da se ne predrznete več kopati premog v štali, pokrijte takoj z gnojem ona mesta, kjer ste ga razkrili, da se ne vidi. No to bi lepo bilo, da zvejo škrici za premog v moji štali, pa da pridejo in mi štalo poderejo!

Pravico na kopanje premoga na Hrastniku, v Trbovljah in Zagorju so dobili ljudje menda že precej v početku 19 stoletja. Pa noben živ človek ni vprašal za premog, nihče ni kuril z njim. Zato je tudi eksploatacija bila neznatna. Spominjam se še iz svojih otroških let, da so bile hrastniške jame v rokah ljubljanske familije Luznar. Mladi Luznar in njegova sestra — prava jara gospoda — sta stanovala v mali Logarjevi hiši in prav siromašno gospodarila z rudnikom. »Na vodi« v Trbovljah je večji del premogovnih odmerkov pripadal privatniku Maurer-ju, manji pa si je bila obdržala država. Da bi vsaj nekoliko premoga mogel spraviti v denar, je Maurer na Vodi postavil glažuto, katera je uporabljava prilično količino premoga in gospodarju tudi nekaj dobička prinesla. Maurer je bil velik skopuh, plačeval je mizerno osobje pri upravi rudnika in glažute, ali je poleg tega bil dober in previden gospodar, ohranil je svoj »Gverk« skoraj nenačet boljšim dnevom, — trboveljskemu zakladu premoga še ni bila udarila ura.

Posestnik zagorskih jam je bil neki Schwarz. Tudi tam je bila eksploatacija premoga enaka skoraj 0.

Čim je bila železniška proga Celje—Zidani most—Ljubljana zagotovljena, so podjetni in okretni tržaški bogataši Revoltela, Mandolfo, Schiff, Wohlheim — vsi židje — z upravnikom Lloyda, Prusom Bruck-om na čelu, precej uvideli važnost premoga v naših dolinah ter so leta 1846 kupili hrastniški rudnik od Luznerja za bagatelo od 30.000 goldinarjev. Siromašni in pošteni slovenski obitelji Luznerjevi je od te vsote prav malo ostalo, ker je bila jako zadolžena, Hrastničanom je pa sedaj zasijala nova zvezda. Novi gospodarji so kmalu pristopili k moderni organizaciji hrastniškega rudokopa. Za upravnika je bil postavljen, gotovo po Bruck-ovem predlogu, teoretično in praktično precej izobražen rudar zagrizen Prus Wehrhan. Ta človek je užival polno poverenje svojih pooblastiteljev. Priden in neutrudljiv v svojih poslih je gospodaril Wehrhan prav autokratično po Hrastniku. Poln novih idej, zrelih, pa še več nezrelih se je spuščal v nevarne in vratolomne eksperimente, toda bil je pošten človek.

Do sedaj so vozili premog iz hrastniških jam do postaje Južne železnice kmetje iz okolice na svojih vozeh ter so imeli na tem poslu stalen zaslužek. Wehrhan je videl, da tako primitiven eksport ne odgovarja več moderni eksploataciji ter je takoj pristopil izgradnji železnice od rudnih oken na Žuganju do hrastniškega kolodvora. Na tej progji so začeli delati že 1848 leta, toraj v dobi, ko glavna Južna železnica še ni bila dovršena.

Gradnja hrastniške železnice je pa postala za mene od usodnega značaja. Železniška trasa je udarila izpod naših poslopij preko naših njiv. Videl sem vsak dan inženjerje na delu, kako delajo s svetlim in skrivnostnim instrumentom smer in višino železniški progji. Inženjera je vsak brez ugovora ubogal in njegovo zapoved nemudoma izvršil. Pri trasiranju proge, kakor tudi pozneje pri izvršenju raznih del je bil inženjer največja autoriteta. Proti ukazom inženjerjev ni bilo nikjer apelacije. Vsak kolčič, ki ga je inženjer dal zabiti v zemljo, se je čuval kot zenica v očesu. Za mene ni bilo večjega gospoda od inženjerja; on je bil v mojih očeh polbog. »Pa, da ne bi bilo mogoče, da postaneš tudi ti enkrat inženjer?« sem se vačkrat tajno vprašal.

Omenil sem že, da je bila naša dolina, počenši od 1847 leta polna ljudi. Tudi okoli naše hiše je noč in dan vrelo, nikoli ni bilo mira. Oče so hodili po svojih opravkih, mati so se pa ukvarjali z gospodarstvom in z gostilno. Mi otroci smo pa bili prepuščeni na milost in nemilost svoji osodi. O kaki vzgoji ni moglo biti niti govora, rastli in živeli smo v tem hrumu veseli in bezskrbni. Le, kadar je prišel kak velik praznik, kakor so, Sveti Miklavž, Sveti Večer, Božič in Velika noč, sem bil otožen in sem bridko pogrešal mirno in slovesno obhajanje teh praznikov v krogu naše obitelji, kakor sem bil navajen v prejšnjih letih. Poleg vsega nakopičenega dela in poleg vseh skrbi so pa mati vendar le še utegnili ter so me naučili abecednik, predno sam začel hoditi v trbovljesko šolo. Zato so me pa tudi nagnali, da sem moral krave pasti, se ve, da bosonog in navadno tudi razoglav. Ta moj prvi poklic, poln odgovornosti in skrbi mi pa ni bil všeč. »Plavka« in »armenka« me nikakor niso hotele ubogati; komaj sem jim malo hrbet obrnil, so me že mati iz doma začeli kregati, da naj krave iz pšenice vračam. Moram priznati, da sem bil slab pastir, pa sem tudi kmalu prišel do prepričanja, da sem svojo karijero zgrešil in da me v tem spoštovanem poklicu ne čakajo lavorike. Le v pozno jesen, ko so bile že njive in travniki prazni od vseh pridelkov, se je moje pastirsko nebo zjasnilo.

Sedaj namreč živina ni več mogla uhajati v škodo, smela se je povsod svobodno pasti. Mi pastirji: jaz, Kašnerjev Jernač, Naceljnov Francek in drugi smo se pa v Zadnjih Lazah sestajali, kurili, krompir pekli in črno mast kopali. Vojaško življenje, ki sem ga imel vsak dan pred očmi, je vplivalo mogočno na mene; znal sem »Exerzier-reglement« bolje, kot marsikateri korporal. Napravil sem si sam puško, sabljo in bajonet — iz lesa, »Patrontasche« pa iz ilovke, obesil vse po predpisu na sebe — visela je armatura na špalji, in sedaj — tako oborožen sem gnal krave na pašo! Pomagal sem doma tudi materi pijancem streči in jim vino točiti.

Vsako sredo in soboto so oče dobivali »Novice« iz Ljubljane; čitali so so sosedom, zlasti v nedeljo, ko so se ti vračali z Dola od maše, novosti, ki so jih »Novice« prinesle. Jaz se nisam ganil od očetove strani, samo da čujem kaj je novega po svetu.

V jeseni 1848 leta smo začeli hoditi v Trbovlje v šolo: jaz, Logarjev Janez in Žefranova Lenčka in Mica. V Studencih se nam je pridružilo še več otrok, ravno tako tudi v Ojstrem; v Urhovčevi Loki je narastlo naše krdelo že na 10—15 fantov in deklet. Šola je trajala od 10—12 in od 1—3 popoldne. Od 12—1 je bil odmor; v tem času smo pojedli mi otroci, ki nismo bili v Trbovljah doma, kos kruha, ki smo ga z doma s seboj prinesli, — to nam je bil obed. Ko sem prišel ob $\frac{1}{2}$ 5 lačen in utrujen domov, sem hitro kaj malega pojedel, kar je našim od obeda ostalo, potem pa hajd! zopet hitro za kravami na pašo! Ni torej čudno, da sem večkrat zvečer — truden in zaspan — pred večerjo in tudi brez nje na klopi pri peči zaspal. Bil sem suh (kumern), ali pri vsem tem sem dobro rasel, bil zdrav in čil. V šoli smo imeli dobrega učitelja, mladega inteligentnega in dobrodušnega Kramarja. 1850 leta se je bil oženil z najlepšim trboveljskim dekletom, z dobro pevko, Kobacovo Jerčko. Šolska nadzorna oblast je pa bila koncertrirana v župniku Grošlu, izobraženem duhovniku. Ko nam je bila zima prinesla velik sneg, so nas 4 hrastniške šolarje naši starši dali k mesarju Jakobu Peklarju na stanovanje. Peklarjev Jaka, po materi polubrat mojega očeta, torej moj stric, je bil v svoji mladosti lep človek in velik veseljak; rad je pel in pil, bil je strasten lovec in najboljši plesalec. Pravijo, da so ga ženske rade imele, pa jih tudi on ni črtil. Jaka je bil tudi pod svojo starost splošno priljubljen in uvažen mož.

Drugo leto 1849 se nam je pridružilo še več otrok iz hrastniške doline, med njimi tudi moja sestra Rozaljka. Na potu iz Trbovlja dovom smo jo večkrat ubrali preko Ostenka in v ostenški hosti brali borovnice.

Iz prve dobe mojega šolanja so mi ostali še ti le sošolci v spominu: Vincenc in Franc Kalan in njihova lepa sestra Urška, Mesarjeva Krstinčka, Kobacov Francek in Tinček ter njihova sestra Mica, Parašuhovi fantje Matiček, Miha, Tonček, Francek in njihova sestra Mica. Volkovi fantje Miha, Tinček in Jurček in njihova sestra Nežika; Petek Jože. Vsi ti iz Trbovelj. Dalje: Miha Gagelj, Kosmova fanta Miha in Matevž, Grčnikova Jerčka in Selevšekova Jerrika. Ojsteršekov Jur in njegov brat Lovric, Gričarjev iz Napleškega, Plaznikov Jurček, Naceljnova Mica in Benjev Matiček iz Prapretna in naši sosedi Logarjev Janež in dve Žefranovi dekleti. Ne vem, če je od teh mojih sošolcev razen moje sestre in Dra. Antona Čamra še kdo živ.

V trboveljski šoli sem dobro napredoval in se pokazal kot bistro dete. Zato se moji starši odločijo, da me dajo na dalje obrazovanje v Celje v nemške šole. Predno pa preidem na to mojo šolsko dobo, naj omenim še nekaj ljudi Hrastniške doline, ki so mi ostali v živem spominu.

Peklarjevi. Peklarji so bili že od nekdaj ugledni kot patriciji, bili so okretni, bistri in lepi ljudje, neke vrste aristokratje med Trboveljčani. Vsi moški te familje so bili izvrstni in strasni lovci, trije prvaki so se obstrelili: Miha, prvi mož matere mojega očeta (smrtno), njegov starejši sin Jur in tega starejši sin Janez (smrtno). Dekleta Peklarjeva so uživala kot lepe, čedne in izobražene povsod najboljši glas. V dobi mojega detinjstva je gospodaril v Peklu Jurka, polubrat mojega očeta. Leva noga mu je bila od strela trda in krajša, zato jo je nosil v železni opremi, drugače pa je bil Jurko popolnoma zdrav, jako močan in bister človek. Še v starosti se ni mogel ločiti od puške; imel je že menda blizu 70 let, ko je iz »šteng« male Drnovšekove hiše na Cukališču, katero je imel njegov sin Janez v »štantu« ustrelil zajca, ki mu ga je bil fant izpod grma spodil. Ako so se ljude nad Jurjem jezili — razume se, da se pri velikem obratu, ki je nastajal pri Peklarju, ni moglo izvršiti vse na miren način, so ga za hrbtom nazivali: Ta prekleti šantav hudič iz Pekla

Jurka je imel dva sina, Janeza in Jožeta in 8 hčerá. Vse hčere so se dobro pomožile, čeprav niso imele znatnejše dote, le Zefka je ostala neomožena in je gospodinjala pri očetu, vdovcu. Jurka Peklar je bil starejši od mojega očeta gotovo 20 let. Od Jurjevih dveh bratov je bil Jaka naseljen v Trbovljah kot mesar in gostilničar, mlajši Franc je pa imel Cukališče v najemu; pečal se je z brodar-

stvom na Savi in imel tudi gostilno. Umril je v najboljših letih, ravno, ko se začeli delati železnico.

L a š e n i. V idiličnem položaju male vasi »Na Savi« na desnem bregu Save, nasproti Cukališču je bilo posestvo Lašenov, veja imenitne obitelji Klembasov. Že zdavnaj so stali Lašeni z nami v prijateljstvu in botrini. Starega Lašena se le še malo spominjam; bil je rejen mož srednje postave in nosil je zeleno s poluobodom obrobljena kapo. Lašeni so se pečali glavno s plovbo ter so imeli tudi dobro gostilno. Po očetovi smrti je prevzel srednji sin Tone gospodarstvo, starejši Matija in mlajši Jurček pa sta pri njemu ostala na domu. Tone, visok in dobrodušen človek, je bil moj birmski boter. Jurček je bil malo šantav, brenkal je v harfe »tam pa tam«, kakor so ga oponašali in s to svojo muziko razveseljeval goste. Kadar smo prišli žejni in trudni z božjega pota od sv. Jošta in sv. Neže na Kumu, ali pa iz lova do Lašena, smo se tukaj dobro okrepčali, potem smo se pa po taktu Jurčkove harfe malo v krogu zavrteli. Z botrom Tonetom sva si ostala dobra prijatelja do njegove smrti; če sem le vtegnil, sem ga obiskal, kadar sem prišel v poznejših letih v domače kraje. Ko sem ga pa dolgi ločitvi pred nekoliko leti zopet obiskal, sem našel bolnega, onemoglega in slepega v postelji, no me je, čim sem spregovoril, takoj spoznal. Videl sem ga zadnjikrat.

A n t o n G o l o b, posestnik v Papretnem je bil eden od očetovih najboljših prijateljev. Golob je bil starejši od očeta za dobrih 5 let; bil je visoke postave, koščat, vedno dobre volje, zdrav in trden kot drenov klin, človek, ki se ni staral in bil vedno enak. Rad je pel in tudi pil, vendar se mu ni moglo očitati, da bi bil pijanec. Pri četrtem poliču je zapel njemu priljubljeno pesem:

»Tam gori za hramom en trsek stoji
je z grozdem obložen, da komaj drži«

A n d r e j H r a s t e l, drugi očetov pristni prijatelj, bivši posestnik na hrastniški vasi, vsakemu znan pod imenom »Doljni Hrastel«. Andrej je bil že zdavnaj, čeravno še trden mož, izročil gospodarstvo svojemu sinu Janezu in je živel kot zasebnik s svojo ženo mirno v Hrastelovi koči; hodil je po vsej dolini ljudem svinje klat in klobase delat. Čez 30 let je bil tudi naš mesar. Menda ni nikoli preteklo več ko 10 dni, da se Hrastel ne bi oglasil pri nas in popil v družbi očeta in matere 2—3 poliče vina; pa se je zgodilo, da je v živahnem razgovoru z družbo pri kupici vina dalje obsedel, včasih tudi po 2 dni

Praprečani: Martin Weber, Matija Nacelj in Wej so bili pravi Roševi pijanci, vedno žejni in vedno brez denarja; vsak je bil zapil pri nas polovino svoje domačije. Mati so imeli »knjigovodstvo« pijancev v rokah. V dolgi knjigi so imeli dolžnike popisane v slovenskem jeziku in z nemškimi črkami, kakor so se bili v trboveljski šoli naučili. Vsako jutro so mati vpisavali v to knjigo vse, kar se je prejšnji dan i prejšnji večer bilo zadolžilo. Kadar je pa dolga vrsta praznih poličev in bokalov že prišla do dolnjega kraja knjige, so me mati naprosili da sem jim rubriko dotičnega dolžnika seštel. Poleg vseh svojih nadlog so pa bili ti Praprečani krotki, skoz poštene, vedno veseli in dobri ljudje.

Janez Čamer je bil eden najznamenitejših Trboveljčanov. Iz rodu ugledne in premožne Čamrove familje, postal je Janez zgodaj gospodar lepega čamrovega posestva v Lakovnici. Hodil je nekaj časa v Celju v šolo in se je tam naučil čitati, pisati in za silo tudi nemško govoriti. Janez je bil visoke, lepe moške postave, jako razvit, močan in bister človek; spočetka so ga vsi radi imeli in posvod je bil uvaževan. Ko se na železnici počeli v veliko delati, si je Janez omislil tri pare lepih velikih konj s celo potrebno vprego in je na železnici kamen vozil. Dosti je zaslužil, ali je razkošno živel, zamenjal svoje posestvo, pijančeval in na kraju uničil sebe, svojo obitelj in zapravlil celo svoje imetje. Mogočni in bahavi Čamrov Janez je umrl kot siromašen dninar.

Knavsov Gašper. Gotovo so bile rojenice Gašperju liro v zibeljko položile, kajti bil je bogato obdarjen s pesniškim duhom. Rodil se je tam nekje na Kranjskem. Njegovi starši so bili kupili Knavsovo posestvo in prišli z njim in njegovim bratom v Šibenek na Knavsovo. Tu so kmalu umrli in zapustili zanemarjeno in zadolženo domačijo fantoma, katera se tudi nista za isto dosti brigala. Knavsovo je bilo kmalu prodano; Gašperjev brat je šel k brodnikom in postal slaven »zadnik«. Gašper je potrošil v veselju, v lovu in brezkrbnosti prav kmalu ono malo denarja, kar je bilo od prodaje za njega ostalo. Sedaj pa je Gašper šel k knapom, oženil se je in ostal dolgo v našem mlinu. Pozneje se je preselil v Zagorje, kjer je pri zagorskem rudniku opravljal službo lovca in nadzornika šum; tu je bil Gašper na svojem mestu in v svojem elementu. V tem poklicu je tudi umrl. Gašper je bil samouk. Ljubil je knjigo in rad je čital. Bil je veseljak in humorist. Skoval je mnogo pesmi v narodnem duhu, večji del humoristične in satirične vsebine. Vse te pesmi je tudi popeval, ali po že znanih melodijah, ali pa po novih, ka-

tere je bil tudi sam skrojil. Po vsej dolini so fantje peli njegove pesmi. Posebno mi je še v spomini njegova pesem o dobrovškem mežnarju, hi je bil mesto lisice junca enškovega vstrelil. Škoda da ni bilo nikogar, ki bi bil pobral vse Gašperjeve pesmi, jih malo očistil in rešil pozabe. Morebiti še ni prepozno. V Gašperjevih pesmih je nakopičeno mnogo zdravega humorja in narodnega duha. Nikdar ne bom pozabil dobrega, naivnega in poštenega mojega prijatelja: Knavsovega Gašperja!

Franc Pust-Kobac je bil dolgo let najznamenitejši mož cele trboveljske župnije. Uvažen in merodajen v vseh rečeh, ki so se tikale Trbovelj, je stal kot župan gotovo 40 let na čelu trboveljskega županstva. Miren in premišljen, bil je pravi diplomat. Nikdar ga nisem videl raztogotenega, vedno je bil hladne krvi in brez vsakega posebnega naprezanja je vselej postal gospodar najtežje situacije. — Kobac je imel zelo skromno šolsko izobrazbo, hodil je samo v trboveljsko šolo. Skoraj vse, kar je znal, se je naučil od župnika Grošlja. Grošelj je bil dober pravnik, dovršil je namreč pravne nauke, predno je bil prešel v bogoslovje. Kobac je dosti dobro govoril in pisal nemški in slovenski. Svoje uradne stvari je opravljal vestno in popolnoma korektno. Bil je nekaj let mlajši od mojega očeta. Z očetom sta živela vedno v dobrem prijateljstvu, ako ravno sta bila na neki način tekmeča — rivala. Midva s Kobacom sva se posebno marala. Kadarkoli sem prišel na vakance, sem se mu oglasil ter bil vedno prijateljski sprejet in pogoščen. Ko sem postal inženjer, sem se moral z njim pobratiti. Na kraju dolgega in častnega življenja in dela je zadela tega dobrega moža bridka usoda: zmešalo se mu je — gotovo vsled dedščine po njegovi materi — in umrl je od svoje lastne roke. Trboveljčani bi morali postaviti spomenik temu zasluženemu rojaku.

Šolska doba (1850—1863)

V jeseni 1850 leta so me oče peljali v Celje v ondotno normalno šolo. Razen mene sta tedaj stopila v to šolo tudi moja trboveljska součenca: Porašuhov Tonček (Anton Čamer) in Logarjev Janez, prvi v drugi razred (sedaj 3. razred), Janez in jaz pa v gornji tečaj prvega razreda (Oberabteilung der I Klasse). Z Janezom sva skupaj stanovala pri »Tuchscherer-ju« Hoffmann-u v Kolodvorski ulici, kjer so starši za naju plačevali po 7 goldinarjev na mesec za celi penzijon. Nekako slovesni občutki so me prevzemali, ko sem prvi krat stopil čez šolski prag in pred seboj zagledal malega okro-

glega starčka, učitelja Köpl-a. Kmalu sem se v šoli udomačil akoravno je bil celi šolski aparat skrojen po strogo nemškem kopitu. Učil sem se na pamet vsega — čeprav nisem v početku nič razumel. Priroda me je bila obdarila z dobrim spominom, zato sem na vsa vprašanja pravilno po knjigi odgovarjal ter zavzel na kraju leta prvo mesto med svojimi tovariši. Leta 1851 sva bila s Tončkom Čamrom v mali gostilnici »Pri Valentu« za kasarno na stanovanju. Stari Valent in njegova mnogo mlajša žena sta bila preprosta, ali poštena Slovenca. Nekega dne me pridejo oče z Janezom Čamrom obiskat. Zvečer po večerji sedimo vsi z Valentom okoli mize in počasi pijemo. Valenta je bilo vino že malo razgrela. »No Valent«, rečejo oče, »prinesite nam ga še en polič!« Valent vstane, užge svečo in se napoti v klet. Kmalu se zopet vrne — brez flaše in postavi gorečo svečo mesto poliča gostom na mizo; polič je bil pa v kleti pozabil! Se ve, da smo se vsi — razen Valenta — sladko smejali.

Bilo je pozimi od 1851. na 1852. leto. Vse luže in mlake v Celju — bilo jih je v izobilju — so bile že pomrznjene in mi otroci smo se pridno po ledu drsali. Neke nedelje po maši greva z nekim sošolcem, ki si je bil omislil zelo primitivno napravljene drsaljke, da jih preizkusi na ledu ter se spustiva na premrznjene luže za celjskim kolodvorom. Jaz si prvi navežem drsaljke na noge in se spustim na led. Ali, komaj sem bil 3 m od kraja, začne led pokati, v trenutku se mi udre pod nogami in se znajdem do pazduh v vodi. Nisem izgubil prisebnosti, lomil sem led z rokami do kraja in se izkobacal srečno na suho. Kaj pa sedaj početi? Bil sem ves moker. Sezujem se torej, izcedim vodo iz čevljev, ožmem dobro hlače, kamižolo in gate in se spet brez gat oblečem. K sreči je bila moja obleka črna ter se ni poznalo da je vlažna. Gate pa zavijem v robec, skrijem pod kamižolo in krenem domov. Na domu pri Valentu niso nič opazili, kaj se mi je bilo zgodilo. Mokre gate sem bil vrgel med umazano perilo, pa sem se potem celi dan vrtel okrog peči, da se je obleka na meni posušila. Le Valentovka me je nekoliko krat začudeno vprašala: »Kaj pa je danes Tebi, da se celi dan peči držiš?« Ko pa je dobra žena v par dneh potem našla moje mokre gate, je mislila da sem se bil pos..., ter me je s porogljivim pogledom oslovila: »Kaj si pa vendar počel, da si vse gate zmočil?« Bridko sem občutil njeno grajo, ali nisem smel niti odgovoriti, še le na kraju šolskega leta sem se ji izpovedal in opral svoj obraz. Moje slučajno kopanje vsed hude zime je pa ostalo brez vseh zlih posledic.

Tega istega leta sem tudi prvokrat videl zbirko 18 mrtvaških glav celjskih grofov, ki se hranijo za velikim oltarjem v nemški celjski cerkvi. Te lobanje so napravile velik utis na mene ter vzbudile zgodovinsko struno, ki še do današnjega dne v meni brenči — zanimanje za zgodovinske dogodke. Poslednja velika in razvita lobanja grofa Urha mi je še živo pred očmi; nosi nekoliko smrtonosnih udarcev od mečev Huniadovih vojščakov, zadobljenih v Belemgradu leta 1456. Kmalu potem sem dobil v roke Orožnovo kroniko »Celjskih grofov« ter se temeljito seznanil z usodo te najjimenitnejše viteške obitelji naših krajev.

Veliko dopadanje mi je prinesla predstava, ki sem je gledal prvikat v celjskem gledališču. **Igrali so slovensko narodno igro: »Županova Micka« v slovenskem jeziku celjski meščani.** Vloga Matička je bila v rokah mladega Jeretina, tiskarja, župana je pa igral moj učitelj Franc Kranjc — učitelj II. razreda celjske normalke. Baccillus »furor teutonicus« tedaj še ni bil Celjanov okužil. Od tega trenutka pa do danes sem se vedno zanimal za gledališče.

Nekako početkom grudna 1851 leta sva v Tončkom Čamrom zvedela, da bodo prihodnjo nedeljo v Trbovljah nove zvonove v zvonik trboveljske cerkve obešali; celo Trbovlje se bo te nenavadne svečanosti udeležilo; umestno bi torej bilo, da sva tudi midva navzoča. V soboto popoldne skleneva, da se po šolskem zaključku podava peš v Trbovlje. Dogovorjeno storjeno. Ob ½5 zvečer odri- neva skrivaj brez krajcarja v žepu iz Celja po železnici v smeri proti Laškemu — bližjega pota v Trbovlje čez hribe nisa znala. Kmalu je začelo snežiti. Ob petih je že nastopila trda noč. Največ nevarnosti im skrbi sva imela pri prekoračenju Savinje na lesenih železniških mostovih pri Celju, v Tremerjih in v Laškem. Večkrat so naju podili železniški čuvaji s proge; bežala sva dalje poleg proge, pa se zopet na njo popela. Sneg je čedalje bolj gosto padal, noč pa je bila temna, da se še dva koraka izpred oči ničesar ni videlo. Lačna, žejna, iznemogla in vsa mokra sva prišla preko Laškega, Rimskih toplic in Zidanega mosta naposled vendar le do Hrastnika; 32 kilometrov sva bila odpešačila! Prešlo je bilo že polnoči. Na Cukališču v hiši moje tete Lenčke (udova Franceta Peklarja) je še luč brlela, še niso bili legli. Oglasila sva se toraj teti Lenčki. Preplašeni in začudeni so naju vsi gledali in poslušali, ko sva jim začela pripovedovati najino vratolomno potovanje. Moja dobra teta Lenčka naju je dobro pogostila, potlej naju je njen hlapec spremil do naše hiše. Bilo je že 2 čez polnoči, ko sva potrkala na

domača vrata. Starši so se naju ustrašili, oče so me pa skoraj topli. Legla sva s Tončkom v eno posteljo in spala do 8. Tonček je vstal in res odšel čez Razpotje v Trbovlje, da vidi kako nove zvonove obešajo. Jaz sem se pa toliko trudnega počutil, da sem dopoldne obležal v postelji. V ponedeljek so naju oče nazaj v Celje na vlaku peljali. S Tončkom sva po tej avanturi ostala zdrava.

Tri leta na celjski realki so kmalu pretekla. Zmeraj sem bil odličen dijak. Naučil sem se bil tudi prilično dobro pokvarjene celjske nemščine. Telesno sem se dobro razvijal, rad sem se s tovariši spuščal v vsakovrstne igre, bil sem bister, zelo okreten in živ; Valentovka je rekla, da sem srborit.

Ko pridem leta 1952 domov na velike vakance, mi oče na moje vprašanje, kje so mati, odgovore, da so mati malo bolani in da leže v gornji sobici. Brž poletim po stopnjicah v malo sobo pod streho, da vidim, kaj je materi. Ko odprem vrata, vidim mater, da ležijo v postelji; no bili so veselega obraza, nasmejejo se, primejo me za roke in mi pokažejo malo dete, ki je ležalo ob njihovi strani. To je bila moja najmlajša sestra Lojska. Vseh otrok nas je bilo 6, ki smo se po tem le redu rodili: Boštjan, Rozalka, Janez, Ferdinand, Marička in Lojska; Janez, lep fantič rumenih las, nam je bil na griži v 4. letu starosti umrl.

Sedaj sem stal na križpotju moje prihodnosti. Isto tako menda tudi moj oče. Prosil sem starše, da me pošljejo še naprej v šolo. Doma sem se bil znebil velikega bremena; niso me več silili krave pasti — to je bil že dober znak, da bom zopet šel v šolo. Oče se sedaj posvetujejo s svojim pijateljem Muhičem, dolskim župnikom; zaključek tega dogovora je bil: da me pošljejo v latinske šole v Ljubljano. V Ljubljani sta bila že dva moja sestriča, Janez in Jaka Juvan v šoli. Bilo je torej razumljivo, da so mene dali tudi tja na stanovanje, kjer sta bila moja sestriča.

Dne 29. septembra na sv. Mihajla dan smo še doma očeta »reševali«, 30. septembra so me pa mati v Ljubljano spremljali. V Zagorju so se nam pridružili: teta Juvanka s svojima sinovoma Jenezom in Jakom. Janez je bil starejši od mene za kakih 5 let, Jaka pa za 2 leti mlajši. Ljubljana mi je imponirala. Mnogo večja in lepša od Celja se mi je zdela tudi bogatejša in mogočnejša. Zato pa se mi moje bodoče stanovanje nikakor ni dopadlo, še manj pa moje bodoče gospodinje, ki so gospodarile v tem brlogu. To so bile tri sestre, Valjavke po imenu, stare samice in tercijalke prvega reda. Najstarejša Mica je gospodinjala doma, Neža, zelo blebetava

in ne brez zdravega humorja, je bila branjevka in imela »štant« za Ljubljanco, tam blizu »flečkanjerskega« mostu in je prodajala kruh, žemlje, suhe klobase, sadje in drugo ropotijo; tretja je pa kupčevala z gorenjskimi proizvodi: suhimi gobami, ščetino, volovskimi rogovi, fižolom itd. Neža je bila pismena — samouka, druge dve pa ne. Vsak dan so šle k maši, doma so molile ali pa ljudi opravljale. Valjavke so bile po vsej Ljubljani in menda tudi po vsem Gorenjskem dobro znane. Glasoviti profesor na Hrvaškem in zaslužen slovenski pisatelj, Matija Valjevec, je bil njihov sestrič, pa ga niso marale, ker se jim je bil izopačil in ni postal duhoven. Te ženske so imele stanovanje na mansardi (pod streho) v študentovski ulici, takoj druga hiša na levo, čim stopi človek v to ulico. Pred tremi leti sem videl to hišo še v istem stanju, kakor je bila pred skoraj 60 letmi. To stanovanje je imelo in ima še 2 sobi s po enim malim oknom na strehi in kuhinjo. Ena soba je bila odrejena za nas študente, v drugi pa so stanovale Valjavke. V tej precej mali sobici nas je toraj stanovalo in prenočevalo 6 študentov! Hrana — jed — je bila izpod vsake kritike slaba, pičila in nečisto pripravljena. Menda ni pretekel dan, da nisem privlekel iz sklede ženski las, muho, ali pa še kaj drugega. Najstarejši med nami dijaki, Janez Juvan, je bil naš korporal in nas držal, kolikor je mogel, v redu. Poučeval je še 4—5 drugih malih dijakov do 7 zvečer in z istimi zavzel celo sobo. Razume se da mi pri takem stanju ni bilo mogoče naučiti se vsakdanjo lekcijo. Takim prilikam sem bil torej izpostavljen na milost in nemilost v najvažnejši dobi življenja, v kateri je mladeniču potrebna dobra, izdatna hrana in dober čist zrak za pravilno razvijanje telesa, kakor tudi poštena prijateljska roka, da ga varuje vseh neprilik in da ga vodi na pravo pot. Ker se doma nisem dobro naučil lekcije, je tudi — seve — v šoli nisem dobro znal; moj ponos je bil potresen, začel sem se jeziti na sebe in na latinsko šolo in prišel sem do prepričanja, da za mene ni obstanka na gimnaziji, da nisem za njo ustvarjen, ona pa ne za mene. Na kraju prvega semestra sa energično odločim, da prestopim v drugem semestru v Realko. Ne da bi bil koga vprašal, grem k direktorju realke, Peternelu, ter ga prosim, naj me sprejme v realko. Ta šola je bila ravno prejšnjega leta osnovana kot trirazredna nižja realka. Imela je kot nepoznana nova ustanova, zelo malo dijakov; zato ji je vsak dobro došel, ki se ji je prijavil. Peternel me je torej brez velikega obotavljanja vpisal. Sedaj sem bil na svojem mestu. Pridno sem risal v šoli in z veseljem sem se učil lekcije raznih pred-

metov v mali sobici pod streho, katera je pripadala Valjavkam in jim služila za sušenje in obešanje perila. Na koncu šolskega leta sem dobil odlično spričevalo o izvršenem I. razredu realke ter se radosten in zadovoljen odpeljal domov. Doma so me že s kosilom čakali. Oče so bili povabili tudi dolskega župnika Muhiča, svojega prijatelja na kosilo. »No, kako ti je v šoli izpadlo« me oče vprašajo. Sežem torej v žep in izročim jim svoj »cajgnis«. Oče začnejo čitati, na licu se jim izražava nekako presenečenje, podajo list župniku, da ga tudi on prečita. Na kraju sta ta dva moža ugotovila, da to šolsko spričevalo ni iz gimnazije, ampak iz ljubljanske realke! Sedaj nisem mogel več molčati, povedal sem jim vse, kako je v resnici teklo. Oče in mati so bili od početka malo nevoljni, pa so se na kraju sprijaznili z gotovim dejstvom. Samo župnik je pripomnil: »Škoda za fanta, da ne bo študiral, ker se tako dobro uči in ker ima tako bistro glavo! Častivreden in dober mož, ali starokopitnež je mislil, da le tisti študira, ki se posveti gimnazijskim, šolastičnim naukom. Vesel sem bil tem bolj, da se je ta stvar na miren način poravnala, ker sem videl v mojem skoku iz gimnazije na realko, prvi korak do zaželjenega cilja — do inženjerja!

Na ljubljanski realki sem ostal tri leta: od 1. oktobra 1952 pa do 1. avgusta 1855, toraj v dobi največje reakcije v Austriji. Ta zavod še tedaj ni bil sistematično organiziran; učitelji so bili skoraj sami diletanti brez kvalifikacije, ali so bili dobri predavači in vsak je bil iskreno vnet za svoj predmet. Kar so sami znali, naučili so tudi nas fante in to je bila zadostna podloga za višjo realko.

Fiziko in kemijo nam je predaval Miha Peternel dosti dobro. Peternel je bil dober človek, inteligenčen in med nami dijaki priljubljen. V letnem poročilu (Jahresbericht) 1854 leta je bil napisal znamenit članek o matematiku J. Vegi. Ta članek sem prečital nekoliko krat z gorečim zanimanjem ter mi je isti dal tudi povod, da sem s svojim šolskim drugom Jožetom Juvanom iz Vač obiskal rojstni kraj in rojstno hišo našega slavnega rojaka, junaka Vege, prerano i tragično umrlega.

Najbolj priljubljen profesor pa mi je bil Rajmund Pirker. Predaval nam je računstov in nemški jezik prav interesantno. Poleg gramtike nam je tudi malo odprl vrata v bogato literaturo. Strastno sem se bil poprijel tega predmeta. Isto tako živo me je zanimal slovenski jezik; fanatičen klerikalec katehet Lesar nam ga je predaval. Zemljepis je bil v rokah dobričiné Vojske, popolnoma onemoglega starca. Vojska je bil stalen predmet naše porednosti in

razposajenosti. Poleg obligatnih šolskih predmetov sem se pečal tudi z muziko; obiskoval sem muzikalno šolo starega Mašeka in njegovega sina Kamila. V tem skromnem zavodu sem se naučil malo muzikalne teorije, ali mi je petje prevzelo celo srce in — brez pogovora — blago uplivalo na mojo bujno prirodu. Sedaj mi je pesem postala najmilejša zabava. Tudi naši pofesorji: Pirker, Centric in Lesar so bili ljubitelji pesmi in sami dobri pevci; podpirali so pesem povsod, kjer koli so mogli. Peli smo lepe Marijine pesmi ob nedeljah v cerkvi sv. Florjana, slovenske in nemške; mesto molitve »očenaš« pred začetkom predavanja v šoli: »Ustanimo, zarja vstaja«...; pri Lesarju pa: »Veš, o Marija...; bilo nam je vse eno, samo da smo peli! Od mojih sošolcev so mi kot dobri pevci še ostali v spominu: Franc Gerbič, Tomc, Linhard, Trdina, Detelja, Franc Drenik. Šolsko leto smo pri Mašekcu zaključili s slovesnim koncertom. Spominjam se, da sva na eni teh svečanosti pela s Tomcem duet: »Reiterlied«, besede od bana Josipa Jelačića, glazba pa od Mašeka. V poslednjem letu mojega šolanja na ljubljanski realki smo se kolegi že bili zbrali v »moški zbor« in poleg drugih, peli tudi te le kvartete: Otok bleški, Noč na nebu zvezdice prižiga, Pojo zvonovi, Rado ide Srbin u vojnike, Oj, talasi mili, ajte, Buban silno budi, nas u boj krvavi. Po zimi smo se na ledu drsali, po leti smo se kopali v Gradašci, ali smo pa bili žogo v jami za sv. Krištofom.

Poleg vsega tega koristnega in pametnega početja sem pa tudi večkrat zabredel v neumosti in budalosti. Najmlajši med nami 6 dijak, ki smo v brlogu Valjavk životarili, je bil Gustelj Praprotnik, dečko osmih let, iz dobre obitelji, doma na Gorenjskem; imel je črne lase, žive črne oči in izrazite črne obrvi. Bila sva z Gusteljom v tistem kurniku izpod strehe, kamor sem se hodil učiti, če v naši sukni sobi ni bilo prostora. Ravno kar sem bil dal nabrusiti svoj perorez (žepni nož), bil je oster kot britva. »Vidiš Gustelj«, mu rečem, »kakor oster je moj nož, lahko bi se z njim človek bril«. Gustelj gleda nožek in se smeje. »Daj, da vidim, bi li ti mogel obriti tvoje obrvi«, mu rečem in počnem Gusteljnovo črno obrv sliniti. Gustelj lepo mirno drži in še se zmeraj smeje. Jaz mu obrijem res eno obrv tako gladko in spretno, kot da sem patentiran brivec. Gustelj se še vedno na smeh drži. Ko se pa v odprtem oknu pogleda in v steklu vidi svozo spačeno sliko, glasno zajoka in zbeži hitro po stopnicah k Valjavkam. Še le sedaj mi je šinila vsa težina mojega neumnega početja pred oči. Toda bilo je prepozno. Gustlova obrv je bila obrita

ter se ni dala več nazaj prilepiti. Grevalo me je, kar sem bil storil, ali je bilo prepozno. Doli v kvartirju pa je nastal pravi dar-mar. Gustelj se je drl na ves glas, Valjavke so se pa kregale in kokodakale kakor stare koklje, fantje so se iz celega grla grohotali, Janezovo lice pa je bilo na eni strani jezno, na drugi se je pa na smeh držalo. Taka je bila situacija, ko so me poklicali na raport. Bil sem pripravljen na vse, vendar sem se zmazal boljše, kakor sem si mogel misliti. Po prvem plusku, ki se je izlil na mene iz babjih ust, so me naposled še prosili, da Gustlju obrijem tudi drugo obrv, da dobi lice zopet simetrijo, katero sem mu bil jaz pokvaril. Gustelj je sedaj sicer izgledal kakor oskubljen srakoper, ali so mu že v dveh mesecih zoper obrvi zrasle.

Med nami realci in ljubljanskimi fakini in postopači je prišlo pri igri na Gradu večkrat do prepira in tudi do boja; se ve, da sem bil jaz vedno na čelu naše vojske in tudi vedno prvi, ki je v šoli odgovarjal za take prestopke.

Tudi s hatehetom Lesarjem sem živel vedno na »ratnoj nozi«. Nisem se vselej mogel in hotel pokoravati njegovim kapricam. Zato me je povsod gonil, kjer je mogel in tudi očetu sporočil, da so mi zrasli rogovi.

Že tretje leto sem se nahajal pri Valjavkah na stanovanju, pa še niti enkrat nisem bil v ljubljanskem gledališču. Živo sem si zaželel, da vidim zopet kako gledališko predstavo. Na »vseh vernih duš dan« je bila tudi v ljubljanskem gledališču, kakor povsod drugod objavljena predstava »Mlinarja in njegove hčeri«. Zvedel sem, da je to posebno lep komad; odločim se — imel sam 7 krajcarjev v žepu, da obiščem ta večer gledališče. Opoldne sem počasi in oprezno Valjavke seznanil z mojim namenom. Ali moje, v diplomatski plašč zavito naznanilo, ni pri teh trecijalkah našlo zaželjenega odziva. One so smatrale gledališče naravnost kot peklensko ustanovo, kot veliko mrežo, v katero hudiči neumne in zapeljane ljudi lovijo, kakor pajki muhe. Kratkotomalo mi odrečejo dovoljenje. Janez Juvan je pa poslušal in gledal ta prizor kot lesen bog. Nisem se dalje brigal za babje praznoverstvo, nego sem se zvečer — seveda brez večerje — podal v gledališče. Užival sem prav posebno v Raupachovem — sicer že preživelem — komadu. Ko sem pa prišel ob 10-tih domov, sem našel hišna vrata zakljenjena. Šele po dolgem ropotanju so mi ženske odklenile vrata. —

Ali poleg vseh težav in neprijetnosti, v katerih sem v Ljubljani živel, so mi ostala ljubljanska šolska leta vendar v milem spominu.

Tu mi je zasijala luč in mi razsvetlila pot v široko življenje. Tu sem se živo zavedal svoje narodnosti.

Predno preidem na dijaško življenje v Gradcu, hočem omeniti še neke dogodke iz Hrastnika.

Menda je bilo 1851.—1852. leta, ko so moji stariši bili sezidali novo modernejšo in prostranejšo hišo za naše stanovanje. Hiša je imela dve lepi kleti v suterenu, v parterju pa vežo, kuhinjo in 4 sobe, pod streho pa sta bili dve sobi srednje velikosti. Na stranišče pa so bili pozabili; ni ga bilo v hiši. Ko je bila hiša gotova, se nismo sami v njo vselili, stariši so jo dali v »štant« nekemu Rauferju iz Znojma na Moravskem, ki je tam bankrotiral in prišel v naše kraje, da tukaj v miru živi od onega, kar mu je bilo še od bankrotstva ostalo. Raufer je bil zavzel razpoški premogokop in tam prvi začel delati na eksploatacijo premoga. Menda za poldrugo leto se je izselil iz naše hiše, katero smo sedaj mi sami zavzeli. Ob velikih počitnicah 1853. leta me je moja teta, materina sestra, Rudarca, povabila v goste k sebi v Zagorje. Bil sem pri njej en teden. Nekega dne pridejo k Rudarju ciganke in najstarejša prične takoj teti in »kelnerci« prorokovati. Ko je ciganka z ženskami na splošno zadovoljstvo svoj »hokus pokus« dovršila, jo teta napoti k meni, da tudi meni prorokuje srečo. Tedaj ciganka pazljivo pregleda črte na dlani moje desne roke ter mi med ostalim tudi reče, da se bom s konjem ubil. To cigansko prorokovanje me je nekako neprijetno zadelo in mi ostalo v spominu. Bil sem že zopet nekaj dni doma, ko mi oče rečejo, da naj našega žrebca, ki je bil podkev izgubil, vodim na fužino, da ga kovač na novo podkuje. Radosten sedem na našega neosedlanega pramča ter ga v družbi našega domačega psa odjaham na fužino. Ko je bil kovač izvršil podkovanje, sem se vzel zopet na konja in se vrnil domov. Jahal sem po časi, v trapu, v galopu, pa zopet počasi ter prišel blizu našega mlina. Nekam sem se bil zagledal, kar napravi konj nepričakovano — ne vem zakaj — velik skok . . . in me vrže raz sebe . . . v tem trenutku mi stoji ciganka s svojim prorokovanjem pred očmi . . . Obležal sem nezavesten na cesti, konj pa je prišel sam domov. Neki knap me je na cesti našel in me prinesel preplašenim staršem. Težko sem se bil pobil. Na levi roki izpod lakta mi je bila kost po dolgem počila, tudi na levo uho nisem dolgo nič slišal. Cigankino prorokovanje se je bilo samo na pol izpolnilo. Nisem bil mrtev, samo sem se dosti močno pobil, ko sem padel s konja.

Na višji realki v Gradcu

Gmotno — materijalno — stanje naših staršev se je iz leta v leto popravljalo. Razen zavodenjskega mlina so bili kupili tudi že Kovačevo posestvo v Studencih, mati so bili pa podedovali po svojem umrlem očetu Martinu posestvo v Ojstrem. Gostilna je dobro tekla, ravno tako tudi mlin. — V hrastniškem rudniku se je bila eksploatacija premoga jako razvila. Izkopali in izvozili so za preko 50.000.— ton premoga na leto. Črez 300 knapov je delalo po hrastniških jamah in do 15.000.— goldinarjev je prišlo vsak mesec za delavce in za materijal na Hrastnik; skoraj ves ta denar je ostal v hrastniški dolini ter boljšal gmotno stanje Hrasničanov. Pod tako povoljnimi okolnostmi se mi ni bilo treba bati, da me starši ne bodo poslali na dalnje šolanje.

Koncem septembra sva se z očetom odpeljala v Gradec in se ustavila pri »Angelu« v murskem predmestju. Gradec se mi je dopadel, zlasti mi je imponiral grad z veliko uro v zvoniku. Gračani pa niso napravili na me najboljšega vtiska; izgledali so mi po hoji in vedenju neokretni, okorni, v licu pulhi in neinteligentni. Skoraj vsak drugi je bil krofast. Kaka razlika med okretnimi Ljubljancani in temi štoklasktami Gračani! Njihovega nemškega dialekta nisem mogel precej razumeti, mislil sem, da se pačijo, zato sem se spočetka zmoraj smejal. Z očetom sva po mestu iskala udoben kvartir ter ga naposletku našla v »Burggase« pri nekem Bužini in njegovi ženi. Bužina, rodom Čeh, in po poklicu učitelj muzike hemeroidarius ter zato ni mogel več po tujih hišah opravljat svojega posla; imel je še nekaj učencev, ki so hodili k njemu na dom na lekcije. Njegova žena pa se je ukvarjala z nami dijaki. Bilo nas je to leto 12 v »Pension«-u. Plačevali smo za celi »pension« po 12 fl. na mesec. Bužinovka je nas dijake, kolikor je mogla, dobro negovala, samo njena hrana je bila pičila in zelo skromna; skoraj nikdar se nisem mogel do sitega najesti. Velik križ je žena imela z nami po zimi zvečer, ko smo prišli iz šole domov. Da bi nas umirila in ukrotila, je aranžirala po dve »tarokpartije«. Se ve, da nas je jako brzo naučila »tarok-igro«, zato smo imeli vsi posebno dober talent. S tem je žena res dosegla svoj namen; bili smo 2—3 ure mirni, ako se nismo v igri slučajno malo skregali, zato pa smo zanemarjali našo glavno nalogo: nismo se mnogo učili naših šolskih lekcij. Pri tej priliki si ne morem kaj, pa da opomnim vse starše: da dobro pazijo, kam dajo svoje otroke v oskrbo in komu ih izročé.

Graška višja realka je bila prav dobro urejena; organizirana po modernem sistemu, je imela za vse predmete dobre profesorje. Med njimi so bili trije Slovenci: Dr. Muršec za veronauk, Dr. Razlag za slovenski jezik in prof. Gobanc za prirodne nauke; profesor načrtne geometrije je bil Čeh Chocholovšek. Zelo strog, pedanten in aroganten Rogner nam je predaval matematiko, dobričina Dr. Ostfeller nemški jezik, Dr. Ilwoff pa zgodovino in geografijo. Največji original med našimi profesorji je bil Passini za prostoročno pisanje. Mali, debeluškasti in okreten človek od svojih 55—60 let, je bil po svoji stroki bakrorezec in v isti zares pravi umetnik. Čutil se je tudi zmeraj kot tak ter se nosil prav ležerno. Imel je male sloke noge ter je radi tega hodil, kakor raca; bil je zgovoren, brbrav in šaljiv, ali mu je manjkala boljša izobrazba; z logiko, gramatiko in pravopisom ni stal v najboljšem prijateljstvu. Ta nedostatek ga je večkrat zapeljal v zelo smešne in neugodne položaje. Tako si je vtepel v glavo, da je potrebno tudi njegov predmet, prostoročno risanje, dvigniti na stopnjo znanstvene nauke in je radi tega na dveh polah papirja napisal: »Teorija prostoročnega risanja«. Nekega dne nam je z nabranim čelom in važnim glasom naznanil, da naj ošpičimo svinčnike, pa da pišemo njegovo teorijo. Prvi član je glasil: Človeško glavo je treba razdeliti na tri e n a k e dele, od teh delov je gornji n a j v e č j i !!! . . . Dalje naš Passini ni mogel diktirati, zadržal ga je naš smeh in ironični grohot. Zmotal je svojo teorijo v žep in izšel za ta dan iz šole. O njegovi teoriji pa ni bilo več ne duha ne sluha. — To klasično Passinijevo pravilo mi bo ostalo veekomaj v spominu. Kako tudi ne bi? Postala je glavna formula avstrijskih Nemcev, po kateri oznanjujejo vsak dan celemu svetu, da uživajo vsi narodi v Austriji e n a k e pravice, samo, da so pravice za Nemce prilično v e č j e od pravic ostalih narodov. Gotovo so si Nemci to klasično teorijo od Passinija »izposodili«!

Naša profesorja Muršec in Razlag, splošno spoštovana, vsestransko izobrazena in plemenita moža, sta igrala v razvoju štajerskih Slovencev znatno vlogo. Pripadala sta kolu Ilircev ter živo s pismom in besedo podpirala in širila idealno idejo Ljudevita Gaja in Stanka Vraza. Ta ideja je bila, kakor je vsakem inteligentnemu Jugoslovenu znano: Povsod buditi zavest in utrjevati resnico, da so Slovenci, Hrvati in Srbi po krvi in jeziku eden narod in da se le v govoru dialektno malo razlikujejo. Gaj je predložil za vzajemni jezik Ilirov po vsej pravici hrvaško-srbsko štokavščino, ker je ta med vsemi jugoslovenskimi dijalekti najlepša, najbogatejša in od tujih

primes najčistejša. Potrebno je toraj bilo, da se mi slovenski in hrvaški kajkavci in čakavci kolikor mogoče približujemo v pismu in govoru štokavščini. Gaj je vzel za kolektivni naslov celega jugoslovenskega kompleksa ime prvonaseljencev teh krajev: Ilircev zato, da se izogne vsaki zavisti, ki bi se mogla pojaviti med Hrvati in Srbi, ker so prvi in drugi ponosni na svojo slavno preteklost pod svojim imenom. Da je Gajeva zamisel ponikla — izklila — iz zdrave korenine, nam svedoči današnje živo politično gibanje Jugoslovencov. Stari Gajev program je postal zopet poprišče, samo je ime Ilircev spremenjeno v Jugoslovence.

Dr. Razlag je toraj naše dijake tudi malo seznanil z hrvaščino in srbščino; živo me je zanimal in privlačil hrvaško-srbski jezik. Vedno mi je bila pred očmi verjetnost, da bom imel kot tehnik opraviti na jugu med Hrvati in Srbi, da mi bo toraj hrvatsko-srbski jezik potreben. Na koncu šolskega leta sem deklamiral pred svečano šolsko komisijo krasen Preradovičev spev: »Putnik«.

Na graški realki se je negovala tudi petje kot svoboden predmet. Se ve, da sem se precej pri Raabu, učitelju petja, vpisal in postal eden od najboljših pevcev.

Čez leto dni se preselim od Bužinatovih v drugo stanovanje v Mursko predmestje k nekemu kretenastemu krojaču. Štirje dijaki — vsi Slovenci — jurist Jug, tehnik Pevec, pedagog Jože Juvan in jaz realec, imeli smo eno veliko sobo. Tu smo bili popolnoma prosti in plačevali smo samo stanovanje; jest pa smo hodili, kamor je kdo mogel. Da s svojimi 12 goldinarji nisem mogel daleč skakati, je umevno. Za kosilo sem navadno pojedel pri »Bierstrumm-u« v tretjem »žaklju« porcijo golaža za 7 krajcarjev. Za vse drugo pa, kakor je bog dal. V našem stanovanju smo po končanem predavanju v šoli pridno peli, tobak kadili, se norčevali in — malo učili. V dijaških krogih sem bil že znan kot dober pevec, zato pa me nekdo naprosi, da zvečer ob ½10 sodelujem kot basist v kvartetu pri podoknici — Ständchen —, katero je ta prijatelj pripravljaj neki lepotici. Prav rad se odzovem znancu in malo pred 10 uro zapojemo v ubranem solokvartetu 3 lepe pesmi pod oknom. Ura je 10 odbila, ko smo končali podoknico, ali v tem opazim, da sem ključ od hišnih vrat bil doma pozabil; v hišo nisem mogel priti, bila je zaklenjena, a hišnega varuha ni imela. Kaj mi je storiti? Bila je lepa topla julijska noč. Da ne bi tako potrebnega denarja po hotelih trošil, se odločim, da prenočim na kaki klopi na gradu. Valjal sem se celo noč po gradskih plobeh in nisem skoraj nič spal ter se napotim zjutraj za-

span, premrzel in utrujen v moj stanovanje. Še le v stanovanju opazim, da sem po noči na gradu izgubil svoj portmone in v njem 6—7 goldinarjev. Vse iskanje po klopeh na gradu ja ostalo zaman, ostal sem brez krajcarja v početku meseca! Pisal sem precej očetu kaj se mi je zgodilo in jih prosil, naj mi pošljejo nekaj denarja.

Bilo je prvokrat, da sem stariše prosil preko pičle mesečne dotacije za denar. Namesto naknade za izgubljene novce mi oče odgovore osorno, da mi ne verujejo da sem denar zgubil, ampak da sem ga lahkomiselno zapravil, . . . da že poznajo te študentske laži itd. To očetovo nezaupanje me je bridko zadelo. Nikdar se nisem staršem zlagal, vedno sem bil iskren. Globoko v srcu se mi je raztožilo in razjokal sem se na ves glas. V kakih 10 dneh so mi z doma poslali nekaj denarja. V teh 10 dneh sem pa stradal, kakor še nikdar.. En celi dan nisem ničesar okusil, lačen sem legel, še bolj lačen pa drugo jutro vstal. Izposodil sem si od nekoga 5 krajcarjev in si kupil za to hlebček črnega kruha, katerega sem na mestu pojedel. Ta svež in težak hleb mi je pa obležal v želodcu, kakor ilovnata kepa. Neznosno me je začel boleti želodec, nisem bil v stanju držati se dalje na nogah, moral sam se vleči v posteljo in zanemariti šolo.

To revno dijaško življenje je trajalo menda 2 leti, ko se mi je nebo naenkrat zjasnilo. Privatniku Karlu Hertlu je bil potreben za njegovega sina Karla domači učitelj za predmete realke ter se je bil v tej zadevi obrnil na profesorje realke. Profesorji so na predlog Dr. Muršeca mene priporočili Hertlu in on me je tudi precej akceptiral. Tako sem prišel, siromašni kmetski dečko, naenkrat v imenitno gospodsko hišo. Usoda Hertlove obitelji je interesantna, zato naj na tem mestu spregovorim o njej nekoliko besed.

Karl Hertl je bil rojen Saksonec (rodil se je okrog 1808 leta); na nemških univerzah v Lipskem, Bonu itd. je dobil temeljito izobrazbo. Govoril in pisal je poleg materinščine, nemškega, ravno tako dobro francosko, angleško in italijansko. Tudi je poznal španski in švedski jezik. Muziko je ljubil in razumel zelo dobro, igral je izvrstno klavir. Hertl se je bil posvetil filozofskim in teološkim naukam in položil tudi že vse izpite iz protestantske teologije, ali vendar ni postal pastor. Kot tovariš in mentor nekega kneza pride Hertl v Dunajsko novo mesto. Tu se seznanil z gospodično bogate hiše Bräunliche, fabrikanta, se z njo oženi, dobi precejšnjo doto ter se naseli v Gradcu na »Graben«-u, kjer si je sezidal lepo veliko vilo v sredi lepega parka. Poleg tega je tudi kupil v Andrici njive in travnike, nabavil lepo živino, zlasti krave in počel gospodariti kot eko-

nom in mlekar. Razumljivo je, da učenjaku in filozofu Hertlu kmečko gospodarstvo ni šlo najbolje izpod rok. Doma je živela Hertlova obitelj gosposko, ali nikakor razkošno.

Hertlovi so imeli dva sina od 12 in 14 let in dve hčeri od 4 in 8 let starosti; v hiši so še bili stara frajla Marija kot gospodinja, guvernanta, kuharica z deklo, strežaj in kočijaž. Temu osobju sem se sedaj pridružil tudi jaz. Muziko je hodil otroke podučevat poseben učitelj. Fanta je podučeval sam oče v fracoskem jeziku; teh lekcij sem se tudi jaz udeležil. Spominjam se, da smo čitali Volterjovo »Življenje Karla XII«.

Starejši sin Karl je bil radi slabega uspeha koncem prvega semestra iz šole izključen. Moja naloga je toraj bila, da dečka usposobim iz vseh predmetov tako, da bo mogel krajem julija položiti izpit iz vseh predmetov IV. razreda realke za celo leto. V resnici težka naloga če se pomisli, da sem bil sam v šoli zavzet vsak dan od 8—12 predpoldne in od 2—4 popoldne. Predaval sem toraj Karlu vsak dan od 5—7 zjutraj in od 5—7 zvečer; še le po 9 zvečer sem se lahko učil svojih lekcij! — Posrečilo se mi je Karla tako dobro pripraviti, da je koncem julija dobro položil izpite iz vseh predmetov in prešel kot reden dijak v V. razred.

Pri Hertlovih sem ostal 2 leti. To je bila pač najlepša doba celega mojega dijaškega življenja. Le enkrat sem bil nevarno zbolel na vnetju trebušne mreene. Moja sestra Rozaljka se je takrat učila kuhati pri »Eisenhammer-ju«. Prišla je k meni, ostala pri meni celi teden in me noč in dan negovala v resnici kot usmiljena sestra. V treh tednih sem zopet ozdravel in zopet s fantoma pridno korepetiral, pa se tudi svoje predmete učil. Poleg vseh teh šolskih opravil sem pa le še utegnil, se malo pozabavati. Obiskoval sem včasih koncerte in gledališča, učil sem se plesati; pridno sem se vežbal v gimnastiki in v petju. Vsako nedeljo dopoldne po maši smo se zbirali pevci v stanovanju kolege v »Sporgasse« nas 8—16 in tu lepe kvartete peli. Včasih sta prišla na naš sestanek tudi tedanja gimnazista Škarja in pl. Reichenberg, oba dobra basista, pozneje slavna pevca na dvorski dunajski operi.

Graški Slovenci, kakor tudi slovenski dijaki nismo bili v tej dobi organizirani. Nobeno društvo nas ni zedinjevalo, hodili smo zgubljeni po ulicah ponemčenega Gradca. Vendar sem se povsod živo zavedal svoje narodnosti in nikdar nisem zatajil svojega materskega jezika.

V takem ugodnem stanju me doide spomlad 1859 leta in z njo vojska z Italijani in Francozi. Navdušenje za domovino, ki je bila v nevarnosti, je obvladalo tudi nas dijake. Precej vstopi nekoliko mojih kolegov dobrovoljno v vojne redove. Avstrijanci so bili že dve velike bitke — pri Magenti in pri Solferinu — izgubili. V teh bitkah je bilo padlo posebno mnogo oficirjev. V 12 dneh smo že videli iste naše sošolce, kako moško korakajo kot novopečeni oficirji po graških ulicah. Ti mladeniči so bili za nas zelo nevarne in primamljive prikazni. »Kaj, ko bi tudi jaz kot dobrovoljec vstopil v vojake?, saj bom v 14 dneh oficir, toraj sam svoj in tudi velik gospod« mi je počelo rogoviliti po glavi. Hitro pišem očetu in jih prosim za dovoljenje. Svojo prošnjo sem zavil v tako prepričevalne fraze, da sem očetu res izmamil dovoljenje. »Če boš v 14 dneh oficir, je res bolje, da greš sam k soldatom, kakor pa da te na redni »štelenki« potrdijo za prostega vojaka« so mi oče pisali. Tedaj grem k zdravniku da me pregleda, če sem sposoben za vojaški stan. Doktor me natanko pregleda in mi napiše uverjenje, da sem popolnoma zdrav in sposoben za vojaško službo. Vesel se vrnem domu in vržem šolske knjige v kot, jutri pa, da se javim vojni oblasti. Ali, ne lezi vraže, drugo jutro čitamo na plakatih po vseh oglih, da je na bojišču premirje že sklenjeno in da se dobrovoljci več ne sprejemajo! Vse sanje o vojni slavi, so mi toraj splavale po vodi; ni me več mikalo, da »jadram za njimi«; poiskal sem zopet šolske knjige in nadaljeval čitati tam, ker sam pre dvema dnevoma nehal. Na koncu šolskega leta 1860, ko sem bil že na tehniki, sem izstopil iz službe pri Hertlovih in zavzel takoj sličen položaj v obitelji premožnega in splošno spoštovanega meščana in peka Strohschneiderja. Strohschneider je bil pravi tip starega poštenega graškega meščana. Bil je vdovec in imel 6 sinov. Štirje mlajši so bili pod mojim nadzorom; z njimi sem korepetiral vsak dan od 5—7 zvečer. V veliki prodajalnici sta stali dve veliki mizi, pri eni so kosili in večerjali gospodarjevi pekarji — njih 8, za drugo mizo smo pa mi domači jedli. Pred in po vsakem kosilu in večerji je molil Strohschneider glasno očenaš in mi za njim. V tej famlji sem ostal zopet dve leti.

Leta 1861 je praznovala graška tehnika kvojo 50-letnico. Naši profesorji se niso mogli sporazumeti s programom za to slavnost, zato je ostalo praznovanje čisto v naših dijaških rokah.. *Narodnostno vprašanje je tedaj izbilo prvikrat uradno na površino. Avstrijski narodi so se tedaj začeli silno zavedati svoje narodnosti. Vsi mladi ljudje, pa tudi starejši, zlasti pa študenti, so ostentativno nosili na-*

rodno obleko: Čehi »čamaro«, Poljaki visoke škornje, široke hlače in konfederatko, Madjari kalpak z dolgim peresom, opleteno suknjo, škornje z osrogami in »fogoš« (sikirico nasajeno na palici), Srbi, Hrvati in tudi Slovenci »surko«, Nemci dijaki pa »flavs«. Nemški študenti so se takrat tudi počeli družiti v dijaška društva, zveze in korporacije itd. ter so začeli nositi društvene znake. Vsak dijak se je toraj že po obleki poznal, kateri narodnosti pripada. V programu naše proslave je bila glavna točka: Komerz v »Schreinerjevi Bierhalle« nasproti graškemu kolodvoru. To prostorno dvorano je bilo treba okrasiti z raznimi amblemi in zastavami. Pa kake barve se naj upotrebijo? Tehniki smo v »Joaneumu« imeli veliko zborovanje, da rešimo to stvar. Živa debata se je bila vnela med Nemci na eni strani in med nami združenimi Nenemci na drugi strani. Moram priznati, da so nas Slovane svojski podprli Madjari, katerih je bilo precej na graški tehniki. Mi smo bili v večini, prodrl je toraj naš predlog, da se Schreinerjeva dvorana okiti poleg cesarskih zastav podjednako z nemškimi in slovenskimi trobojkami, odgovarjajoč faktumu, da prebivajo v štajerski deželi Nemci in Slovenci. Zvečer je vihrala na pročelju dvorane velika štajerska zeleno-bela zastava, na njeni desnici nemška, — na levici pa slovenska trobojka. Tisti večer sem pa jaz — Slovenec — imel čast govoriti slavnosten govor v imenu tehnikov in v navzočnosti najimenitnejšega sveta svega Gradca. Drugega dne so prinesle vse graške novine notice in opisale te naše slavnosti, se ve, da je v njih tudi moje ime briljiralo. Mojega očeta so ta poročila, katera so mu Hrastničani v raznih novinah prinesli, posebno razveselila.

Tudi iz graških šol sem hodil na velike vakance domov, toda na Hrastniku nisem nikdar vžival pravega veselja, ker nisem tu našel zabave, katera bi bila odgovarjala mojemu okusu. Hodil sem po Bobnu in Brnici ribe lovit; dijaški tovarišev pa ni bilo nikjer v bližini. Ob vsakih vakancah sem šel v Laško v goste h gostoljubni Valentiničevi obitelji na nekoliko — pa tudi na 14 dni. Oče Valentinič je bil blag, dober in prijazen mož, obdarjen s 4 fanti in eno hčerko. Bil je dolgo let laški župan in povsod zelo vpliven. V narodnostnem oziru se je držal nevtraln. Njegov nastarejši sin Jožef je bil moj najboljši prijatelj in sošolec. V Laškem sem našel nekoliko rodoljubnih rodbin kot: Orožen, Flis, Horjak, Šnideršič, Slavic i dr.; pravega nasprotnika Slovencev ni bilo v Laškem. Tukaj se nas je tudi zbralo precejšnje število slovenskih dijakov. Menda vsako leto smo priredili v Laškem slovensko predstavo 18. avgusta v slavo cesarje-

vega rojstnega dne. Pokroviteljstvo nad nami diletanti je bilo spočetka v rokah Drobiča, kuratorja v penziji. Naš mecen je pa bila obitelj dvorskega svetnika Becka, očeta bivšega ministrskega predsednika; ker se je on sam se le malo časa zadrževal v Laškem, je prepustil to vlogo svoji plemeniti soprogi. Ona je nas slovenske dijake večkrat pozvala na belo kavo in na razgovor. V njenem salonu smo peli, deklamirali in se veselili. Njenega sinčka, bodočega ministrskega predsednika, sem večkrat držal na kolenih ter z njim norel. V družbi te fine dame smo tudi večkrat delali izlete v okolico Laškega trga. Iz tega kola so mi še v živem spominu: Valenčak, tedaj profesor u Varaždinu, Puckmeister, dijak »Forstakademie-je« v Mariabrunu, znani slovenski pisec pod imenom Janko Vijanski, Anton Kos, jurist v Zagrebu.

Leta 1861, koncem julija pišem očetu iz Gradca, da pridem 1 avgusta z vlakom opoldne domu na velike počitnice. Oče oznanijo to veselo novico tudi mojemu prijatelju Bauernheimu, strojevodji hrastniške rudniške železnice, kateri se je pri nas hranil. Moja sestra Marička mi gre ob ½12 nasproti, oče ji še rečejo, naj nas dvoje Bauernheim na svojem vlaku domov pripelje. Oče in mati naju doma čakajo in gledajo redovedno skozi okno. Ali mesto vlaka se tedaj začuje strašna novica po vsej dolini, da je vlak na velikem mostu pri apnencah skočil iz tira in padel čez most v globočino! Prestrašeni starši in sestre poletijo k mostu, ali nasproti pa jim pride moja sestra Marička živa in zdrava in jim pove, da se nisem iz Gradca pripeljal in da se brez mene ni hotela sama z Bauernheimom voziti. Bauerheim, koji je s svojim vlakom na mene čakal ter se malo zamudil, je malo brže pognal svojo mašino in v resnici z mašino in s 3 vozovi padel z mosta v globočino. Pri tej nesreči je ostal na mestu mrtev kurjač Kordon, Bauernheim se je pa z mašino vred nekolikokrat prekobecnil in nazadnje izpod nje zlezal, hudo opečen in težko ranjen. Siromak je ležal tri mesece v velikih bolečinah, pa je vendar zopet popolnoma ozdravel. Kaj je pa mene zadržalo, da tega dne nisem krenil iz Gradca? Dne 31. julija smo dunajski in graški kolegi pri »Reiningshausu« priredili sestanek ter se tam pri pivu, govorih in pesmi veselili do dveh čez polnoči. Se ve, da sem bil zaspal in vlak zamudil, ki je v smeri Maribora že 5½ zjutraj odpotoval. Ta dijaška veselica je pa najbrž rešila meni in moji sestri Marički življenje.

Na Hrastniku so se pa tedaj godile velike spremembe. Hrastniški premogokop se je čedalje bolj razvijal in čedalje več debelega

premoga razprodajal na vse strani. Razume se, da so se tudi velike množine drobnih premogovih odpadkov kopičile. Še iz Luznarjeve dobe je ležalo dosti takih »Hald« po Žuganju. Ta premogov drobiž ni bil za daljni transport. Moralo se je toraj misliti na to, da ga doma v Hrastniku ali pa v njegovi neposredni bližini uporabijo za kurjavo in da ga tako spremenijo v denar. Ta zamisel je toraj prebudila v Hrastniku, kakor pozneje tudi v Trbovljah, v Zagorju in okolici lokalno industrijo. Že pred nekoliko leti je bil kupil hrastniški »Gwerk« Peklarjevo posestvo. Od tega posestva je pa prodal inženjerju Heiderju vsa Peklarjeva poslopja z okolico, Peklarjevo Spašnico pa vitez u Gosteth-u. Heider je pre naredil staro Peklarjevo hišo v vilo in postavil v bližini hrastniškega kolodvora, nad Drnovškovim mlinom glažuto. Gosteth je pa za potokom v Spašnici sezidal veliko tovarno za kemične proizvode. Poleg tovarne so postavili tudi lepo vilo, hiše za delavska stanovanja in poslopja za ostale potrebščine. Ako pripomnim, da je ta kemična tovarna porabila in še uporablja vsako leto okrog 300.000 centov premogovega drobiža, je njena važnost za hrastniški premogokop očitna. Tudi apnenice pri krivem mostu — podjetnika sta bila Janez Peklar in Martin Spiller — so začele žgati apno na veliko, ter so porabile znatno količino premogovnega drobiža. Ne samo vsakodnevni odpadki, ampak tudi vse stare gomile premogovnega drobiža so ti domači industrijalci za nekoliko let požgali. Mnogo domačih in tujih ljudi je dobilo dela in našlo zaslužek pri teh novih industrijskih ustanovah ter je zopet dosti denarja ostalo v hrastniški dolini. Z industrijo je prišlo mnogo inteligence v hrastniško dolino. Hrastniški rudnik je bil tudi že kupil posestvo našega soseda Kržanca in postavil na Kržančevem v našem sosedstvu lepo veliko restavracijo za gospodo in za knape in magacin za življenske potrebščine. Ta restavracija je bila središče društvenega življenja hrastniške gospode. Osnovali so precej dobro godbeno knapovsko kapelo in keglišče. Schreier je bil zelo dober restavrater in njegova restavracija je slovela do Celja, Ljubljane in do Zagreba kot najbolja. Ob nedeljah in praznikih je bil v restavraciji velik rendez-vous hrastniške in tuje gospode. Tu se je po dnevu streljalo, kegljalo, popevalo, pilo in daman hofiralo. Zvečer pa se je vse prelevilo v razigran ples in vesele napitnice v družbi šampanjca. Wehrhan je igral vlogo jupitra v tem veselem olimpu. Nikdar ni noben Solvenec zašel v to popolnoma tevtonsko družbo. Nisem imel niti volje, niti denarja, da se mešam med te ljudi. Gledali so me, kakor neko tujo prikazen, kadar sem korakal mimo njih. Edino obi-

telj hrastniškega lekarnarja Puschhauserja, me je vsak čas rada in iskreno sprejela in tudi prijateljski pogostila, ako ravno je životarila v dolgovih. Skoraj vsak dan sem bil pri Puschhauserjevih in tam čital »Morgenpost« in z brbravo, dobro gospo kramljal.

Leta 1865. je zadela hrastniški rudnik huda katastrofa in porla do temelja Wehrhanovo gospodarstvo. Po vseh oknih (Stollen) in horizontih, na vseh mestih, kjer so kopali premog, je začelo gorjeti. Eksploatacija premoga je bila popolnoma ustavljena, razume se, da tudi vsaka liferacija. Hrastniški industrijski zavodi so morali nabavljati premog za svoje potrebe iz Trbovelj in iz Zagorja. Vsemogočni, silni ravnatelj hrastniških jam je pretrpel totalen fiasko; šel je po tridesetletnem gospodovanju na Hrastniku v penzijo. Pravi vzrok te nesreče je bila napačna metoda, po kateri so Wehrhan in njegovi uradniki kopali premog; namesto da so počeli od vrha pa na niže, so kopali narobe v nasprotni smeri od spodaj na vrh.

Na Wehrhanovo mesto je bil postavljen za upravitelja hrastniškega rudnika asistent Kalivoda, mlad in inteligen ten akademik. Njemu je bil dodeljen zelo sposoben in praktičen pomagač Terpotec. Temu človeku, rojenemu koroškemu Slovincu, je bilo sojeno, da v trboveljskih rudnikih igra veliko vlogo.

V velikih vakancah 1861 leta se je bila gosposka v Celju iznenada spomnila mene, da še nisem odslužil vojaške dolžnosti ter me pozvala nemudoma v Celje na naknadno »Stellungo«. Ta poziv me je zelo neprijetno zadel sedaj, ko sem že vse drugače mislil o »soldaškem stanu« kakor pa pred 2 leti. Imam se zahvaliti Dr. Kočevarju in profesorju Valenčaku v Celju, katera sta se zavzela za mene, da me niso potrdili. Na vratih hiše, kjer so nas preiskovali, me je pa čakal Horjak iz Laškega s svojimi vozom. Hitro me je posadil nanj in me odpeljal v Laško, da se mi ne bi v Celju kaj neprijetnega zgodilo. Iz Celja sem pa še hitro brzojavil starišem, ki so bili v velikem strahu, da sem radi »tesnogradnosti« za večne čase nesposoben za vojsko.

Meseca julija 1862. leta sem bil dovršil 3. — predzadnje leto — na graški tehniki. V Gradcu sem imel povsod dobra poznanstva in tudi dobro pozicijo pri Strohschneiderju, vendar me je mikalo, preživeti vsaj eno dijaško leto na Dunaju. Zato se obrnem starišem in jih prosim, naj mi dajo toliko podpore, da bom v stanju eno leto na Dunaju živeti. V poslednjih štirih letih nisem starišev nič stal. Imel sem pri Hertlu, kakor tudi pri Strohschneiderju celo hrano, stanovanje in še po 14 gold. na mesec. Iz te dotacije sem si nabavljal obleke. Po

malem obotavljanju mi mati — ker je ona bila kasir — obljubi 30 gold. na mesec. Moj projekt je bil toraj odobren. Krajem meseca septembra sem odpotoval z železnico v III. razredu (ker IV. ni bilo) na Dunaj. V Gradcu se mi pridruži moj pristni prijatelj pl. Artur Schmidt, kateri je že predhodno leto bival na Dunaju. Na Dunaju sva prenočila v starem Schidtovem stanovanju; drugega dne sem se pa vselil v mali kabinet pri tapetniku Wiesingerju v »Freihaus-u. Komu ni znana velikanska dvonadstropna hiša tega imena na »Naschmarktu« na Dunaju?! Ko je bil leta 1683 branitelj Dunaja grof Starhemberg v družbi Poljakov, s kraljem Sobieskim na čelu pred Dunajem Turke potolkel, mu je cesar v znak svoje zahvalnosti podaril to veliko hišo ter mu zagotovil, da ne bo treba od nje davka plačevati, dokler bo ostala v prvobitnem stanju. Odtod ji ime »svobodna hiša«, Freihaus. Ostala je tudi do dandanes v isti obliki, kakor je bila pred 230 leti, samo da ji ne treba davka plačevati. V njej stanuje 3000 ljudi; ima nekih 16 dvorišč, menda ni rokodelstva, da ne bi bilo v tej hiši nastanjeno.

Na Dunaju sem se hitro orijentiral in kmalu udomačil. Stolp cerkve Sv. Štefana je za vsakega Dunajčana kažipot. V mojem razredu v šoli nas je bilo okrog 100 dijakov, jaz med njimi edini Slovenec; mnogo je pa bilo Madjarov in Poljakov, tudi nekaj Čehov. Med profesorji se mi je najbolj dopadel Rebhan, ki nam je predaval stavbeno mehaniko — Baumechanik —. Ta predmet, ki je velike važnosti za inženjerje me je posebno zanimal. Rebhan, bivši dijak dunajske tehnike je bil ostroumen in zelo darovit človek. Njegova teorija o izdržljivosti lesa je postala epohalna. Pridno sem obiskoval predavanja v šoli in marljivo sem risal. Družil sem se s prijateljem Schmidtom in s kolegi, ki so mi bili že iz Ljubljane in iz Gradca znani. Skoraj vsak večer smo se zbrali v kavarni »zur Elisabethrücke« kolegi in tam prečitali dunajske časopise, vsako sredo sva po s Schmidtom šla v Kafé »Grünsteidl«, da tam prečitava patra Sebastjana Brunerja ultramontani list »Kirchenzeitung«, da zadovoljiva načelu: »Da se resnica prav spozna, je treba čuti dva zvana«. V četrtek in v nedeljo sem šel v neko malo kavarno v »Singerstrasse«, kjer so se zbirali Slovenci, da čitam »Novice«, tedaj edini slovenski časopis. Nekolikokrat sem obiskal tudi restavracijo nasproti Pavlovi cerkvi, kjer so bile v malem salonu umetne orglje, katere so svirale razne slovenske melodije, med drugimi tudi Jenkov »Naprej«.

Največjo radost sem užival, kadar mi je bilo mogoče gledati v dvorskem gledališču »Burgtheater« kak klasičen komad, ali pa po-

slušati v dvorni operi kako resno opero. Odtrgal sem si — v pravem smislu besede — od ust vsakdanji kruh, samo da sem videl in čul kak lep komad v gledališču. Gledal sem glavne komade Shakespearove, Goethejeve in Schillerjeve, tudi Grillparcerjevega »Otokarja« in »Narcisa« ne vem že od koga. Dalje opere: Roberta hudiča, Hugenote, Freischütza, Fausta itd. Tedanji veliki umetniki in pevci so mi še sedaj v milem spominu. Iz dvorskega gledališča: Löwe, la Roche, Josef Wagner, Lewinski, Gabillon, Sonnenthal, Baumiester in gospe Rettich, Wolter in Gabillon Gosmann. Iz opere slavni pevci: Ander, Drachsler, Bek, Dr. Schmidt, Rokitansky in ženske Dunstmann, Ehn. Tudi lokalne pevke: genialno Galmeierco v Karlovem gledališču in lepo Geistinger v videnskem gledališču sem videl v njihovih glavnih vlogah. Te dve ženski ste bili tedaj ljubljenci Dunajčanov in Ofenbach-ove operete so bile na dnevnem redu.

Meseca maja 1863. smo postavili in odkrili pred tehniko spomenik slavnemu inženjerju Ressel-u, rojenemu Čehu, iznajditelju ladijskega vijaka (Schiffsschraube). Danes je vsakem človeku znano, kako velike važnosti je ta Ressel-ova iznajba postala posebno za vojne ladje celega sveta. Siromak Ressel je pa dolga leta životaril kot obskuren inženjer v državni službi na Kranjskem. Ravno tega meseca maja je tudi bilo, ko sva z mojim kolegom Würzingerjem sedela v njegovem prostornem stanovanju in se resno pripravljala za izpit iz Rebhanove gradbene mehanike; predmet je bil težek in zelo zapleten, skoraj sama višja matematika. Kar se odpro vrata in v sobo stopi najin graški znanec in Würzingerjev dober prijatelj Ulepič. »Hvala Bogu, da sem Vaju vendar našel«, naju oslovi Ulepič, »položil sem v Gradcu doktorat prava in prišel sem na Dunaj da obiščem svojega starega strica, ki mi je dal polno pest bankovcev, sedaj pa ne vem, kaj bi z denarjem počel. Zato sem prišel k Vama, da skupaj z Vama nekaj tega denarja potrošim. Pustita sedaj knjige in pojdiva z mano, da se malo razveselimo«. Nisva takoj pristala na to Ulepičevo primamljivo ponudbo, žal nam je bilo, da prenehava z najino mehaniko, pa sva se slednjič odločila, da položiva en dan na žrtvenik zabave. Ob 10. dopoldne smo odšli vsi trije v Rotenthurmstrasse v Scheiderjevo »Weinrestauration«. Pojedli smo vsak po en par »Frankfurterjev« in začeli zraven avstrijsko vino piti. Od avstrijanca smo prešli na štajerca — »Ljutomerčana«. Ta nas je bil že prilično razgrel, — začeli smo že peti. Ob 1 popoldne pa začnemo ogerško tokajsko vino piti. Ta žlahtna kapljica nas je popolnoma opila in omamila. Rogovili smo celo popoldne po mestu. Ne vem, kaj

smo vse počeli, bil sem pijan, kakor še nikdar v življenju. V glavi je nastopilo totalno pomračenje zdrave pameti.

Ko se drugega dne okrog 11. dopoldne zdramim, vidim, da ležim v svoji postelji. Še ves vrtoglav se oblečem in odidem v stanovanje Wiesingerjevih. Tu me je sprejel splošen smeh. Povedali so mi, da me je sinoč ob 10. fijaker iz Lerchenfelda domu pripeljal, ter me izročil v njihove roke; se ve, da so storili svojo samaritansko dolžnost, me slekli in položili v posteljo. Bil sem duševno jako deprimiran. Grem k Würzingerju in ga najdem v istem polobupnem stanju. Spopadel naju je bil pravi pravcati »Katzenjemmer«. Šla sva v »Prater« in ostala tam do večera, d bi v čistem zraku malo okrepila in potolažila razdražene živce. Toda interesantno je in morebiti, mi je baš zato ostala ta epizoda v spomini — ker sem tri dni po tem pijančevanju izgubil spomin. Nisem nič več videl in znal, kar sva se bila z Würzingerjem do sedaj naučila iz mehanike; pozabil sem bil vse formule. Resno sem se bil prestrašil. Četrty dan sem pa postal zopet normalen; šinilo mi je skozi možgane, kot da bi mi bil kdo z enim zavrtkom elektriko v glavi vžgal in vse sem zopet znal, kar sem se bil do tedaj naučil. Pri Rebhanu sem pa z odliko položil izpit iz gradbene mehanike.

Med slovenskimi dijaki sem imel malo znancev, zato sem tudi redko v njihove družbo zahajal. Nekega večera je bil večji sestanek slovenskih dijakov v neki gostilnici; tudi jaz sem se tu znašel. Nekateri slovanski državni poslanci, med njimi tudi naš Lovro Toman, so bili naši gostje. Pilo, pelo in govorilo se je, šala je zamenjevala resne pogovore. Kar vstane neki koroški Slovenec, mali človek z velikimi očali na nosu in počne Dr. Tomana približno takole apostrofirati: Ko smo se bili pred 4 leti dijaki tukajle sestali, nas je bil tudi g. Dr. Lovro Toman s svojo navzočnostjo počastil. Kakor nocoj, tako smo se tudi takrat navduševali za naš narod. Gospod Toman je krasno govoril ter med drugim povdarjal, da si mi moramo v interesu naroda le Slovenke za žene izbirati. Navdušeno smo pristali, ter mu dali svečano obljubo, da bomo tako ravnali. Vzamem si prostost postaviti sedaj g. Dr. Tomanu vprašanje, kaj ga je nagnalo, da se izneveri svojim idealom, da prelomi svečano obljubo, ker se je pred 6 meseci oženil s trdo Nemko?!« — Mrtva tišina je nastala; vse je gledalo v Tomana, ki je postal rudeč kot kuhan rak. Malo razdražen se vzdigne in začne govoriti: »Vse je res, kar je gospod predgovornik rekel, ali, gospodje, imejte na umu resnico, da so zakoni prirode silnejši in močnejši od človeških namenov in obljub. Ljubezen ne

pozna narodnosti, ona je jača od narodnih spon; tudi jaz sem ji podlegel in moram temu prirodnemu zakonu biti pokoren. Bodite prepričani, gospodje, da mi bo sveta dolžnost, da svojo ženo prelevim — če že ne v Slovenko — gotovo pa v iskreno prijateljico našega naroda«. S tem je bila ta interesantna epizoda končana.

Slovenskim dijakom se je v splošnem na Dunaju slabo godilo; bili so večji del pravi siromaki. Neki so nezaslišano mnogo stradali. Eden iz te desperatne garde je bil Lovre Leskovec, zelo nadarjen mladenič, Notranjec, kmečki sin. Bil je menda brez vsake podpore od doma. Pokrival se je s turškim fesom ter je živel od milosti svojih kolegov. Kadar pa le ni bilo krajcarja od nobene strani, prazen želodec pa počne godrnjati, si Lovre izposodi od kolege stari ponošeni cilinder, vtakne fes v žep ter gre v katero koli restavracijo in se tam počeno naje. Po večerji vstane in gre ven v oddelek, kjer stoji zapisano: »Für Herren«, cilinder pa pusti viseti na kluki v znamenje, da se bo vrnil. Ali Lovreta ni bilo več nazaj; zginil je. Zastonj so ga čakali, stari cilinder na kluki in natakariji po rastavracij. Na ta način je Lovro menda potrošil vse ponošene cilindre svojih kolegov. Napačno bi bilo, ako bi izrekli nad Lovrom preostro sodbo. »Sila kola lomi«. Ravno kar smo tudi čuli, kako misli sam Dr. Lovro Toman o nepremagljivih prirodnih zakonih. Pretekla so 4 leta. Zopet se vrnem na Dunaj, kar zagledam Leskovca, elegantno oblečenega s cvikerjem na nosu in finim cilindrom na glavi, kako se v fijakerju vozi po dunajskih ulicah. Kaj se je pa z Leskovcem zgodilo, da je postal tako hitro celi dendi?, pa mi odgovore: Obesil je pravniške študije na kluko in postal žurnalist. Bil je pri Tkalcu (pri dnevniku »Ost und West«) glavni sotrudnik, sedaj je pa odgovorni urednik »Zukunft-a«. Prav dobro se mu godi, ima dosti političnega vpliva, in mnogo dohodka ter razkošno živi. Kmalu nato je umrl, komaj 30 let star. Škoda tega nadarjenega človeka.

Koncem meseca julija sem položil na tehniki poslednje izpite. Dosegal sem toraj od detinstva zaželjeno meto — cilj — bil sem dovršen tehnik — bodoči inženjer! Radosten, poln lepih sanj rečem Dunaju z bogom, ter se odpeljem domov v Hrastnik.

O crnogorskom folkloru

Mićun M. Pavićević — Zagreb

Nijedno slavensko pleme na Balkanu nema ljepše, sočnije i bogatije narodne predaje i tradicije od crnogorskog. Još Nestor Ljetopisac i pop Dukljanin okarakterisali su Duklju — Staru Zetu i Rašku — kao nepresušno vrelo svih manifestacija narodnoga duha i života. Ivanbegova Crna Gora svoje herojsko doba, veličinu i tragediju, ovjekovječila je najljepšim ciklusom narodnih umotvorina, a još jače, silnije i vatrenije njegova nasljednica — Crna Gora: Mićunovića i Mandušića.

Kroz sva stoljeća dizanja i padanja, raspeća i uskrsnuća, stvaralački duh kod Crnogoraca letio je nebu pod oblake i ispredao najpoetičnije legende i bajke, silnije i ubojnije od svakoga vatrene oružja.

Na dugim zimskim noćima, u danima muka i očajanja, pripovijedali su djedovi sinovima i unucima o Dušanovu carstvu i Vukovu izdajstvu, a bake unukama o vjedogonjama, vilama i vješticama. Tako se u narodnoj duši gomilala i kovitlala nepresušna bujica žive riječi — nauka zvana folklor.

Blagodareći u prvom redu ograničenoj pismenosti čak do praskozorja ovoga stoljeća, ta se riječ brižljivo njegovala i surevnjivo čuvala u svakoj crnogorskoj porodici. To je bila nenapisana narodna biblija i neromantizirana istorija.

I danas, kad je val civilizacije i modernoga života dopro i do poslednjega dubiroga pod Lovćenom, Komovima i Durmitorom, nema jednoga crnogorskog starca, intelektualca, čobanina i gimnazijalca, koji ne bi znao naizust, brzinom koja zapanjuje, nabrojiti imena svojih pređa i rodonačelnika, djedova i pradjedova, sve od Kosova do današnjega dana. Takvu genealogiju znaju i pričaju djeca ispod deset godina, tako rječito i izrazito kao da pjesmu pjevaju. Čak i djevojke — udavače, u želji da podvuku znamenitost svoga roda, obično će reći: »Ja sam šćer Petra-Mirka-Todora-Mijata-Šćepanova-Brajovića iz Bjelopavlića!» Dakle: ime oca, djeda, pradjeda, škun-

djeda, prašukundjeda, bratstva i naposletku plemena kojemu pripada. Ako neko nije gord i ponosan na svoje pretke, obično će se pretstaviti potomkom najčuvanijega od svoje loze naglasivši stepen srodstva: sin, unuk, praunuk, rođak, sinovac, ujaković, sestrić itd..

Karakterističan je slučaj, da se izvjesni tankolozović predstavljao po kući i odžaku svoga susjeda iz gospodske i viteške (kuće) porodice rekavši: »Ja sam sa Orja Luke, Neško Muratov, odmah iza kuće brigadira Blaža Boškovića. Kad me god vidi, nazove mi dobro jutro, a ja mu skinem kapicu do zemlje!«

I međusobno nepoznati Crnogorci, kad se susretu, obično jedan drugoga oslovljavaju: »A da nu mi pričaj što lijepo, amanti božji«. Zato i reče iguman Teodosije Mrkojević veziru Ćupreliću, da Crnogorci više žive od pričanja i maštanja no od hljeba i mesa.

Crnogorac živi, pati, strada, bori se i umire za ime i slavu, čast i glas. Na jednom skupu pitao gospodar Crnogorce što bi kojemu najmilije bilo. Svi su izjavili svoje želje. Najkarakterističnija je ona Mića Iličkovića:

— Mene bi najmilije bilo, gospodaru, da se pripnem na vrh tjemena od Lovćena, pa raširim obadvije ruke i tako se okamenim da me vidi cio svijet!...

Ni pred manastirima o crkvenim saborima nije bilo više naroda no pred oborima i suhomedama: Sule Radova, Šuta Roganova, Ibra Bajova, Šuta Radonjina, Mića Iličkovića, popa-Đoke Mijuškovića i drugih narodnih pripovijedača, istoričara i filozofa. Dolazili su radoznali ljudi o svome brašnjeniku sa daljine od tri dana hoda, samo da čuju mudru riječ i »nauk«. Ovakve ljude, koji su se odlikovali bogatstvom znanja narodnih umotvorina i besjedništvom, Crnogorci su nazivali »mudrim Solima« (car Solomun) i jezirlijama. Konstantina Radova Radulovića narod prekrsti u — Sulu i samo je pod tim imenom poznat širom Crne Gore.

U tom fanatizmu i leži besmrtnost duševnoga blaga kod Crnogoraca.

I budale, ludaci, pustolovi, nakaze i »čeljad« sa dna života duboko su zarezali svoja imena u narodnoj duši. Ivo Vrana, Tomo Boreta, Duka od Meduna, Gišo Piper, Njunja, Majka Stana, Marica Perova i Velika Čaprica čuveni su od Rumije do Romanije. I oni su junaci crnogorskoga folkloru, naročito luđak-filozof Vrana, velika simpatija Laze Kostića, briljira.

Vrana je bio i — možda — prvi homoseksualac i sodomista u Crnoj Gori za kojega se znalo. Te je perverzности donio iz Grčke i

Turske, gdje je boravio, dok je zdrav bio, kao pečalbar. Uvijek je išao kroz selo i grad bez gaća. Nadimak prezimena »Vrana« dobio je zato što je, upravo, više letio no bježao, kad bi ga neko — zbog njegovih drastičnih scjena — tjerao. Inače, Martinović, iz Bajica, jedan od ujaka knjaza Nikole. Ujak nije trpio sestrića. Evo jedne njegove varnice i oštrice:

Sjedio go na kamenu pored puta, i jeo hleba i sira.

— Ručaš li, Ivo? upita ga knjaz.

— U ovoj zemlji samo jedan ruča, dvojica trojica se oblizuju, a svi drugi gladuju! glasio je Ivov odgovor.

Ovaj čudnjak i ludak, i po rastu i po fizionomiji, bješe sušta slika kralja Umberta talijanskoga, kao da mu je dvojnuk.

Kostić ga najviše i volio zbog njegovih erotičnih viceva, koji su i danas neobično čuveni i popularni. Većinom je govorio u stihovima. Na primjer: »Kome je Bog zlotvor, ne treba mu doktor«, »ko oteče, ne uteče«, »što ostane ručku, to se daje kučku«, ljeti gdje su loze, zimi gdje su koze« — (živjeti); »ne bojim se čekličkoga suda, dok su mene pri g. . . i muda« itd. . . Čeklići su mjesto odakle je bio perjanički kapetan — Špiro Matanović, koji je Iva progonio i apsió zbog njegovih javnih skandala i masnih viceva na račun crnogorskoga dvora. Jedan o Stani, knjaževnoj majci, svojoj rođaci, inače ženi sa bogatom dozom senzualnosti, toliko je pikantan da se ne može citirati. Najduhovitije su mu zagonetke iz oblasti polnoga sadizma, koje je sipao kao iz rukava. U momentima sve-tlucanja duha bogat je bio i sa oštrijim sarkazmima:

Šibakaju na Cetinje čovjeka, zbog ukradenoga jareta. Glavari gledaju i seire. Ivo u mimogred odape:

— Veliki lupeži biju maloga!

Načinio kopile. Zatvorili ga. Knjaz obilazi tamničare. Ivo će glasno:

— Kakva je ova gospodareva pravda: ubi čovjeka s njim u tamnicu, napravi čovjeka s njim u tamnicu!

Šetao ispred dvora vojvoda Gavro Vuković. Stavio ruke na leđa. Šepuri se i lagano kuckoli štapićem između ramena.

— Zna li, Crnogorci, što radi vojvoda Gavro?

— A što, Ivo?

— Čera magarca pred sobom!

O Ivu Vrani mogla bi se napisat čitava studija, jer je to bio patološki tip sui generis.

Kao i svi južnjaci, i Crnogorac zna da voli strasno i plahovito, ali sa svojim ljubavnim osećanjima ne frazira i paradira. Na iznenađenje onih koji Crnogorca poznaju samo kroz literaturu i smatraju, da on po svom soju i odgoju ne može biti čulnik i sladostrasnik, baš na tlu Crne Gore, potekao je najjači mlaz najčuvstvenije erotike i najosećajnijih sevdalinki. Ova mi je istina pukla pred očima, kad sam pribirao i u ograničenom broju objavio zbirku »Skatološke umotvorine našega naroda« i priredio za štampu zbirku »Jugoslovenska narodna lirika«.

Ničije srce kao Crnogorčevo ne zna da zatreperi pred moralnim padom svoje žene. On se sveti preljubicima sa dva bitna razloga: etičkog i erotičkog.

— Zašto joj okide nos? (žensko nevjerstvo Crnogorac kažnjava kidanjem nosa).

— Zato, što mi je udarila u rz, kad pušti onakvoga nesoja i prasca pored mene!

Ovakve slučajeve narod je okarakterisao:

„A što vidje više sebe,
grdna drugo?
Vidje li te grdni jadi,
Crnogorko!“

Laž je, dakle, da Crnogorac mahnitno ne voli i frivolnu bujicu života.

Navešćemo jedan od najkarakterističnijih slučajeva koji bengalskom vatrom osvetljava crnogorsku psihu i strast za saznanjem, svjetskom politikom, polemisanjem i mudrovanjem. »Izjedoše me brige svijeta« — ta je krilatica prvo ponikla u Crnoj Gori. Druga, gde kulminira borba za samoodržanje: »Koja ptica pticu ne jede, ta govna jede«. No, da se ne udaljimo od predmeta:

Điko i Petruša, brat i sestra, ukleti i uzeti. Živjeli su, kao prosjaci, u selu Mēdice, u Bjelopavliće. Stisla zima zube. Napao snijeg i mraz. Već tri dana nema ih da prose. Seljaci u strahu da nijesu pomrli od zime i gladi, potraže ih. Iz krovinjare se čuje oštra prepirka:

- Bolji je Rus! viče Điko.
- Nije no Prus! cikti Petruša.
- Lažeš ka kučka!
- Lažeš ti ka pas!

Seljaci rupiše na vrata zavijena sniježnom mećavom i Đika i Petrušu nađoše gde jedno drugo drži za gušu, a u pustoj krovinjari ni zrno soli, ni šake brašna, ni naramka drva!

Dokolica i besposlica veliki su zlotvori ekonomskoga stanja, ali i agilni potstrekači razmišljanja, pričanja i mudrovanja.

Robijaši postaju umjetnici. »Nevolja je najveći učitelj«. »Da nije sirotinje ne bi ni sunce grijalo«, veli narodna mudrost.

Pitali serdara Jola Piletića, najveću epsku figuru Crne Gore:

— Ima li što, serdare, na ovi svijet, što čovjek ne bi proda?

— Imaju dvije stvari!

— Koje?

— Ja ne bih nikad proda laž i prošnju!

— Zašto ne, serdare, ako Boga velikoga znaš?

— Zato, što me može doć nužda, da se poslužim jednim i drugim!

»Nevolja broda ne gleda«!

Crnogorci imaju svoj specifični pogled na svijet. Oni su i jedan drugome velika tajna. Sfinga, zagonetka, problem za naročitu psihološku studiju. Kako se plemena razlikuju po narečju i akcentu, tako i po izvjesnim duhovnim osobinama. U časovima su individualni do paroksizma, a u časovima opet kolektivni do paradoksa. Što danas obožavaju, to sutra miniraju! Nihilisti u rušenju, pozitivisti u stvaranju! Genijalni u mudrovanju, a bestijalni u srdžbi i ludovanju. Megdandžije i inadžije. Aristokrati duha. Gospoda i prosjaci, kukavice i junaci. Cinici i jeretici.

Postoji naročiti crnogorski tip, koji plače za svojim Dostojevskim, Viktorom Hugom ili Tolstojem.

U folkloru je skoro svaki Crnogorac urezao po jedno parče svoga srca, po jedan drhtaj svoje duše, po jedan otisak svoga unutarnjega ja. Folklor mu je brana i hrana, epika i metafizika.

I Crnogorčevo političko »vjeruju« nikad nije sigurno, stalno i konsolidovano. On se buni, napada, psuje, kritikuje i kad nema apsolutno nikakva povoda i razloga, nešto iz navike, nešto iz mode i snobizma. Jauče i kad ga ne boli, plače i kad nije gladan. Do podne pesimista i revolucionar, od podne optimista i mirotvorac. Deista i idealista, ateista i materijalista, Markšovac i Miloševac. Takav se Crnogorac rađa, živi i umire. Sve škole svijeta od tog ludog i zahuktalog gorštačkog deteta ne prekovaše drugoga čovjeka.

Crnogorskog otpravnika poslova u Carigradu, čovjeka akademskog obrazovanja, uvrijedio u poslanstvu običan radnik, Crnogorac. On poturi kapicu sa senatskim grbom, nakostriješi se, opljunu ruke i reče:

— Ovamo, ako nijesi gori od žene, da se pojakamo, pa da vidimo ko je bolji junak.

I nastala treska i lomljava, kao da se planina prolama.

Ministar je u svom kabinetu srušio radnika.

Zar i to nije specifična odlika crnogorske psihologije.

Na Bregalnici redov došao u prepirku sa komandantom bataljona Radunovićem:

Ja sam bolji junak od tebe!

— Lažeš!

Grlo za poždiralo pa u ludu trku komandant pored redova na bugarska utvrđenja, odakle šrapneli siju smrt i kose i nose i goru i travu!...

Čujte kontrast:

Prekorio gospodar Bulatovića, plemenskoga prvaka i glavara, da nije bio junak.

— Bolje da sam tvoj rob, no da mi se zeleni grob! odgovori Bulatović.

Ne može se reći, da i crnogorski folklor nije nešto natrunjen tuđicama sa istoka, naročito poslovice, koje nijesu vezane za naše istoriske ličnosti i geografska imena. Teško je i nemoguće pojedinačno ući u prazvor i trag lualicama, koje nose sveopšti čovječanski karakter. Može su i naši pravi rodonačelnici, Iliri, ostavili još neke nepronadene i neutvrđene objekte svoga duha i bitisanja na terenu, koji nam ostaviše u nasleđe. To se s pravom može pretpostaviti, s obzirom na naše znatne psihološke srodnosti sa njihovim, istoriski utvrđenim, naslednicima — Albanezima.

Čak i našim guslama, koje mi smatramo kao čisto svoj nacionalni instrumenat, kolijevka je — Azija. Tu istinu mi je potvrdio i moj prijatelj Dr. Savić, univerzitetski profesor, koji se radi izvjesnog naučnog istraživanja duže vremena bavio među Arapima—Beduinima. — Oni, reče mi, i danas svoje narodne melodije glasno izvijaju na sličnom instrumentu, koji smo mi nešto modifikovali!... Tako smo od svojih najbližih susjeda, Arnauta, takođe naslijedili i naše famozno, upravo životinjsko, urlikanje — »lelekanje« nad mrtvacem; a same smrtno daće još iz doba paganstva. Ništa prirodnije, kad znamo, da je i naše hrišćanstvo nakalemljeno iz tuđih religija. Istina, nije rijedak slučaj, da nova reprodukcija baca u zasjenak maticu. Sve zavisi do nadahnuća, ukusa, snage i rafiniranosti autora — stvaraoca.

Ima i u našem folkloru novih boja i tonova, koje mu dadoše slobodni mislioci i savremeni stvaraoci. Zašto, uostalom, jedan kulturni i inteligentan čovjek ne može dati u narodnom žanru daleko dublji produkt od jednoga nepismenoga, netaalentovanoga i primitivnoga seljaka? Ja mislim, da su sve naše snažnije tvorevine

narodne prije čist izum bezimernih, školovanih ljudi, nego — prostoga puka! To naročito vrijedi za naše najbolje mitske i istoriske narodne pjesme. Sve je dao i stvorio pojedinac, a ne nikako kolektiv! Ima i ljudi bez školskoga obrazovanja koji duhovno dominiraju i nad akademičarima, ali su takvi fenomen. Po meni je: Višnjić sto konaka bliži Parnasu od svih naših kaćipernih modernista i futurista sa doktorskim titulama i nazivom »besmrtnika«! »Buna protiv dahija«, po svojoj ljepoti, duhu i prostoti, natkriljuje i narodni »Gorski vijenac«. I gle čuda! Po Skerličevu mjerilu, Višnjić nije mogao ući u njegovu »Istoriju književnosti«! Koliko očigledne jednostranosti, nekavaljerstva, pristrasnosti i profesorske praznoglavosti?!... Zar i naš veliki Vuk od svojih savremenika ne prođe ispod istih šiba? A danas istražujemo i milimetarski utvrđujemo svaki njegov korak!...

Kad je genijalni Laza Kostić, kao urednik »Glasa Crnogorca«, boravio na Cetinje, knjaz Nikola mu izjavi želju da napiše ocjenu u njemačkim listovima o njegovoj »Balkanskoj carici«, drami sa očiglednom političkom tendencijom, koja glorificira crnogorizam i izdiže iznad srbizma.

— Gospodaru, da li da govorim i o folkloru koji je tamo unesen?

— A što to znači?

— Pa da se vidi koliko u vašoj drami provijava narodni duh!

— A kuđ si zabasa, zar ne znaš da je ono sve moje!

Kostić, iako je znao sav istorijat »Balkanske carice« i njenu pravu literarno-dramsku vrijednost, na štetu svoga imena i glasa, napisao je o njoj i njenom autoru slavopojku, od koje bi se crvenio i najveći dvorski ulagivač i laskavac. I veliki ljudi, željni blagovoljenja krunisanih glava, imaju svoj pad i brodolom!

*

Crnogorski folklor bio je i ostao najbujnija i najintimnija afirmacija narodne duše. Kroz njega se pjevalo i jecalo, mudrovalo i priželjkivalo, uzdisalo, pilo i veselilo, ratovalo i pobjeđivalo, robovalo i gospodovalo, brećala muzika i bijesnila erotika.

Postojbina guslara, pjesnika i filozofa nije zamrla bila ni pod knutom tudina. Za doba okupacije brujale su slavopojke četnicima i ustanicima i strašne gromovite prijekorke nemuževima, špijunima, što pljunuše na obraz i otačastvo.

Niko življe, ni snažnije, ne ispoljava svoj bol i veselje od Crnogorca. Uvijek neumitan prema zlotvorima i više nego ponizan prema

pravim herojima. Sve spletkе, optužbe i izmišljotine, koje su dolazile iz krugova i simpatizera crnogorske dinastije — naravski po njenim sugestijama — nijesu uspjele da okrnje oreol vitezova Jola Piletića, Marka Miljanova i Peka Pavlovića. Nema crnogorskoga sela koje o njima nije sačuvalo pjesmu, legendu, bajku, priču, anegdodu, šalu i poslovicu.

Čitava plejada znanih i neznanih crnogorskih pripovijedača starijega doba, koja je isključivo folklor uzimala kao siže za svoja stvaranja, nije uspjela da iz njega izatka nijednu snažniju umjetničku priču, a kamoli djelo. Svi su podražavali Njegošu i Ljubiši, tim prvoklasnim pretakačima narodnih umotvorina, ali im nijedan nije ni iz daleko dorastao.

Crna Gora, najbogatija pokrajina »pučke literature«, nažalost, i dandanas ostala je bez svoga Ljubiše, Đalskoga, Sremca ili Veselelinovića.

Matavulj, Kostić, Popović, Ljepava, Zore, Tomanović, i drugi intelektualci sa strane, koji su na Cetinje privremeno boravili, nijesu — takode — na folklor zaboravili. Ali ni oni, kao kvalifikovani ljudi od pera i nauke, ne dadoše ništa jačega i pozitivnijega. Na po jada, da su bar objasnili diletantima, šta je folklor i folkloristika i kako se ova, kao dio etnografije, sabira, sređuje i proučava.

Dobronamjerni pokušaj Dragutina Ilića, da u jednom Zborniku obuhvati sve afirmacije crnogorske narodne duše potpuno je propao, jer, iako se crnogorski knjaz s njim prividno ljubakao dok je ovaj uživao pravo azila na Cetinje, on mu je — iz čiste surevnjivosti — neopaženo podmetnuo nogu i svaki ispjeh onemogućio.

Dvije kvantitativno sitne knjižice: »Primjeri čojstva i junaštva« od Marka Miljanova i »Razgovori bezazlena svijeta« od Mile Vojvodića (Mih. Vukčevića), krcate su čistim folklorom. Dok je Miljanov hvatao pretežno epske elemente, Vukčević je reprodukovao i nešto artistički pokušao dotjerati humor i oštru satiru, koja često puta graniči sa pamfletom. Naravski, da svaki pisac stvara, bilježi i traži u prvom redu ono što odgovara njegovu duhu, mentalitetu i karakteru.* Otuda je Miljanov mogao i dati čistu heroiku, a Vukčević komiku.

Od svih savremenika koji su se bavili ovom granom nauke, najplodniji je i najučćeniji Rus, Pavle Rovinski, ali — nažalost — njegovo grandiozno djelo »Černogorja«, pisano ruskim jezikom, ostalo je za svagda nepristupačno širokim narodnim slojevima, čak dovoljno i nepoznato ni naučnim krugovima.

I Bogišić je u svom monumentalnom djelu »Imovinski zakonik« zanalčki unio čitavu pregršt neobično klasičnih narodnih izreka, aforizama i sentencija.

Ova dva znamenita čovjeka, pored šefa crnogorskog pravosuđa — Dr. Luja Vojnovića, mnogo su zadužila Crnu Goru i Crnogorce u onim crnim danima, kad se pod jataganima — pod Brijestom — pravda izricala. I na našu veliku sramotu mi im sve do danas nijesmo odali, ma u kojoj formi bilo, dužno priznanje; dok Ljubi, koji nas je do otužnosti romantizirao i razmazio, hoćemo da podižemo spomenik!

Čudan smo mi svijet! Kao i podneblje pod kojim smo rođeni, rasli i odnjegovani, puni duševnih nemira, kontrasta, bura, vijavica i vrtoglavica. Sva naša duhovna stremljenja markantna su tim obilježjem.

»Ja hiljadu imam Ozrinića
Dje jaoknem, svi će jaoknuti,
Dje poginem, svi će poginuti.«

reče Jovan kapetan, sestrić Ivan-bega Crnojevića u našoj najtragičnijoj i najvećoj narodnoj pjesmi »Ženidba Maksima Crnojevića«.

Vuletić, Jovićević, Jovović, Čupić, Nevesinjski, Tomić, Kovačević, Minić i drugi u svojim umjetničkim skicama crpljenim sa vrela narodnoga života i pretežno nadahnutim folkloristikom, u želji za senzacijama i umjetničkim bravurama, svojim didaktičnim tonom i parafrazama, ne samo što nijesu uspjeli da okarakterišu emanaciju duha, nego su prosto upropastili toliko dragocjenih narodnih dragulja. Svakako, Nevesinjskome se mora priznati bogatstvo etnografske građe i jezika, a Vuletiću lakoća izražavanja i naročiti provincijalizam, koji — često puta — prelazi u dijalektomaniju. Dok Tomićev humor prelazi u banalnost i najobičnije seoske rugalice. Istini za volju, treba priznati, da »Đetići u parlamentu« imaju i po neku jaču varnicu i dosta duhovitu krilaticu. Ali je sve to tako šturo, suho i daleko od duboke, misaone i realističke pripovijetke, zdravog humora i novele.

Kažu za Lazarevića, kad je pročitao Tolstojevu »Anu Karenjinu«, da za punih deset godina nije napisao jedne pripovijetke.

»Nije svako Ture za vezira.«

Njegoševo »Srpsko Ogledalo«, koje je uistini još manje njegovo i od samoga »Gorskoga vijenca«, bogat je zbornik narodnoga deseterca. Ali tamo nijesu ušle isključivo crnogorske guslarske pjesme, koje se dijametralno razlikuju od svojih drugarica iz Srbije, Bosne, Hercegovine, Srema, Dalmacije, Primorja, Hrvatske, Ravnih

Kotara, Like i Krbave. U crnogorskim guslarskim pjesmama presudnu ulogu igraju istoriske ličnosti, fakta, radnje i događaji. Otuda su one više istoriske, sa oskudnom fantazijom i pravom poezijom, lišene romantike, ljubavnih scena, sevdaha i uzdisanja. U njima sve diše i miriše na krv, oganj, juriš, krik, urlik, pljačku, otmicu, ajdukovanje i kidanje glava i noseva. Često puta obično razbojništvo bilo je motiv narodnoga guslara za junačku pjesmu, gdje su svega poginula trojici pri otimanju plijena, a dvojica ranjena u bjekstvu. Na račun preuveličavanja junaštva iz usta narodnoga guslara potekli su i ovi stihovi:

»Bježe Turci, bježe Crnogorci,
Ko ih ćera, pas mu majku.«

Jedini Vuk Karadžić, dok se bavio na Cetinju, kao Njegošev gost, znao je i umio iskoristiti samo jedan dio crnogorskoga folklor. Grehoća što mu ondašnje prilike nijesu dopustile da produži boravak i nastavi rad.

Folklorom su se bavili, više iz sujete i iz pasije no iz unutar-njega nagona, razumijevanja i studije, čitave vojske seoskih učitelja, svještenika, oficira, poluinteligencije i seljaka, Svi ti sitni prilozi, većinom pjesme, poslovice, zagonetke, ostale su nezapažene i zaboravljene. Među ovakvim folkloristima isticalo se ime Ilije Zlatičanina, koji se pod stare dane posvetio originalnom stvaranju drama i pripovijedaka. Za njegov talenat i kulturu jedan neobično kuražan pokušaj.

I Đukić je pokušao da u svojim anemičnim feljtonima iskoristi narodni folklor, ali to su bile samo i suviše blijede reprodukcije originala. Rad na dohvat, brojenje redaka, brzina, pličina, površnost, sve isprošeno a nigdje krvlju ne orošeno. Od prosječna stihotvorca ne može se iščauriti ni prosječan pripovijedač.

Šaulić se, bez naročitih predispozicija, dosta izdašno bavio folklorom. Od njega imamo pjesme, pripovijetke i tužbalice. Iako čovjek akademskog obrazovanja, njegov rad je daleko izostao iza samouka — Luburića, koji je dao »Zbornik guslarica«, daleko opsežniji i od Vukova. Žaliti je što ovaj njegov rad nije naišao na razumijevanje recezenata Srpske Kraljevske Akademije Nauka.

I u djelima Nikole I, sem nešto prepjeva iz francuskog pjesništva, utresen je narodni folklor. Do drastičnosti u »Hajdani«, zbog čije se vulgarnosti, nepjesničkih fraza i uvreda, iseliše iz Crne Gore »skitači, španje od španje, nikogovići« — Ulići.

Moj pobratim, Đordije Dragović — Đuričković, tada major u crnogorskoj vojsci, koji grdno nastrada zbog svojih »Junačkih pjesama« od gospodara, pričao mi je ovo:

— Navalio na mene gospodar, prije nego sam pjesme dao u štampu, da u svakoj spomenem ili njegova oca ili njega. Ako to ne učinim, da će mi pući sramotna pogibija.

A kako ću, gospodaru, za ime božje, falsifikovati narodno blago?

Tako, bestijo! A zar i Vladika Rade tako nije radio!...

Ne poslušah ga i — zbilja — mi puče pogibija!»

Velika je tragedija za narodnu i umjetničku književnost i nauku, što Crna Gora nikada nije imala svoga literarnoga kritičara. Sve se svodilo na najobičnije registracije djela i pojava. Sitne bilješke, neukusne panigerike i pamflete, što je sve nosilo lični ton, simpatije, antipatije, zavist i netrpeljivost. Sve naše druge pokrajine u tome su bile i ostale mnogo srećnije, iako relativno manje produktivne i bogate sa čistom narodnom književnošću. Doduše, da su Crnogorci i imali jednoga maloga Nedića ili Skerlića, on se među njima ne bi mogao tako lako održati, ako bi mu istina bila mjerilo za sud i ocjenu.

Kad je jedan moj početnički rad, godine 1908, napao preko »Bosanske Vile« Vladimir Ćorović, istina vulgarno i neknjiževno, kako to i dolikuje njegovu prezimenu, da sam se tih dana slučajno s njim sastao, ja bih — mirne duše — u njega pucao!

Osjećaj povrijeđenoga častoljublja Crnogorca pravi zvijerom!

*

Slikari, vajari i kamenoresci često su kitili i garnirali svoje radove folklorom i folklorističkim figurama. Iz starije slikarske škole naročito se isticao — Poček. On je ovjekovječio idilu svoga ognjišta i narodne rezbarije, tako lirski, individualno, znalački, živo, plastično i municiozno, da se platno ne može razlikovati od modela. Ne znamo da li Počekova realistička kičica i dalje reprodukuje. On živi kao umjetnik u »vječitom gradu« već puna četiri decenija. Daleko od svoga kamena i šljemena, ali kad piše, svako njegovo slovo diše i miriše na opojnu svježinu lovcenskih ljubičica, gdje se i rodio i osjetio prvu draž, a i prvu gorčinu, života. Grehota što se ovaj naš rasni čovjek i umjetnik ne vrati svojoj grudi. Možda smo mi krivi. Znam, da je njegova nostalgija vulkanska, potresna, nježna i bolećiva do suza. Sina gore ne proguta raskoš, bogastvo, ni more!...

I mladima, koji sa neobičnom virtouznošću — bez obzira na pravce i škole —, pretežno svoje motive hvataju i crpe iz iste oblasti, iz svoga ambijenta, — neka je čast Njih je, uostalom, umjetnička

kritika pronašla i pojedinačno simpatično pozdravila i kategorisala kao blistave, snažne i nesumnjive talente.

I kad bi bili bogati sa muzičkim folklorom, on bi bio van naše kompetencije. Možda su — ipak — zablude, da Crnogorac nema oka za boje i sluha za muziku. Prva je već demantovana. Za drugu — vederemo!

Folklor u drvetu ima za Crnogorce naročitu inspiraciju i draž. Na javorovim guslama običnom čobanskom britvicom, izvajana je sva narodna epopeja od Kosova do danas. Tu dominira Miloš, kao simbol najvećega heroizma. Markova je figura mnogo reda, jer narod prema njemu ne gaji naročite simpatije, »iako je srpska perjanica, jer je bio turska pridvorica«.

Preslice, štapovi, škatule i razna domaća posuđa, takođe su bogat objekat narodnih rukotvorina. Naročito ubojno oružje. Jedan Pješivac, otragu 40 godina, konstruisao je iz drveta i tako precizno izradio pušku — »moskovku«, da je stručna komisija nije mogla razlikovati od originala. Protivu njegova izuma pobuniše se vojne vlasti i staviše ga pod sud! Čudni pojmovi o kojima nije mjesta ovdje raspravljati.

Na one drvodelje, koji izrađuju stativa i druge pribore za ženski rad, gleda se dosta razroko. Po pojmovima, koji čak i danas vladaju, — naročito u planinskim predjelima — to nije posao koji priliči junaku. U selu Slatini, u Bjelopavličima, žive i rade takozvani — tresaći vune, koji su toliko prezreni da se od njih rijetko ko ženi i udaje. U Kučima, u selu Orahovcu, ljude koji prave korita nazivaju sa potsmijehom — »kopanjari«. Svaka rezbarija, koja je daleko od gusala, noža i dževerdara ne može da osvoji narodnu psihi.

Nikčevićev »Jugoslovenski hram«, rad sa grandioznom zamišljju, iako bez naročitog umjetničkog šlifa i ukusa, osvojio je širu publiku samo u toliko — u koliko je ova u njemu vidjela parče svoje istorije. No i to oduševljenje bilo je neobično kratka vijeka, jer Nikčević nije mogao postati crnogorski Meštović u drvetu. A Crnogorac, iako od momenta, nerado se klanja svemu što je prosječno i svakidašnje. I sam »Gorski vijenac«, iako uglavnom njegova vlastita duhovna tvorevina, danas nema za njega one draži i opojnosti, koju je nekada imao. U prepirkama o plemenskoj superiornosti rado ga upotrebljuju kao ubojno oružje, ali kada se rashlade — u četiri oka — znaju da ga oštro kritikuju. Posle moje rasprave »Gorski vijenac kao narodno djelo« dobio sam, ne jedno pismo, iz redova Crnogoraca van Katunske nahije, u kojima se nemilostivo obaraju na Vladiku i njegovu usku plemensku politiku, koja je naročito našla svoga

izraza baš u »Gorskom vijencu«. U pismima se ne štede ni glorifikatori, ni interpretatori. »A što lakrdijaju, kad ne znaju ko je ni odakle je ni deveti, koji se spominje u toj pjesmarici! A nije ostavio nigdje ilake sa kojom nije prismoćio«.

Naravski, da stara Crna Gora sa čijega su tla i ponikli svi junaci »Gorskoga vijenca« tako ne misli, a još manje govori, jer to bi značilo — rat na svoje najdražije i najsvetije!...

*

Crnogorski folklor još nije našao — iz redova Srba — pravoga i kvalifikovanoga interpretatora. Međutim, odlični hrvatski intelektualci za naš folklor pokazali su, ne samo tople simpatije, nego i neobično znanje i puno razumijevanje. Naročito su zapaženi sjajni prikazi i studije Dr. Luja Vojnovića, Dr. Vladimira Dvornikovića, Dr. Mata Hanžekovića i Đura Vilovića. Radnje pak Dr. Gesemana pobudile su veliko interesovanje kod stranih slavista, folklorista i etnografa; ali usled nedovoljnog poznavanja crnogorskog provincijalizma i finesa stila i jezika, on nije mogao tako duboko zaroniti u suptilnost Crnogorčeve duše, a još manje u objektivno i svestrano poznavanje plemenske strukture, regionalnih pretenzija i glavarških subordinacija. Mora mu se priznati, da je sa puno ljubavi, artistički, sintetično obradio izvjesna poglavlja svojih studija, koja više zasijecaju u spoljne, nego unutrašnje, manifestacije crnogorskoga čovjeka. A gdje su naši folkloristi, da prodube njivu, očiste korov i dodu do sočne i originalne jezgre?... Crna Gora ih nema. Mene, čim sam plugom zaorao, jedan dio suhe, lične, plitke i anemične beogradske kritike nazva »najvećim monopolizatorom crnogorizacije duha«?!... Kakva bratska benevolencija prema radu čovjeka, kojega bi sva serdarska i megalomanska Crna Gora ili na kolac nabila ili na lomaču spalila. Jer on prvi u pepeo smrvi sve njene lažne kumire.

Za istinu, kuću i baštinu,
Sve, i glavu, za rz i državu!

Kao da je izbljedjelo to geslo kod nasljednika soja, koji je na fišek pisao odgovor.

*

Izvor narodnoga stvaranja nije još usahnuo; ali novo pokoljenje nema jačine, vedrine, emocije, snage i poleta, koju su imali ocevi, a kamoli djedovi i pradjedovi. Tada je sve vrelo, kipjelo i previralo od divlje snage, razbuktales vatre, svete prostote, ljepote daha i zamaha.

Svaki naraštaj nosi odraz i pečat vremena.

Crnogorski Solomuni i Sokrati danas ne bi mogli ni dati ono što su dali svojim savremenici. Gunj i džamadan potisnuo je moderni talagan. Sulinu krilaticu: »Što će brod u kamenicu« ne dadoše učenici ni Branini, ni Bazalini, kao što Dučićeve »Plave legende« ne bi mogao dati Njegoš.

Mozaik i esencija su crnogorskoga folklor a anegdote. Crnogorac kroz njih najviše misli, osjeća, umuje i gospoduje. One su mu zrcalo duše, muzika duha i lirika srca. Najubojnije oružje na divanu, kao što je pištolj na megdanu.

U mojih četrdeset i više knjiga iz oblasti crnogorskoga folklor a, možda je ova grana nauke prviput egzemplarno, detaljnije, svestrano, objektivno i neumitno osvjetljena s lica i naličja. Neka ovaj kratki esej bude potstrek za jednu dublju, iscrpniju i naučniju studiju folkloristima od zanata.

Résumé

Der bekannte jugoslawische Sammler montenegrinischer Anekdoten, Herr Mićun Pavićević, beschreibt in diesem Artikel die Besonderheiten der montenegrinischen Folklor.

Platnarstvo v Dobrépoljski dolini

Mrkun Anton — Dobrépolje

a. Sejanje lanu

V našem okraju so sejali navadno jari lan, le redkokdo je sejal ozimnega. Jari lan so sejali pred kakimi 50 ali 60 leti skoro vsi kmetje, izvzemši kajžarje in bajtarje.

Jari lan so morali sejati okrog sv. Florijana (4. maja). Sejali so ga od polmernika do enega mernika, t.j. toliko, kolikor se je kmetu zdelo primerno, da bodo ženske lahko po zimi iz prediva napredle preje.

Za lan so njive dobro pognojili in izorali že nekaj časa pred setvijo, da so se brazde uležale in razprhile. Par dni pred setvijo so te brazde prevlekli z brano in vse kepe prav na drobno potolkli. Tako so njivo pripravili za laneno setev.

Laneno seme je sejalec vsejal enakomerno, rajši na gosto kot na redko. Splošno pravilo so imeli, da mora biti laneno seme tako na gosto sejano, da pride »devet zrn pod en palec.« To se razume tako, da je prišlo na posejani njivi devet zrn na palec, ako ga je oslinil in položil na posejano njivo.

Ko je bil lan vsejan, so nato obsejano njivo prekopali in jo tako očistili vsega plevela, ki je morda pognal od časa oranja. Lan zahteva čisto njivo, na plevelni ali travnati njivi ne uspe dobro. Ko je bila vsa prekopana, so jo še enkrat z brano prevlekli ali, kakor pravijo, »prerahljali.« Nazadnje so pa vsejani lan še »posneli«, t.j. so vse kepe in kepice z grabljami pograbili v jamliče. S tem je bila lanena setev končana.

Ko je lan zrastel do višine kakih 10 cm, so ga ženske oplele, ako ga je plevel prerastel, da bi ga morda oviral v rasti. Ako pa je bila njiva čista, ni bilo treba nič lanu pleti.

Rani lan je dozorel koncem julija ali prve dni avgusta. Ko so začele lanene glavice na njih pokati ali, kakor so ljudje rekli, »puzati«, je bil čas, da so lan populili. Ko so ga pulili, so ga vezali

v velike snope, imenovane »zvače« in ga speljali na skedenj. To su mu osmukali glavice na »riflu«, ki je bil železen ali pa tudi lesen in zelo podoben velikemu glavniku z dolgimi proti vrhu špičastimi zobmi. Na riflu so zelo čisto osmukali lanene glavice in tudi ves drugi plevel, tako da je ostalo laneno steblovje lepo in čisto in izravnano. Lan so riflali, tako da je tisti, ki je smukal, vzel pest lanu in potegnil z njim parkrat po riflju, da so glavice odletele. Potem ie obrnil lan in potegnil parkrat po koreninah, zato da je bilo povsod lepo izravnano in očiščeno vsega plevela in da so ga potem laglje pogrinjali.

To rifljanje lanu je bilo zelo naporno delo in je skoro gotovo vsakega delavca, ki se je s tem delom ukvarjal, zelo glava bolela. Zato so lan smukali navadno moški mlajši, ki so imeli trdne živce in moč v rokah. Če je bil lan preraščen s slakom, je bilo treba močno potegniti po grebenu, da so glavice odletele in nadležni plevel odpadel z lanu. Ko so lanu osmukali glavice, so glavice presejali ali preretali na reti in jih znesli na solnce na »dero«, ki jo je imel v prejšnjih časih vsak posestnik. Kdor se je ukvarjal z gojenjem lanu, je bila dera neobhodno potrebna, sicer bi ne mogel sušiti lanenih glavic.

Na deri so lanene glavice popokale ali pazale, tako da se je seme ven izsulo. Ko se je vse seme izsulo, kar se je pri večkratnem mešanju glavic z grabljami in na vročem solncu zgodilo že v enem tednu, so glavice prerešetal na rešetu in končno še seme »oplali« v neškah. Potem so seme spravili v kašče. Prodali so ga vsega, le toliko so ga obržali, kolikor so ga rabili za prihodnjo setev.

Osmukano laneno steblovje so pa pognili na prisojnih krajih po travnikih, zato da ga je po dnevu sonce pregrevlo, po noči pa mrzla rosa močila ali pa ga je tudi včasih dež dobro premočil. Tako se je lan gojil, dokler ni bil goden za trenje.

Navadno je ležal pognjen po travnikih nad tri tedne. Tako so mislile nekdanje gospodinje, ki so imele prvo besedo pri gojenju lanu. Rekle so, da mora lan ležati tri tedne in tri dni, pa mora biti goden, četudi v vodi leži. Ko je bil lan goden, t. j. ko se je dal lepo z roko zmencati, da je pezdir rad odapel in ostal v rokah lep pramen vlakna, so ga z grabljami vzdignili in povezali s srobotom v velike butare in ga speljali domov pod streho na suh prostor. Tam je čakal, do pozne jeseni, da je prišel pod trlico.

V prejašnjih časih, nekako do leta 1890, je bilo v vsaki večji vasi opaziti na koncu vasi za vrtovi po dve ali tudi tri terilne jame. Ta je bila navadno 2 in pol metra do tri metre dolga in prav toliko

tudi široka, da je tvorila pravilen kvadrat. Od vrha do dna je bila globoka dva metra, morda tudi do 20 cm globlja. Jama je bila v zemljo izkopana 1 m 30 cm, kakih 80 cm je pa bila nad zemljo, to je toliko, da je dotični, ki je lan sušil, imel pravilno višočino, da je lan imel ravno pred seboj, ko ga je obračal. Jama je bila obzidana s kamenjem v zemlji samo na notranji strani, zunaj pa na obeh straneh. Na prednji strani je imela odprtino »ustje« imenovano, kakih 60 cm visoko in 50 cm široko. Skozi to ustje so metali v jamo na ogenj drva in tudi debele suhe panje, zglavnike imenovane.

Vrhu zidu na jami je bil lesen okvir iz hrastovih brunov. Med tem okvirom so bile položene lesene late, 3 do 4 cm debele in po 5 cm vsaka k sebi. Late so bile navano iz bukovega lesa, biti so morale vsako leto nove. To pa radi tega, ker so stare od prejšnjega leta izprhnele in bile nerabne. Na to »leso« so pri trenju polagali lan, da se je sušil.

Terilne jame so bile last zasebnikov, ki so jih dajali v najem sosedom od časa trenja za dve kodeli prediva. Povesmo prediva je bilo toliko, kar ga je terica dvakrat s trlico pretrla in ga potom oddala vrhovni terici, ki je te dve pesti prediva lepo izravnala, pogladila in skup zvila. Tako preganjeno in zvito predivo so imenovali »povesmo«.

Nekatere terilne jame pa so bile tudi vaška last. Rekli so jim »komunske«. Vzdrževali so take jame vasi skupno. Vse jame so bile na prostem in ni bila nobena pokrita s streho. Radi tega so te jame najrajši postavljali pod kako drevo, najrajši pod kako drobnico na koncu vrta. Ob času trenja so na to hruško na visokem drogu privezali velik »pušcl« iz svežih cvetlic.

c. Trlice

Trlice so bile postavljene v neposredno bližino terilne jame, in sicer najrajši tako, da je bil v sredi postavljen močan hrastov steber, ki je imel na štirih straneh izdolbene zareze, kamor se je pritrtil zadnji del trlice; za prednji del trlice je pa moral biti poseben steber, zakopan v zemljo tako, da je nosilo pet stebrov štiri trlice.

Tu je bil en oddelek trlic in teric. Drugi oddelek je pa tvoril takozvano »procesijo«, t. j. trlice so bile postavljene v ravno vrsto, ena poleg druge. Tako je bilo deset trlic, štiri v križu in šest v procesiji.

Trlice so bile narejene iz bukovega lesa, dolge približno po en meter in pri vsakem trenju jo je bilo trba z rezivnikom priostriti, da je bolje sekala lan.

d. Trenje in terice

Število teric je bilo odvisno od količine lanu, ki ga je imel dotični posestnik, ki je izprosil terice. Navadno jih je bilo 6—7, pa tudi 10—12.

Ko so izprosili terice za določen dan, je gospodar že dan poprej pripeljal k terlini jami zadostno množino suhih drv in panjev. Tudi lan je že pripeljal zvečer, ako je kazalo lepo vreme. Okrog 11. ure ali o polnoči je v jami v dveh vrsteh razgrnil lan in pripravil palico iz drenovega lesa, ki je morala biti na koncu z nožem ostro ošpičena.

S tako palico v desnici in z golo levico je potem obračal lan na jami, in sicer tako, da ga je vedno obračal in porival proti tistemu voglu jame, kjer je bil spodaj v jami ogenj, od koder so ga terice jemale. Ko je terica vzela pest lanu, je sušilec pomaknil druga del na vroče mesto, na prazno mesto je pa položil zopet svežega, tako da je bila lesa na jami vedno polna lanu. Na ta način ni mogla uhajati iz jame vročina. Tudi *ustje* je moralo biti zamašeno z lesenim zapahom.

Terice so prišle vsaka s svojo trlico ob polnoči ali vsaj ob eni čez polnoč. Ko so postavile trlice in je bil lan na jami že suh, so začele s trenjem. Na hruško ali na visok drog so privezali veliki šopek iz cvetlic. Tudi so na poseben drog privezali svetilko, ki je stal sredi teric, tako da so lahko videle vse terice delati.

Tericam je navadno ena prvačila. To je bila nekaka vrhovna terica. Njej so oddajale vse ostale terice svojo pest otrtega prediva, da ga je ta končno še malo pogladila in uredila in od dveh teric skupno zvila v *povesmo* in položila na zgrnjeno rjuho.

Ko so se zjutraj sosedje zbudili iz spanja, jih je pozdravilo prijetno pritrkovanje veselih teric. Te so med delom tudi kako zapele ali se tudi med sabo šalile ter si tako krajšale čas.

Tisti, ki je imel oskrbovati jamo, je imel vedno dovolj posla. V prvi vrsti je moral paziti na ogenj v jami. Večkrat ga je moral premešati s kolom ter nalagati novega kuriva in neprenehoma obračati lan. Imel je vselej pripravljen čeber vode, da je hitro pogasil, ako se je unel lan na jami. Sploh je bilo sušenje lanu zelo naporno delo. Terice so ga pa priganjale, ako ni imel vedno na razpolago suhega lanu na jami.

Terice so bile včasih zelo hudomušne. Ako se jim je kak moški približal in se z njimi kaj pogovoril, je moral paziti, da ni od njega visel repek prediva, ki mu ga je kaka hudomušna terica neopaženo zataknila za pas.

Včasih so pa tudi poredni fantalini prinesli po noči neopaženo s cunjami nagačenega pajaca »teričnikarja«. in ga blizu teric na drevo v rogovile postavili. S tem se se ponorčevali iz teric in jim vzeli kolikor toliko za kratek čas dobro voljo. Ko se je dan naredil, je moral sušilec splezati na drevo in teričnikarja strmoglaviti z drevesa in tako tericam povrniti dobro voljo.

Tericam so vselej gospodinje dobro postregle z raznimi dobrimi jedili, kar jih je premogla kmetska hiša in iznadljivost gospodinj. Jed se je vrstila za jedjo, posebno opoldne pri južini. Terice so rade povživale božje darove, saj so bile po napornem delu res potrebne okrepčila. Prišlo je v pregovor: »Tako so ješči ko terice«.

Ko so terice ves lan preklestile v predivo, so ga še enkrat vložile na jamo, da se je pregrel in posušil. Nato so ga še pogladile in očistile vsega pezdirdja. Končno so ga terice povezale po 40 povese skupaj v veliko butaro, kateri so rekli »kita«. Navadno so kite odnesle v mraku domov in trenje je bilo s tem pri gospodarju konačno. Terice so bile po navadi pri enem gospodarju od polnoči pa do mraka. Nikoli pa niso terice trle še drugo noč.

Ko so terice odšle, je gospodar pograbil z grabljami pezdird, ga spravil v koše in ga pustil na terišču par dni zato, da ne bi morebiti kaka iskra v pezdirdju povzročila požarja. Nato je pezdird spravil domov. Ko je imel krovca za slamnato streho, ga je ta položil na vrh strehe in ga potem obtežil še s kamni, da ga ni sapa jemala. Tak vrh pri strehi je trajal zelo dolgo. Sedaj ko ni več pezdirdja, ga morajo na svaki dve ali tri leta popravljati.

e. Predice

Terice so delale navadno le eno vrsto prediva. V več vrst so ga premenile šele po zimi na podstrešju, potem ko je bilo že vse drugo jesensko delo končano in že vse pripravljeno za zimo. Navadno so se spravile naše mamice in tete na podstrešje hiše in ondi imele še-obilo posla, preden je bilo predivo pripravljeno za prejo.

Najpoprej so predivo na zato nalašč pripravljenem grebenu posmukale tako dolgo, da je ostal v rokah le daljši del prediva, ki je bil lepo izravnán in dolg, torej samo fina vlakna. Iz teg finega prediva so potem predice izprele dreto za čevljarja in »hodnikov cvirn«, ki so ga potem rabili za šivanje platnene obleke. Ono bolj kratko predivo, ki ga je greben potegnil iz povese in ki ga je bilo vedno trikrat toliko ko finega, so potem ženske »mikale«. To mikanje ie obstojalo v tem, da je ženska na povezneni reti z ošpičeno

palico tresla predivo, zato da so se iztresli še zadnji ostanki pezdirja iz njega.

To delo je pa opravljala vselej le izurjena ženska. Ako ni znala, se ji je ovilo predivo okoli palice. Tako so se napravili vozli (facelni), ki niso bili sposobni za prejo. Tako iztreseno in zrahljano predivo so pottem dali v neške in ga malo narahlo potlačili in ga na lahko v neškah zavrtili, da je dobilo od nešk okroglo obliko. In »kodela« je bila gotova.

Tisto predivo, ki je prišlo izpod rok tericam in je bilo trdo skupaj zvito, se je imenovalo »povesmo«. Tisto predivo, ki je bilo že izmikano in pripravljeno za prejo, se je imenovalo »kodela«. Iz enega povesma sta bili navadno dve kodeli prediva pripravljenega za prejo. Kodela je bila tolika, da se je iz nje naprelo ravno eno vreteno preje.

Presti so začeli takoj po božiču ali novem letu in so končali tja o sv. Jožefu, t.j. v drugi polovici sušca. Kolovrat je ostojal iz stojala, ki je imelo spodaj gonilno kolo. To je teklo le toliko od tal, da se ni dotikalo lesenih prečk, ki so držale stojalo skupaj. Tistemu delu, na katerega je predica pritiskala z nogo, so rekli »taca«. Tisti del, ki je vezal taco spodaj in na vrhu z železno kljuko gonilnega kolesa, se je imenoval »ciganka«. Od gonilnega kolesa je bila vrvica napeljana na vreteno. To je bilo nataknjeno na železno štansco, ki je imela na prednji strani v sredi luknjo za nit. Okoli vretena so se sukale »perutnice«, od katerih je imela ena več luknjic za kavelčke ali sekirice, po katerih je tekla nit, ki so jo perutnice sukale in odvajale vreteno toliko, kolikor je predica hotela. Nit ni smela biti ne premalo ne preveč izsukana, da se ni kratovičila.

Vrh kolovrata je tvorila glavica lesenega vijaka, ki je bil za to, da je predica z njim dvignila ali poglobila vreteno, tako da je bila vrvica vedno pravilno napeta. Pri strani na vrhu stojala je bila izvrtana luknja, kamor so postavili rogovilo s tremi ali štirimi roglji, na katere so natikali kodelo. Omeniti je še, da je moral biti pod štanšco »preslico«, na kateri se je vrtilo vreteno, vedno podložen košček klobučovine. Čim višja je bila ta klobučevina, toliko rajši je vreteno požiralo in vleklo nit na vreteno.

Nekateri kolovrati so bili tudi lepo izrezlani in okrašeni z raznimi rezbarijami. Po dnevi so predice predle doma, zvečer so pa hodile na prejo k sosedom, takrat še bolj, dokler ni bilo petroleja. Navadno so hodile bolj k oni hiši, kjer je znal gospodar cepiti dolge in tanke trske, ki jih je dobro posušil, da je potem z njimi svetil predicam. Na sredi hiše je stal »čelešnik«, ki je držal gorečo trsko, pod njim pa škafo vode, v katero so padali goreči utrinki.

Ob takih večerih na preji so mnogo govorili, zlasti o vojski z Napolenom, o puntih na Laškem, o papeževih deželah, o cesarski vojski, o čarovnicah in strahovih. Ako je kateri vaških očancev povedal kako posebno strašno o strahovih, so predice ustavile kolovrate. Tako jih je prevzela groza in strah, da so si brisale znoj s čela. Ko so se malo oddahnile, so zopet začele z delom.

Za kavkeljce na perotnicah pri kolovratih so skrbeli otroci. Bolj umni otroci so jih naredili v obliki sekiric. Ko je predica naprela polno vreteno, je prejo izmotala na motovilo ali »gurnprat«. Motovilo je naprava, ki stoji na stojalu, ki ima vrhu dve ušesi, na kateri se položi lesena os, ki ima na vsakem koncu dve križem položeni deščici. Ti sta na konceh zvezani s palicami. Predica drži z eno roko vreteno, z drugo pa poganja motovilo okoli osi, in preja se odvíja z vretena sama in se sama namota na motovilo. Ko predica izmota eno vreteno preje, naredi prevezo in jo križem zveže na konceh. Ko potem naprede drugo vreteno, kar zveže nit, ki je že navita, in drugo vreteno izmota križem preveze. Ko je drugo vreteno izmotano, končno nit zaveže, prevezo skupoj zveže, zato da se štrema ne more zmešati. Tudi potem ne, ko štrema motajo na klopčiče. Lahko najdejo takoj nit, dokler ni štrema lepo zvita. Ko tako predica prevezo, stisne garnpret skupaj, ga sname iz tečajev in štrema se lepo sname iz garnpreta, zviije jo skupaj in jo obesi na »gliste«, kakor pravijo tisti štangi, ki je pritrjena na strop kmetijske sobe.

Pridna predica je lahko naprela vsak dan eno vreteno, torej dva dni eno štrema. Ako sta bili pri hiši dve predici, je šlo to delo urno od rok. Od adventa do srede sušca je bilo napredenih 60 do 80, tudi do 100 štren preje.

Ko so predice končale s prejo, ki je bilo namenjeno za tkalca in platno, so pa začele presti fino predivo za hodnikov cvirn in dretto. Ta preja je morala biti bolj tanka in enakomerna. Za dreto je bilo treba samo eno nit, za hodnikov cvirn so pa dve niti skupaj izsukale na kolovratu tako, da so kolovrat gonile v nasprotno smer kakor prej, ko so predivo predle. Končno so sukanec izmotale na motovilo, in preje je bilo konec.

Ko je bila preja končana, so ženske zmetale štrene v čeber, jih poparile in požehtale z vročim kropom, namešanim s pepelom. Nato so štrene ovile, da je šla mokrota ven. Nato so jih s kakim topim orodjem dobro pretolkli, tako da je preja postala bolj mehka in prožna. Tako pretolčene štrene so potem oprali na potoku z mrzlo vodo, jih dobro ovili in dali sušiti najpoprej ven na zrak in prepih,

končno pa še v hišo na »gatr« pri peči. Ko so bile štrene suhe, so jih navadno moški zvili v klopčiče na »garnpretu«.

Iz vsake štrene so napravili dva velika klopka. Konec niti so ovili na male lesene zagobjdice ter te količke zataknili v klopčiče; to pa za to, da je potem, tkalec lahko našel prvo nit in da sta klopka ostala navita in se ni preja na istih podirala. Ko so bile vse štrene zvite v klopke, so jih pobasali v vreče in jih nesli k tkalcu.

F. Tkalci.

Tkalec je tako tkal, da je najprej klopka po sobi razpustil, ali kakor je rekel, da je prejo »narfnul«. Potem je prejo prenesel na statve in jo nanizal skozi neke luknjice. Nato je sedel za statve in z nogami pritiskal, da je šlo polovica niti gor in polovica dol. Ko je pritisnil z desno nogo, so se vzdignile niti in je z levo roko vrgel, »zajca«, ki je bil navit s prejo, med nitmi in ga ujel z desno roko. Nato je pritisnil z desno nogo in se je dvignila druga polovica niti, prejšnja polovica se je pa poglobila in je vrgel zajca nazaj z desnico, ga ujel z levico itd. Pri vsakem premiku niti in metanju zajca je potolkel s posebnim lesenim tolkačem nit, da se je delalo tem gostejše platno.

Na širino so imeli tkalci tako široke statve, da so tkali platno 60 do 65 cm široko. Dolžinska mera pa je bila približno 2 m 50 cm. Stkano platno je vselej premeril tkalec na domu, kjer je dobil svojo plačo. Tudi pogostiti so ga morali po starem običaju z meseno klobaso in zeljem ter tudi morda z domačo pijačo, jabolčnikom ali kavo.

Platno so potem razrezale gospodinje na kose, dolge po 4 m in ga potem skozi vse poletje belile na soncu, ga večkrat poškopile z vodo ter ga tako ubelile, da je bil na eni strani prav lepo bel in tako dobil lice. Pogrinjale so ga tako, da je bila vedna ena in ista stran na soncu, medtemko je bila druga stran zamolklo temna. V jeseni so platno spravili v skrinjo in je ondi čakalo, da je prišlo do uporabe.

G. Gojenje konoplje.

Glede na sejanje in gojenje konoplje se je z njo istotako ravnalo kakor z lanom. Razlika je bila le pri platnu. Laneno platno ni bilo takvo trpežno ko konopnina. Konopno predivo so predelavali vrvarji v vrvi, štrange in v druge vrvice in motvoze.

Z gojenjem konoplje se niso toliko pečali ljudje ne v dobrépoljski in ne v velikolaški župniji kakor v sosednji škocijanski. Ondi so sejali veliko konoplje poleg lanu. Postirji iz Ponikev so hodili na

škocijanske senožeti krast konoplje. Iz vlaken konoplje so splekli biče (gajžle), ki so iz konopljenega vlakna bolj glasno pokali. Vsako jesen so ponikevski pastirji hodili krast v Male Lipljene ali Staro apno konoplje. Včasih je bil kdo zasačen in je dobil svoj delež po zadnji strani. Večinoma so jo pa unesli in doma mirno pletli svoje gajžle z osmimi plemeni, ki so potem res dobro pokale.

Radi nizke cene tovarniškega tekstilnega blaga je v začetku tega stoletja platnarstvo popolnoma prenehalo. Za časa svetovne vojske so nekateri začeli lan sejati radi pomanjkanja tovarniškega blaga.

Sedaj je le malo kje opaziti lan na njivi. Še najbolj se ukvarjajo s platnarstvom na Mali Ilovi gori, kjer se še vedno polovica vasi ukvarja z gojitvijo lanu in kjer se čuje v jeseni trlica. Ponekod so ga začeli sejati, da ga prodajo v tovarno motvoza na Grosuplje.

Résumé

Leinwanderzeugung im Thale von Dobrépolje

Diese alte slovenische Hausindustrie, die mit dem Aufstieg der grösseren Industrialisierung, der sie unmöglich widerstehen konnte, die aber in neuerer Zeit wieder an Bedeutung zunahm, ist in dem vorliegenden Artikel in den Absätzen: das Flachssäen, Die Flachsbréche, Das Flachsbrechen und die Brechlerinnen, die Spinnerinnen, die Weber und die Flachsöste ausführlich dargestellt.

Kmetско delavstvo v Dobrépoljah in okolici

Mrkun Anton — Dobrépolje

1. Kosci

V prejšnjih časih niso kosci kosili samo dopoldne, ampak celi dan od zore do mraka. Samo opoldne po južini so malo ležali v senci in zadremali, potem pa zopet začeli s delom. Navadno je ta opoldanski odmor trajal dve uri. Kosci nekđaj niso tako hitro kosili ko dandanes. Takrat je vsak kosec kadil tobak in je imel med delom zadaj za pasom neizogobni tobačni mehur. Takrat se še ni prodajal tobak v zavojih, temveč na tehtnico kot sedaj moka ali sol.

Ko je zjutraj prinesla gospodinja koscem zajutrek, ni smelo nikoli manjkati tobaka. Ako je bilo več koscev, je bilo treba tudi več lotov tobaka, da ga je dobil vsak svoj kupček. Tobak so prodajali na funte, unče in lote. Vselej po zajutreku je eden izmed koscev razgrnil po tleh svojo žepno ruto — prej so imeli namreč velike plave žepne robce — in nanjo je gospodinja vsula iz škrniceljna tobak. Eden izmed koscev je tobak razdelil tako, da je napravil toliko kupcev, kolikor je bilo koscev. Nato je vsak kosec vzel kupček tobaka in ga spravil v svoj mehur. Nazadnje je tisti, čigar je bil robec, tega skupaj zganil in stresel v svoj mehur. Tisti je bil vedno na boljšem, ker noben drugi ni mogel tako čisto pobrati svojega kupca z robca in je nekaj drobcev gotovo še ostalo na ruti v korist tistega, ki je pogrnil robec. Radi tega je vsak rad posodil svojo ruto, da so na njej delili tobak.

Vsak kosec je nosil s seboj v žepu kresilni kamen, gobo in nož, ki je imel hrbet tako narejen, da je bil primeren za kresanje ob kamen. Ko je izkresal iskro, je ta padla na gobo, ki je začela tleti. Tako je zanetil kosec ogenj v svoji fajfi.

Kosci so imeli rdeče rute okrog vratu, da jih ni sončna vročina tako pripekala. Imeli so za vratom srajco vedno odpeto. Opoludne je moral dobiti vsak kosec svoj šopek iz svežih cvetlic, ki rastejo na oknih v loncih. Ne samo fantje, tudi starejši možje so hoteli imeti

vsak svoj šopek, sicer je hudo zameril, če ga ni dobil. Ako gospodinja ni imela svojih cvetic ali se ni na to razumela, je morala naprositi kako deklo, ki je bila veščica v tem poslu in je naredila namesto gospodinje šopke za kosce. Koscec je torej nekđaj moral imeti pušec za klobukom, ruto za vratom in tobačni mehur za pasom.

Tudi vriskali so vsi, stari in mladi, da je bilo veselje poslušati na naših senožetih vesele kosce.

Koscem so povsod gospodinje dobro postregle z jedili. Prej ni bilo kave zjutraj kot je to običajno v naših časih, ampak so imeli kosci zjutraj zelje z bobom in nato ajdove ali koruzne žgance, zelo dobro zabeljene. Po takih žgancih, so rekli kosci, se trava dobro reže, ko ima koscec tako trd trebuh, da bi lahko koso sklepal na njem. Opoludne za južno je moralo biti za kosca sedem »riht«, pa vse domačega pridelka, nič štacunarskega, n. pr. fižol in zelje, kaš-nata repa, ješprenj z gnjatjo, štruklji, žinkrofi, ajdov krompir, nazadnje pa še kuhane česplje ali tepke, kar je dobro vplivalo na žejne kosce v senci košatega hrasta sredi senožeti, ko so pili hruševno vodo. Popoldne za malico je bil pa kruh in jabolčnik in žganje. Za večero je morala biti gotovo mlečna kaša.

Plačo so imeli dvajsetico (cvančgarico) in še vsak pol hleba kruha, ki si ga je vsak koscec vzel zvečer domov. Ko je bila senožet pokošena, so vsi kosci kmalu zaukali. Sedanji kosci pa kose samo dopoldne. Nič več ni slišati po naših senožetih tistega ukanja kot je bilo to nekdanje čase. Tudi jedila dobe drugačna. Namesto prejšnjih mnogovrstnih močnatih jedil opoludne dobe sedaj juho z memesom in prikuho, kakor v mestni restavraciji. Mehur za pasom je izginil, istotako tudi pušec za klobukom in ruto za vratom. Sedanji kosci kade rajši cigarete, ki si jih morajo sami kupiti. Tudi ne ukajo več kot nekđaj.

2. Mlatiči

Pred nekaj desetletji je bilo čuti po naših vaseh začetkom avgusta vsako leto »pika pok« mlatičev, ki so mlatili pšenico, rž in drugo žito. Sedaj se nikjer več ne sliši, da bi mlatili tako lepo ubrano v »četvero« kot nekđaj pika poka pika poka, a sedaj se glasi le včasih iz kakega skednja pika pok dveh mlatičev in to le včasih in le malo časa. Ko se malo premlati klasje, otepavajo le žito od snopa. Sedaj nikjer več ne mlatijo s cepci kot nekđaj, ampak se snopje otepava na kakem stolu ali pa se že mnogi naši kmetje poslužujejo motorne mlatilnice, ki jih je nekaj v našem okraju. Posebno kdor rabi pšenično ali rženo slamo za slamnate strehe, tisti rajše snopje

otepava, zato da se taka slama ne polomi kot se pri mlatvi in da lepšo škopo za kritje slamnatih streh. Dandanes se mlati samo še fižol, grah in bob, ako ga še kje sade. Bob se je tudi zelo opusti pri nas in ga le težko še kje zapaziš po našem polju.

Nekdanji mlatiči so vselej začeli zjutraj zgodaj s svojim delom, navadno še pred zoro. Mlatili so tako, da so najprej nanесли sredi skednja kup žita ali kakor so rekli »nasad žita«. Potem pa sta po dva in dva na vsakem koncu mlatila po kakih 10 snopov naenkrat, in sicer tako da se pika pok cepcev nikoli nehal, dokler ni bil cel nasad omlačен. Ko sta dva usajala ali obračala snopovje žita, sta morala druga dva sama tolči s cepci tako dolgo, da sta druga dva zopet začela mlatiti. Nato sta zopet prva dva uredila svoje snopovje, tako da sta se vedno vsaj dva slišaala mlatiti.

Ko je bil nasad omlačен, so iz omlačениh snopov, naredili otepe in škopo. Otepe so naredili tako, da so omlačene snope povezali v velik zavoj. Škopo pa so naredili tako, da so stresli iz omlačene slame zrnje z grabljicami in reto in ga zrinili v kot. Škopo so povezali v snope in jo spravili.

Nekdanji mlatiči so imeli na visokem drogu pri skednju privezan velik pušelec svežih cvetlic. Kjer je bilo v eni vasi več mlatičev hkrati in so vsaki mlatiči imeli svoj pušelec, so mlatiči eden drugemu nagajali na ta način, da se eden neopaženo skušali zbiti pušelec z droga na tla. Ako so pa tistega, ki je skušal zbiti, zasačili, so mlatiči planili kar s cepci po njem. Ako ni bil urnih krač, da je hitro skakal čez plotove, je dobil kako »gorko« a cepcem po glavi ali sploh, kamor je priletelo.

Mlatiči so si nagajali tudi na ta način, da so drug drugemu prinesli »metlo klepat«. Ko so šli v hišo k jedi, jim je sosedov mlatič neopaženo porinil brezovo metlo pod snopovje, da so je mlatiči, ki so se vrnili iz hiše od jedi, vso premlatili in jo šele tedaj opazili, ko so snopovje odstranjevali. Vsaki mlatiči so imeli to za veliko razžalitev. »Klepanje metle« so imeli za hujšo razžalitev, kakor če jim je kdo zbil pušelec z droga.

Razume se, da so bili mlatiči vselej dobro postreženi, kakor je že omenjeno pri koscih. Na večer je dobil plačo, vsak dan po eno cvancarico starega denarja in pol hleba in za v žep še nekaj štrukeljčkov, da jih je ponesel domov svojcem.

Menci, ki pridejo proso met na večer, pa ne dobe nikake plače, samo gospodinja jim napravi nekaj povečerka, ki ga po končanem delu zaužijejo. Nato se razidejo vsak na svoj dom. Nekdaj se

je vršilo metje prosa bolj hrupno s harmoniko in plesom v vsaki hiši, kjer so imeli mence. Pili so ob takih prilikah tudi žganje, včasih še dolgo čez polnoč. Sedaj se je to neumno rajanje, pitje in ples ob metju popoloma opustilo.

Istotako ko menci dobi tudi ličkarji v jeseni ob ličkanju koruze svoj povečerek, in sicer čaj ali kavo s kruhom, jabolka, hruške ali kaj drugega.

3. Gozdni delavci

Ko še ni stekla železnica na Kočevje, ni bilo pri nas skoro nič gozdnih delavcev. Le malo kje so delali drva za prodajo. V Ljubljano je bilo predaleč in se ni izplačalo. Ako je kdo naredil nekaj klafter drv, jih je imel že prej prodane kakemu zasebniku v domačem kraju ali šolam itd. Tudi niso prej delali tako dolgih polen, kot sedaj. Sedaj jil delajo po en meter dolge, dočim so bile prej le 24 col dolgi, t.j. 63 cm. Plače so dobili od take klaftre po 1 gl. ali 1 gl. 10 kr.

Meterska drva delajo brez izjeme povsod šele po svetovni vojski. Delavci dobe od takih drv navadno po 25 din za 4 m³. Delavci, ki sekajo smreke in napravljajo hlode za na žago, dobe za svoje delo po 4 din od kubičnega metra krlov. Tesači tramov, ki so imeli do te krize, od kubičnega čevlja po 1 din za tesanje, delajo sedaj po 50 par od čevlja. Istotako so tudi vozniki tramov prej služili za prevoz tramov iz gozda na postajo po 1 din od čevlja, sedaj vozijo za 50 par, pa še nimajo kaj voziti, ker je cena tramom tako silno padla.

Pred leti, ko še ni bilo tu železnice, so tudi nekateri posestniki dali izdelovati železniške prage iz hrastovega lesa. Te so potem vozniki vozili v Ljubljano. Delavec je dobil za svojo plačo po 10 krajcarjev od vsakega izdelanega praga. Ako je bil hrast grčast, se ni moglo veliko zaslužiti pri tem tesanju.

4. Oglarji

Oglarstvo se je pri nas razvilo šele potem, ko je stekla kočevska železnica. Prej so le malo žgali oglje pri nas; le toliko, kolikor so ga rabili domači kovači pri svojem obrtu. Večinoma so si naši prejšnji kovači sami žgali oglje, kolikor ga je kdo rabil zase.

Ko je stekla kočevska železnica, so pa prišli k nam italijanski trgovci, ki so seboj pripejali svoje oglarje »karbonarje« iz Gornje Italije. Šele potem se je začelo kuhanje oglja po naših gozdovih. Ti trgovci so pokupil cele gozdove in vanje nastavili svoje rojake, da so zanje žgali oglje. Ti delavci iz Italije so prišli s celimi družinami.

Vsaka družina si je v gozdu postavila svojo kočo. Oglarji najprej posekajo gozd in napravijo iz debel in vej po meter dolga polena, jih razkolejo in puste, da se malo posuše. Med tem izravnavajo prostor, kjer bo stala kopa. Sredi tega okroglo izravnane prostora zabijejo v zemljo štiri kole, tako da tvorijo četverokot po 25 cm vsak sebi. Ako je kopa velika, morajo biti ti koli daljši. Navadno so po 2 m dolgi. Te štiri v zemljo zabite kole zvežejo na več mestih s trto. Nato začno okrog teh količev oglarji postavljati polena po koncu, in sicer debelejšje v sredo kope, tanjše in okrogle pa na zunanji strani kope, ker se rajše izoglenijo na strani, ker ni tako hude vročine, ko sredi kope. Tako zloži ogljar drva okrog kolov, nad koli pa pusti odprtino za ogenj. Navadno zloži dve vrsti polen, eno nad drugo, pri večjih kopah pa celo po tri vrste. Ko je kopa zložena, jo krog in krog obsuje s prstjo tako na debelo, da nikjer zrak ne uhaja. Samo na vrhu pusti odprtino med koli, kamor natrese suhe trave ali suhe stelje. Nato na vrhu zažge, da začne tleti. Potem se odprtina na vrhu zadela z zemljo.

Ko je na vrhu zadelal luknje, napravi na vrhnem robu krog in krog s kolom male luknjice, da ima ogenj le toliko zraka, da samo tli in ne more goreti s plamenom in tudi ne ugasne. Tako se kuha oglje v kopi. Ko ogljar vidi, da je gorenji del kope že dovolj kuhan, zamaši zgornje luknje in naredi spodaj kakega pol metra pod njimi nove luknje in kopa se naprej čedalje niže kuha. To se ponavlja toliko časa, da slednjič naredi ogljar luknje blizu tal, kar pomeni, da bo kopa prav kmalu kuhana. Skozi luknje se vedno kadi in po dimu spozna oglar, ali se kopa lepo kuha ali ne. Pri vsaki goreči kopi mora biti ogljar vedno poleg po dnevi in po noči. Večkrat se namreč pripeti, da se kje zemlja, s katero je kopa obsuta, sesede in mora takoj nastalo odprtino zadelati, sicer začne v kopi goreti s plamenom in bi vsa drva zgorela. Včasih se je že dogodilo, da je ogljar zadremal, pa je nastal ogenj in vsa kopa je zgorela.

Italijanski ogljarji so ostali v naših gozdovih samo poletni čas. Vsako jesen so se vrnili v svoje domovino, na pomlad so nazaj prišli ter zopet nadaljevali s kuhanjem oglja. V sedanjih časih se je trgovina z ogljem skoro popolnoma opustila. Le redkokdaj se pripeti, da bi kak domačin napravil kopo. Kovači še napravijo tuintam kako kopo za lastno potrebo.

5. Hrvatarji

Želo v navadi je bilo v našem kraju, da so hodili naši možje in fantje vsako leto v začetku oktobra v hrvatske in slavonske šume

sekat les. Vračali so se spomladi meseca aprila ali celo maja. Bilo je tudi več gospodarjev, ki so nabirali delavce za svojo kompanijo, ki je štela 30 do 50 glav..

Glavna taka dva gospodarja sta bila iz Ponikev Glačev Andrej in Burkukov Anton. Oba sta bila velikana po telesu. Vsako leto sta peljala svojo kompanijo mož in fantov v slavonske šume, sekat gozdove, tesat debelo tramovje, železniške prage in razne doge za sode in kadi. Še sedaj žive možje, ki so bili z njimi na Hrvatskem po 40 ali še celo več zim.

Hrvatari — tako so jih imenovali — so različno zaslužili, včasih bolje, dostikrat pa malo ali celo nič. Ako je po dokončanem delu prišlo na vsakega po 100 gl., je bilo prav dobro. Zmenjeni so bili tako: Od kuharskih fantov je imel gospodar pol njegove plače, nekateri slabejši delavci so imeli tretjino plače, eno tretjino je pa vzel gospodar, dobri delavci so pa imeli polno plačo, posebno dobri delavci tesači tudi še nekaj čez. Včasih se je dogodilo, da Hrvatari niso niti toliko zaslužili, da bi se mogli vrniti po železnici. Po 14 dni so hodili domov in prišli domov vsi strgani in lačni in trudni.

Od nas več ne hodijo na Hrvatsko ali v Slavonijo, pač pa hodijo še iz Loškega potoka in okolice in tam dalje iz Babinega polja in od Prezida.

6. Kostanjarji

Iz našega okraja so hodili na Dunaj vsako jesen začetkom oktobra kostanj peč. To je bilo nekako od leta 1880 pa do prevrata 1918. Od tega leta dalje so ostali na Dunaju samo tisti, ki imajo tam domovinsko pravico. Nekateri naši ljudje so se popolnoma naučili nemščine in so dobili v kaki ulici pravico, da smejo na tistem kraju od 1. okt. do 31. marca peči kostanj, jabolka in krompir. Takih prostorov so si znali nekateri pridobiti več. Vsak tak prostor pa je moral biti pisan pri magistratu na drugo ime. Ti ljudji so potem na svoje prostore najemali mlade fante, ki so za malenkostno plačo prodajali kostanj in drugo. Prvo zimo so imeli 40 gl., drugo 50 gl. itd., dokler ni tak »hlapec« postal samostojen in si znal dobiti sam svoj »prostor« in začel peči na svoje ime.

Omenjeni fantje »hlapci«, ki so za svoje gospodarje pekli kostanj v zimskem času na mrzlih dunajskih ulicah in trgih, so bili res pravi sužnji svojega gospodarja. Vsak dan, naj je bilo vreme lepo ali slabo, so morali iti s »putno« (brento) na rami na svoj prostor, onda stati in peči kostanj od 8 ure zjutraj do 9. ure zvečer. Če je bila dnevna trgovina dobra, je že še bilo in je zvečer prinesel

nekaj skupička svojemu gospodarju. Ako se je pa slabo prodajalo, se je dolgočasil in prezebaval na svojem prostoru. Zvečer se je bal priti domov, ako je malo stržil. Gospodar ga je oštel kot zanikrneža, da ne zna dobro peči in ljudi privabiti, da bi kupovali.

Tak »hlapec« je dobil za zajutrek čašo kave in žemljo, opodne staropečen in trd kostanj, ki ga ni mogel prodati, kak pečen krompir ali jabolko. Ko se je tak fant kostanjar na Dunaju toliko udomačil in že malo priučil nemškemu jeziku, se je skušal vsak osamosvojiti in si pridobiti od mestnega magistrata lastni prostor. Potem si je zaslužil vsako zimo lepe denarce. Veliko je sedaj v našem okraju lepih domačij, ki so si jih kupili za denarje, katerega so si prislužili kot nekdanji kostanjarji na Dunaju.

Poleg kostanja so pekli naši ljudje tudi jabolka in krompir.

Prodajali so po dva kostanja za en krajcar, pečena jabolka ali pečen krompir pa po krajcarju. Vsak pečen krompir je moral kostanjar čez pol prelomiti, ga potrositi s soljo, ga nato zopet stisniti skupaj in ga dati v roke kupcu.

Veliko naših zimskih kostanjarjev je ostalo tudi čez poletje na Dunaju ter so v letnem času prodajali sodavico, limonado in razne sladkarije. Vsak tak prodajalec je imel ličen dvokolesni voziček, ki je bil lepo rdeče lakiran. Na takem vozičku je moralo biti vse lepo čisto in snažno, sicer ne bi prodajalec nič prodal. V vozu je moral biti vedno led, da je bila sodavica vedno mrzla. Tudi kozarci so morali biti vedno čisti in ležati v mrzli vodi. Poleg voza je imel vsak tak prodajalec velik bel dežnik. Prodajalec je imel stol, da je ob prostem času sedel in čakal kupcev. V lepem belem predalu je imel lepo razložene sladkarije. Prednji del je bil pokrit s steklenimi vratci.

Tudi pri tem poslu so nekateri zaslužili lepe denarje.

Poleg kostanjarjev in sodovičarjev so bili pa še tretji naši ljudje ki so bili na Dunaju po zimi in po letu, namreč krošnjarji s pomorančami in limonami. Ti so zjutraj vselej zelo zgodaj vstali, zadeli vsak svojo košaro na rame in šli ponujat svoje blago: pomoranče in limone, in sicer po kuhinjah raznih kavarn, gostiln in hotelov, zvečer pa gostom v kavarnah, gostilnah, hotelih in restavracijah, ter po gostilniških vrtovih. Ti krošnjarji so si zaslužili precej denarja.

Nekateri naši ljudje, kostanjarji, sodovičarji, krošnjarji, so se popolnoma udomačili na Dunaju in so postali dunajski meščani ter sedaj pridejo samo na obisk v domovino. Nekaj pa je tudi takih, ki hodijo še sedaj na Dunaj kostanj peč in so nemški državljani.

7. Izseljenci

Preseljevanje v Ameriko se je pri nas začelo okrog 1890. leta pa je trajalo do svetovne vojne 1914. leta. V teh letih je ostalo malo moške mladine doma. Premnogi fantje so odšli v Ameriko še pred vojaškimi leti skrivaj in brez potnega lista. Pa tudi mlajši oženjeni moške so tja odšli. Marsikateri mož si je v Ameriki toliko prislužil, da je rešil svojo domačijo, ki bi sicer prišla na boben. Tudi premnogo deklet je odšlo v Ameriko, zlasti tiste, ki niso imele po svojih starših toliko pričakovati, da bi se doma lahko omožile. V Ameriki je potem vsaka lahko dobila svojega moža. Nekateri so odšli z družinami v Ameriko. Ostali so ti stalno v Ameriki in se skoro nihče ni več vrnil v domovino.

Nekateri so našli v Ameriki srečo. Pošiljali so denar in so se po nekaj letih vrnili sami v domovino. Poplačali so dolgove, popravili svoja poslopja, izboljšali zemljišča. Nekateri izmed onih, ki so se stalno naselili v Ameriki, so si znali pomagati s pridnostjo in varčnostjo do lepega premoženja in do uglednih mest kot trgovci, gostilničarji, mesarji, kot uradniki, mehaniki, strojniki itd.

Pred svetovno vojno je prišlo veliko denarja iz Amerike. Z denarjem ki so ga prinesli iz Amerike, so doma kupili mnogi lepa posestva, se oženili in so sedaj doma ugledni moške, ki bi brez Amerike nikdar ne mogli priti do sedanjega blagostanja.

Srečni so bili tisti izseljenci, ki so se oženili in dobili skrbno ženo, da sta imela na hrani in stanovanju druge naše rojake, po 15 ali po celo 20 fantov za primerno mesečno odškodnino. Mož je pridno delal in mlada dva sta si v nekaj letih prihranila lep denar. Morda sta se vrnila domov, kupila tu primerno posestvo, kjer morda še sedaj srečno in zadovoljno gospodarita. Največ naših izseljencev je pa v Ameriki ostalo in se ne bodo nikoli vrnili domov, bodisi da so si ondi ustanovili svoje ognjišče bodisi, da nimajo nikoli toliko v žepu, da bi bilo za vozni listek v staro domovino. Tako jim je vrnitev v domovino onemogočena, čeprav bi se nekateri zelo radi vrnili. Preveč so vdani alkoholizmu in si ne morejo prihraniti toliko, da bi imeli za pot. Tako zgubljen človek tava v Ameriki iz kraja v kraj, tuptatam poskusi malo z delom, pa mu ne ugaja in gre zopet dalje. »Goste službe redke suknje«, tako pravi pregovor. Potrebno je, da se za izseljence bolj zanimamo.

Résumé

Die Bauernarbeiterschaft in Dobrépolje und Umgebung.

Im Aufsätze werden das Leben und die Gewohnheiten aus der Zeit vor dem Weltkriege beschrieben und zwar von folgenden Arbeiterarten, die am Lande, besonders in Dobrepolje (Unterkrain) vorkommen: die Mäher, die Drescher, die Waldarbeiter, die Kohlenbrenner, die sgn. Hrvatarji (das sind Arbeiter die über den Winter in Kroatien in den Wäldern beschäftigt waren), „Kastanier“ Kastanienröster (das waren unsere Landsleute die über den Winter in Wien und anderen österr. Städten heisse Edelkastanien und auch Erdäpfel verkauft haben) und schliesslich die Auswanderer.

O slovenski in srbohrvatski ljudski mlekarski terminologiji

J. Koštiál — Novo mesto.

1. *Sladko mleko* se imenuje v Prlekiji in Prekmurju *zvara* (od *zvariti* = *skuhati*); izraz *mleko*¹⁾ se tam uporablja le za *kislo mleko*. Narobe pa pravijo okrog Bolca *zvara* kislemu mleku, okrog gorenjskega Tržiča *mlezivu*, na Tolminskem ostankom po kisli skutu, v Reziji pa *sirotki*. [Tudi naziv *skuta* ima v raznih pokrajinah različne pomene: v spodnjem Rožu je to masten sir iz kuhane sirotke, tudi = sir brez začimbe (popra, kumina i dr.); v Savinjski dolini in deloma na Dolenjskem in Gorenjskem je sesirjeno mlezivo, v drugih dolenskih krajih nekaka kaša; po Notranjem, Tolminskem, Gorenjskem (ne povsod), Krasu in v Reziji so to sirnate sestavine mleka po izločitvi sirotke. Izraz *skuta* je furlanskega (skuete) ali beneškega (skota) izvora.]

V srbohrvaščini imajo poleg besede *ml[ij]eko* še izraz *varènika* (iz *deležnika varen*, od *variti* = *kuhati*), ki pomeni v nekaterih pokrajinah *sladko mleko*, v drugih pa *toplo mleko*.

2. Na stoječem mleku se dela *smétana* (na Goriškem *smetána*, kar je prešlo tudi v furlanščino), v Beli krajini *škraljupec*; po Janežiču tudi *povrhinja* (prim. nem. *Obers!*), po Koroškem in Štaj. *vrhnje*.

Srbohrvati imajo razen nazivov *smetana*, *skorup* in *vrhnje* še *povlaka*, *pavlaka* in pa osmanski *kajmak*.

3. Najvažnejši izdelek iz mleka je *surovo maslo*. Ker se je uporabljalo za *mazanje* telesa dosti prej kot pa za *zabeljevanje* in za *jed*, so ustvarili stari Slovani naziv iz glagola *mazati*.

Pristavka »surovo, presno« razločujeta sveže nékuhano maslo od kuhanega (stopljenega). Izrazi *zmetek*, *zmétenec*, *zmédenec*, v Ziljski dolini *métenec*, v Prekmurju *zmòučäj* (Pável A., A vash.

¹⁾ O besedi *mleko* je že mnogo literature. Sprva so jo skušali izvajati iz mlešči (molzem, molsti); ker je pa to izključeno, so jeli iskati njen izvir v germanščini (prim. got. *miluks*) in drugod.

nyelvj. hangtana, str. 74.) označujejo surovo maslo prav dobro, ker nastaje s tem, 4. da se smetana ali mleko *mete* (*mede*) ali *umeta* (v Prlekiji se *moti*, v Prekmurju se *mouti*; metem: motim = nesem: nosim = vedem: vodim = bledem: blodim); isti pomen ima glagol *stépati* (»*pinjiti*« so skovali pisci »Začasne kemijske terminologije« [gl. IV. snopič, 1921, str. 61], *piniti* pa dr. Henrik Tuma (v rokopisu »Alpinske terminologije«).

Na srbohrv. ozemlju je najbolj razširjen nemški izraz *puter*, *putar* ali *buter*. Rabi se tudi v knjigah, pri nas je pa omejen na živi govor. Smo pač hudi puristi. — *Maslo* graja Maretič (»Jezični svetnik«, 1924, str. 53/4), rekoč: »Iz nekoliko i starijih i novijih pisaca ima „Akad. rječnik“ za Butter riječ *maslo*, ali ta je reč *nezgodna*, jer ona obično znači njem. Schmalz [= kuhano maslo], pa kad bi se maslo upotrebljavalo za obje navedene njem. riječi, eto gotove zbirke!« Potem priporoča *mlado maslo*. Besedo *maslac* obsoja, ker je literarna skovanka, ki je ni najti v Akad. rj., Šulku (1860), Mažuraniću (1842) in Popoviću (1895). Isti argument velja za slovenski umetni naziv *maslec* (»Zač. kem. term.«, 4. snopič, 1921, str. 61). Naj omenim še *sveže maslo* in čakavsko *skutica*.

Sh. besede za pojem »mesti, stepati« so: *bučkati* in *bůčkati*, *prepirati*, *razbijati*, *mutiti*, *mésti*, *těpsti*, *praviti puter*.

5. Lesena posoda, v kateri se mete ali stepa, se zove *pinja*. Ta izraz, ki je vsem drugim Slovanom neznan, je vzet iz furlanščine. Furl. besedo *pinje* (pisano *pigne*) so izvajali Furlani sami iz lat. *pinguis* (= masten, tolst), dokler se ni dognalo, da je to le ženska oblika lat. pridevnika *pineus* = smrekov. *Pinja* se res dela iz smrekovega ali jelovega lesa. V Beli krajini ji pravijo *maslénka*, drugod *maslénjak* in *máselnica*; v Slov. goricah *metilnica* (od mesti, metem), po Cafu *stepenjača* (od stepsti), [v »Začasni kem. term.« popačeno v »stepnjača«], v Prekmurju *motilnica*, na vzhodnem Štaj. *tunja* (iz sr.-vis.-nem. *tunne*), v Halozah *cefta* (iz avstr.-bav. *zefte*), v Beli krajini *kiblica* (iz n. *Kübel*); pater Hipolit (Orbis pictus l. 1712.) piše: »Majerca dela v pinji ali v *puternici* puter iz smetene.«²⁾ Ali se res kje govori ta beseda, ne vem. Kje pravijo *stirka*, nisem mogel ugotoviti.

²⁾ V rokopisu Val. Vodnika je ta stavek preveden takole: »Pastarica *vmede* v pinji *srovo maslo* ali puter iz smeatne.« — O slabi gospodinji pravijo Dolenjci: »X. je taka gospodinja, da ima v riti *pinjo* pa za plotom škrinjo.« Radi podobne oblike se imenuje porogljivo tudi cilinder (klobuk) *pinja*. V Novicah l. 1843, str. 52. bereš: *hlapna pinja* = Dampfcylinder. — V Vel. Laščah pravijo »v *pinji* delati« namesto mesti, umétati.

Srbohrv. izrazi za pinjo so: *stèpka*, *stepenica*, *stàp*, *stàbarka*; *būčka* in *būčka* (v Srbiji), *būčkalica*, *čabrica*, *čabar* za mučenje. Maleševci pravijo *butilo* (bolg. *butàlo*, od glag. *butam* = pretresam).

6. Palica, ki ima na spodnjem koncu preluknjano kolesce, ki mete (mede), se imenuje *mélo*, *meľček* (v Beli kràjini), *metilo* (po Murku), *medélo* (okrog Kamnika in v Dornbergu), *metič* (po Cigaletu), *metáč* (po Valjavcu), *medlo*, *medilo* (na Štaj.), *melec* (v Adlešičih), [J. Šašelj, Bisernice, I. zv., str. 271.], *metelček* (»metuček« po Cigaletu) — vse od mesti, metem (medem); in *motič* (na Tolminskem) pa *motilo* (v Prekmurju) od motiti. — Sumljiva sta mi [u]métnik (Cigale) in [u]médnik.

Kolešček, *kolčè*, *kolč[ek]*, *kolci* se govori v raznih krajih. Na vzh. Štaj. je znan naziv *tunjek* (od tunja). [Pri učiteljskem tečaju na kmetijski šoli na Grmu je uporabljal strokovnjak za mlekarstvo izraz *vratilo*.] Okoli Domžal se sliši tudi *króžnik*.

Sh. se pravi *mécàja*, zmanjš. *mečàica* (od mesti, metem) v Črni gori, Hercegovini in južni Dalmaciji; *stapàica* (kar Broz takole definira: »Štap s kolom, čim se prepira skorup«), *frčka* v Črni gori (od *frcati* = izlivati se v kapljicah), *bat* in *bàta* — najbrž iz romanščine, ker se imenuje taka palica za metenje francoski la batte; nadalje *stupica*, *stupa*, *bucalo*, *bučka*, *bučka*, *brkljàica*, *rukotka*; v Maleševu *džurilo*.

7. Gosta tekočina, ki preostaja v pinji po metenju, je prijetno kislá, zelo redilna in hladilna. Imenuje se *médenica* na Gorenjskem, *zmetenica* na Koroškem, *zmedki* ali *zmetki* v Rožu (dial. *zmeče*), *smetki* v Prlekiji [podmetki so juha iz te tekočine], *umetki* okoli Slovenjega Gradca, *méteno mleko* na Dolenjskem — vse od (z)mesti; *zmóčeno mleko* v Bohinju — od zmotiti. Na videz je tudi *metuda* (v Ziljski dolini, okrog Bolca in drugod), *matuda* (v Zvrhnjem Roža od mesti, v resnici pa le furlanska beseda: *batude* (od *bati* = tepsti, tolči, mesti), naslonjena na slov. glagol *mesti*, metem. Po Janežiču se govori tudi (kje?) *batuda*. Drugi izrazi: *stepka* (Caf) in *stepki* (na Koroškem) od *stepsti*, *pinjenec-ica*, (po Cigaletu), *pinjeno mleko* po Štajerskem in Dolenjskem; *cmer* na vzhodnem Štajerskem (morda iz nemščine), *trepíne* v Rožu blizu Celovca.

Shrv. izrazi so: *mučénica* (od *mutiti* = mesti), *mlačénica* (od *mlatiti* = mesti), *stepke* (od *stepsti*); v Maleševu pa *maténica* (bolg., od *matja* = sh. *mutim*).

8. Kar je pri izdelovanju surovega masla *médénica*, to je pri izdelovanju sira *sírotka*,) t.j. tekoči ostanek mleka [po izločitvi maščobe in kazeina], sestavljen iz vode, mlečnega cukra, soli in ostankov beljakovin.*) V Vipavski dolini pravijo *zura* in *žura* (Pleteršnik piše *zôra*), na Krasu in v Istri *žor*, *žur*, *žura*, kar utegne biti iz srednjevisokonem. *sûr* = kisel. — Srbohrvati imenujejo to tekočino *surutka*, *sirutka*, Čakavci *surotva*, Rusi *syvoròtka*, Čehi *syrovátka*, Slovaki *srvátka*, Poljaci *sérwatka*, Bolgari *survatka* in *sirovatka*, Maleševci *surovatka*! Kakor vidimo, je skoro vsako slovansko pleme to besedo bolj ali manj popačilo (razen Čehov), ker je bil njen prvotni, dobesedni pomen že otemnel. Ruski pridevniki *bélovátyj* = belkast, *gorkovátyj* = grenkljat, *bystrovátyj* = nekoliko bister ali hiter itd. so nam dokaz, da je tudi pridevnik *syrovatъ* pomenil »nekoliko kisel« (ker je beseda *syръ* sorodna germanski *sûr* = kisel). Prvotni pomen besede *sírotka* je torej »nekoliko kislá tekočina« (to lastnost ima tudi metuda ali *médénica*).

Zdi se, da so bili Furlani naši učitelji mlekarstva, ker imamo od njih besede *metuda*, *škuta*, *pinja*, nadalje *kol(j)ada* = mlézivo, *kol-árnica* = priprava za precejanje mleka (*furl. kola-dór*), *čuč* = pust sir iz kislega mleka... Oni so pa vzeli od nas n.pr. *žgajle*, *žgajne*, *ruta*, *žleva*, *špáravits*, *grapa*, *kébar*, *leke* in *jeke* (= *leha*), *žvitik*, *pópek* (U. Pellis, v reviji »Ce fas-tu«, anno VI, № 2, str. 23) i dr.

Résumé

In diesem Aufsatz werden die slovenischen und serbokroatischen Ausdrücke behandelt, die für die Begriffe (frische) *Butter*, *Milch*, *Rahm* oder *Obers* (Sahne), *buttern*, *Butterühzz kübel* oder *Butterfass*, *Buterstössel*, *Buttermilch* und *Käsemolken* gebraucht werden. Neben den beiden Schriftsprachen sind auch Mundarten herangezogen.

Der Umstand, dass fünf Fachausdrücke der Milchwirtschaft aus dem Friaulischen in das Slovenische übernommen worden sind, zeigt uns, dass die Slovenen von ihren südwestlichen Nachbarn in diesem Zweige der Landwirtschaft manches gelernt haben.

*) v Spodnjem Rožu *sròtka*, okr. *Bolca* *sírotev*.

*) V Prekmurju *sírotka* (Pável A., A vashidegkuti szl. nyelvjárás hangtana, str. 66).

Drugo nadaljevanje avtobiografije povodom pisateljeve osemdesetletnice rojstva dne 18-V-1939

Ivan F. Šašelj — Št. Lovrenc ob Temenice

Kar zlasti dobro dé, je pač to, da so našemu narodu uprav svečeniki vedno bili najzvestejši književniki. Med 118, doslej iz sedanjega veka v knjigi slovenski opisanimi ali vsaj omenjenimi, jih je 90 stanu duhovskega in le 28 svetnega. Kakor se je godilo v slovstvu staroslovenskem, tako se vrši v novem in — bodi to vsem nam v opomin, da tudi v prihodnje na književnem polju vsi delamo vzajemno na slavo in korist narodu, cerkvi in državi.

Jos. Marn: Jezičnik XXIV. l. 1886.

Naj popravim najprvo nekaj časopisnih pomot o priliki moje 80 letnice! »Slovenec« je pisal dne 13. maja št. 109., da sem prišel v Belo Krajino l. 1880. To je pomota, vsaj sem bil šele 7. jul. l. 1883. posvečen v duhovnika. Moja prva služba kot kapelan je bila v Št. Petru pri Novem mestu, kjer sem bil od 4. sept. 1883 do 30. decb. 1885, ko sem odšel v Adlešiče v Beli Krajini, kjer sem ostal potem do 5. maja l. 1922. Služboval nisem toraj nikjer drugje, kakor v Št. Petru za kaplana in v Adlešičih 7 tednov kot kaplan, potem pa 36 let in 4 mesece kot upravitelj in od 12. maja 1889 kot župnik.

Drugo pomoto pa je zapisal »Slov. Narod« dne 12. maja št. 108., da sem kopal potem, ko sem izkopal v Pričinski hosti nad Mokronogom 10. sept. l. 1879. lонец rimskih novcev, še v mnogo drugih krajih in opisal svoja raziskovanja v knjižici: «Vojvodina Kranjska v predzgodovinski dobi«. To je zmota. Jaz nisem nikjer drugje kopal, pač pa je začel kopati za menoj † Jernej Pečnik, ki je bil prej v Mokronogu občinski tajnik, pa je službo zgubil in bil ravno takrat brez službe in imel toraj dosti časa. Ta je kopal najprvo za menoj v Pričinski hosti, kjer ni pa nič našel, potem pa je začel iskati in kopati v Mokronoški okolici in zatem v mnogih drugih krajih

po Kranjskem, Štajerskem in drugod, kakor sem to opisal v svoji avtobiografiji v Etnologu III. (l. 1929) str. 73—86, kjer sem tudi omenil, da je izdal l. 1912. zgoraj omenjeno knjižico. Ta knjižica z več pomotami je toraj Pečnikovo delo.

V zgoraj omenjeni številki »Slovenca« z dne 13. maja pa omenja spis o moji 80 letnici, da »preživljam zdaj svoj zaslužen pokoj« v Št. Lovrencu. Toda ta moj pokoj ni »brezdelan«, kakor bi morda kdo sklepal iz te trditve. Jaz sem meseca avgusta l. 1922. na povabilo tukajšnjega župnika g. Ant. Oblaka, ki ni dobil kaplana, prevzel tukajšnjo kaplansko mesto, da pomagam v dušnem pastirstvu in šoli, za kar imam prosto stanovanje, kaplansko biro v pšenici in ajdi in da dobivam vsaj kaj za sv. maše. Ker kako bi sicer mogel živeti s tako nizko pokojnino, mesečno samo 777 din.? In to službo opravljam še zdaj in to že 18. leto, četudi sem že v 81. letu.

V I. nadaljevanju svoje avtobiografije povodom moje 75 letnice v Etnologu VIII. (l. 1934) sem omenil na str. 141., da sem začel l. 1929. o priliki moje 70 letnice sestavljati dve knjigi »Zapiski« in »Zanimivosti«. Prvih knjig: Zapiski za župnijo Št. Lovrenec ob Tem. na Dolenjskem, njegovo okolico i dr., sem sestavil ozir. popisal do konca minulega leta sedem po 160 strani in jih odnesel meseca junija v Ljubljano in podaril škof. arhivu, kjer bodo gotovo najboljše shranjene za morebitno uporabo. Z novim letom pa sem začel sestavljati in pisati 8. knjigo. Drugih knjig »Zanimivosti« pa imam do danes 32 tudi po 160 strani. V teh je v izrezskih ohranjeno in prilepljeno vse, kar je prinesel zanimivega »Slovenec« in nekateri drugi listi v zadnjih 10 letih t. j. od nov. leta 1929 dalje. Teh knjigi priredim vsako leto po 3—4.

Razun omenjenih dveh knjig, kateri pišem ozir, sestavljam že 11. leto, pa sem se pečal v zadnjih petih letih po moji 75 letnici l. 1934. še z različnimi tvarinami v svojih spisih, katerih sem priobčil v različnih knjigah in časopisih čez 100, kakor kaže seznam mojih spisov na koncu tega spisa. Posebno pa sem priobčil veliko posameznih zbirk narodnih pregovorov in rekov po vsebini, katere naj tu navedem po abecednem redu:

Angeli: Cvetje z vrtov sv. Frančiška 1937 str. 127.

Berači: Domoljub 1934 str. 26.

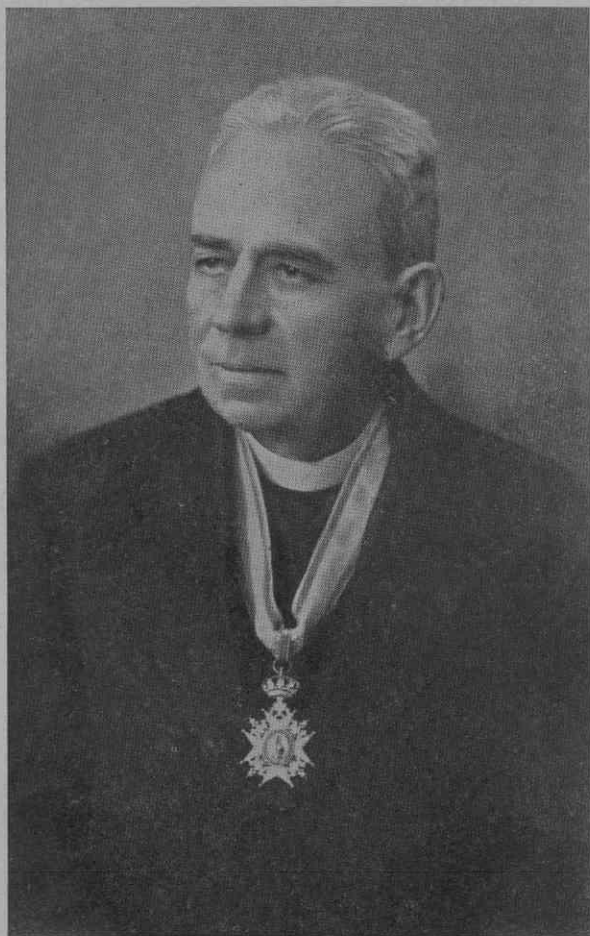
Beseda lepa in rahla: Kmečka žena 1937 str. 207—208.

Bog: Mladika 1933 str. 233, 273, 314, 351.

Bogastvo in bogatini: Domoljub 1934 str. 180.

Cerkev: Cvetje 1938 str. 88.

Cigani: Kmečka žena 1939 str. 93.
Četra božja zapoved: Slovenec 1934 št. 197.
Delo: Domoljub 1935 št. 17.
Denar: Domoljub 1934 št. 49.

Ivan F. Šašelj

Dež: Kmečka žena 1938 št. 1 (na platnicah), str. 119.
Dobrotljivost: Domoljub 1934 št. 25.
Dolg in dolžnik: Slovenec 1934 št. 164.
Gospodar in gospodinja: Domoljub 1935 št. 50.
Jajce: Kmečka žena 939 str. 59.

- Jeza: Cvetje 1937 str. 216.
Kamen: Etnolog XII. (1939) str. 123—124.
Kaša: Kmečka žena 1938 str. 118.
Klobasa: Kmečka žena 1939 str. 29.
Kmet: Domoljub 1935 št. 47.
Kosa in kosec: Kmečka žena 1939 str. 219.
Krompir: Kmečka žena 1938 str. 262.
Kruh: Domoljub 1935 št. 46, 48.
Laž: Domoljub 1935 št. 44, 46.
Lenoba in lenuh: Domoljub 1934 št. 25.
Lepota: Bogoljub 1939 str. 189.
Med: Živalca 1937 št. 5.
Mir: Kmečka žena 1937 str. 207—208.
Močnik: Kmečka žena 1938 str. 118.
Molčečnost in molčanje: Kmečka žena 1937 str. 207—208.
Morje: Cvetje 1938 str. 29.
Nábožni pregovori: Bogoljub 1939 str. 86—88.
Napuh in prevzetnost: Domoljub 1934 str. 63.
Nebesa: Cvetje 1937 str. 95.
Ogenj: Domoljub 1934 št. 27.
Otrok veliko: Mladika 1938 št. 12 (na platnicah).
Mlin in mlinarji: Amerik. Slovenec 1939 št. 9.
Okó: Bogoljub 1939 str. 14—15.
Palica in šiba: Kmečka žena 1939 str. 190.
Pamet: Bogoljub 1938 str. 248.
Pekel: Cvetje 1937 str. 216.
Pijanstvo: Domoljub str. 594.
Ponos naših kmečkih hiš (Preja — kolovrat in povesma — s platnom napolnjena škrinja): Kmečka žena 1939 str. 61.
Prijatelji: Domoljub 1935 št. 8.
Pravica in krivica: Duhovno življenje 1935 str. 696.
Rastlinstvo: Etnolog 1936 str. 96—99 — 1939 str. 36—40.
Rim: Cvetje 1938 str. 94.
Rudninstvo: Etnolog 1939 str. 123—126.
Sadje: Mladika 1934 str. 352—353.
Skopuh: Slovenec 1934 št. 166.
Smrt: Cvetje 1936 št. 9. 10.
Srebro: Etnolog 1936 str. 124.
Srce: Cvetje 1937 str. 365.
Sreča: Domoljub 1934 št. 51.

Spanje in sanje: Cvetje 1937 str. 186.

Starost in mladost: Bogoljub 1938 str. 33—34.

Svetniki in svetnice v pregovorih in vremenskih posloviceh:
Etnolog 1937—1939 str. 75—95.

Toča: Kmečka žena 1938 str. 42.

Trpljenje in križi: Cvetje 1936 št. 11.

Uboštvo: Slovenec 1934 št. 163.

Veselje: Amerik. Slovenec 1939 št. 7.

Vino: Duhovno življenje 1935 str. 550.

Voda: Duhovno življenje 1935 str. 574—575.

Zelišča zdravilna: Kmečka žena 1938. str. 294. 312.

Zima: Kmečka žena 1939 str. 29.

Zlato: Etnolog 1939 str. 124—125.

Zmernost: Kmečka žena 1937 str. 207—208.

Železo: Etnolog 1939 str. 125—126.

Ženske: Etnolog 1936 str. 31—33; Kmečka žena 1937 str. 38,
119—120.

Žita: Mladika 1934 str. 307—308.

Živali: Knjižica: Živali v slov. pregovorih im rekih (1932) str.
1—44; Prijatelj živali 1933 str. 54—57; Živalca 1937 str. 29—32,
139—140, 158, 172—176. Živalca 1938: Živali v slov. pregovorih, re-
kih, vrazah in prilikah str. 16 dalje.

Z novim letom 1938 sem začel zopet dopisovati v »Amerikan-
skega Slovenca« na povabilo urednika Johna Jeriča, kakor sem do-
pisoval že pred svetovno vojsko kakih 20 let. Lani in letos do au-
gusta sem poslal listu 42 dopisov dolenjskih novic, za kar so mi naši
ameriški Dolenjci, kakor mi pišejo, prav hvaležni, ker zvedo iz njih
vse domače novice. Razun dopisov pa sem bil poslal listu lani še
6 spisov.

Za svojo 80 letnico rojstva in 60 letnico literarnega delovanja
sem dobil veliko čestitk iz različnih krajev, celo iz jugoslov. misi-
jona v Bengaliji v Indiji, iz Zagreba, Skoplja, Belgrada i dr. Imed
ljubljanskih društev pa so mi poslali čestitke: Bengalski misijon —
Muzejsko društvo za Slovenijo — Uredništvo Mladike in Mohorskih
knjig — Zveza lovskih društev v Dravski banovini — Društvo »Bela
Krajina« v Ljubljani, katero me je izvolilo za častnega člana in mi
izročilo po odposlancih 23. maja v stiškem samostanu častno di-
plomo v okviru s sliko Belokranjca in Belokranjice M. Gasparija.

Občina Velika Loka pa me je izvolila 11. maja častnim obča-
nom in mi izročila 13. maja častno diplomu.

Na predlog prosvetnega ministra pa sem bil odlikovan z redom sv. Save III. stopnje.

Moji spiski in spisi po maju l. 1934.

1934.

»Slovenec« 21. jun. št. 139. Listek: Iz starih spominov na l. 1834.

»Domoljub« 20. jun. št. 25: Dobrotljivost v slov. pregovorih — in: Lenoba in lenuh v slov. pregovorih.

»Domoljub« 4. jul. št. 27: Ogenj v slov. pregovorih.

»Lovec« str. 248: Jerebica in električen tok — in: O albinistični modri taščici.

»Slovenec« 21. jul. št. 163: Uboštvo v slov. pregovorih.

»Slovenec« 22. jul. št. 164: Dolg in dolžnik v slov. pregovorih.

»Slovenec« 25. jul. št. 166: Skopuh v slov. pregovorih.

»Mladika« str. 307—308: Žita v slov. pregovorih in rekih.

»Slovenec« 15. aug. št. 184: Kakšno jesen in zimo nam napovedujejo selivke.

»Slovenec« 31. aug. št. 197: Četrta božja zapoved v slov. pregovorih.

»Mladika« str. 352—353: Sadje v slov. pregovorih in rekih.

»Etnolog« VII (1934) je prinesel na str. 139—145. nadaljevanje moje autobiografije od l. 1929. dalje za mojo 75 letnico in seznam mojih spisov od maja 1929. do maja 1934. — na str. 146—148 pa spis: Povodni zmaj in belokranjska narodna pesem o sv. Juriju.

»Domoljub« 5. decb. št. 49: Slovenski pregovori o denarju.

L. 1934. je izdala Mohorjeva družba med knjigami proti doplačilu knjigo: Slovenski pregovori, reki in prilike. Zbrala Fran Kocbek in Ivan Šašelj. Ocene o knjigi so prinesli med drugimi: »Slovenec« 24. okt. št. 242. Listek — in 5. decb. št. 276. Listek. — »Jutro« 30. novb. št. 276. »Cvetje z vrtov sv. Frančiška decb. str. 378.« — »Mladika« 1. 1935. str. 73. — »Duhovno življenje«, list za izceljenje, ki izhaja v Buenos Aires — v Argentini l. 1935. str. 365.

»Domoljub« 21. decb. št. 51: Sreča v slov. pregovorih.

1935.

»Lovec« str. 75—77: Ornitološki zapiski za št. Lovrenec ob Tem. na Dolenjskem in njegovo okolico za l. 1934.

»Domoljub« 20. febr. št. 8: Kaj pripovedujejo slov. prigovori o prijateljih.

»Slovenec« 17. apr. št. 89. Listek: Kulturni obzornik: »Grki« in velikani v belokranjskih pravljicah.

»Domoljub« 25. apr. št. 17: Kaj pripovedujejo slov. prigovori o delu.

»Slovenec« 24. maja št. 118: O možu, ki je hotel župnika spovedati.

»Slovenec« 8. jun. št. 130: Sadno drevje poročni dar.

»Duhovno življenje« št. 89, str. 574—575: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o vodi.

»Duhovno življenje« št. 92, str. 696: Pravica in krivica v slov. pregovorih.

»Slovenec« 28. aug. št. 196: Največji sovražnik ptic je človek.

»Mladika« str. 351—352: Novi narodni pregovori.

»Lovec« str. 412: Nekaj zanimivosti iz prepeličjega življenja.

»Domoljub« št. 44: Laž v slov. pregovorih.

»Domoljub« št. 46: Laž v slov. pregovorih (konec) in — Kruh v slov. pregovorih.

»Domoljub« št. 47: Kmet v slov. pregovorih.

»Domoljub« št. 48: Kruh v slov. pregovorih (konec).

»Duhovno življenje« št. 88, str. 550: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o vinu.

»Domoljub« št. 50: Gospodar in gospodinja v slov. pregovorih.

»Slovenec« 22. decb. št. 295, str. 8: O zdravnosti česna in čebule in str. 18: Črtice iz življenja in delovanja nekdanjega Primskovskega gospoda.

»Domoljub« št. 52, str. 692: Kloštrski kanon — in str. 698: Gospodar in gospodinja v slov. pregovorih (konec).

»Slovenec« 29. decb. št. 299: Kdaj se je pela božična pesem »Sveta noč, blažena noč« prvič na Kranjskem in kdo jo je poslovenil.

1936.

»Lovec« str. 73—74: Ornitološki zapiski za Št. Lovrenc ob Tem. na Dol. in njegovo okolico za l. 1935.

»Slovenec« 16. febr. št. 39: Iz življenja Primskovskega gospoda (Dodatek k »Slovincu« l. 1935, št. 295).

»Slovenec« 12. marca št. 60: 90 letni jubilej (ge Marije pl. Terbuković roj. Widerkhern zum Widerspach z Male Loke, v katerem spisu sem priobčil nekaj zgodovinskih podatkov o plemenitaški rodbini Widerkhernov na Kranjskem).

»Etnolog« VIII. in IX. (1936.) str. 26—30: Iz belokranjskega narodnega pesništva. I. Sv. Lovrenc v slovenskih pregovorih in belokranjski narodni pesmi. II. Kako kresujejo v Črnomlju. — Str.

31—33: Kaj pripovidujejo slov. pregovori o ženskah. — Str. 96—99: Slovenski pregovori iz rastlinstva.

»Mladika« str. 191—193: Nekaj razlag k nekaterim slovenskim narodnim pregovorom.

»Slovenec« 21. jun. št. 140: O strahotnem padanju rojstev v Avstriji, ozir. na Dunaju.

»Slovenec« 11. jul. št. 156: Ali zvezdoznanci kaj vedo?

»Mladika« št. 9. na platnicah na 3. strani: Narodno blago: Cesar Jožef in stiški samostan. Dolenjska pravljica.

»Cvetje z vrtov sv. Frančiška« št. 9 in 10: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o smrti.

»Mladika« št. 10 in 11: Novi narodni pregovori.

»Cvetje« št. 11: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o trpljenju in križih.

»Lovec« str. 483—484: Nekoliko podatkov o letošnji izselitvi lastavk.

1937.

»Živalca« str. 29—32: Živali v slov. pregovorih in rekih.

»Lovec« str. 114—115: Ornitološki zapiski za št. Lovrenec ob Tem. na Dol. in njegovo okolico za l. 1936.

»Cvetje« str. 95: Slov. pregovori o nebesih.

»Slovenec« 14. marca št. 61: Epidemija kôz na Dolenjskem v letih 1873—74.

»Cvetje« str. 127: Slovenski pregovori o angelih.

»Lovec« str. 212: Mlad srnjak s svinjskim loncem na glavi. Živalca« št. 5. na platnicah: Med v slov. pregovorih.

»Cvetje« str. 186: Spanje in sanje v slov. pregovorih.

»Mladika« str. 232, 270: Novi pregovori in reki.

»Lovec« str. 309: Kako love in kradejo cigani kokoši na trnek — in str. 310: O letošnji doselitvi nekaterih ptic selivk v Temeniški dolini.

»Cvetje« str. 216: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o jezi — in: Slov pregovori o peklu.

»Kmečka žena« str. 38. in št. 6—7 str. 119—120: Ženska v slov. pregovorih.

»Živalca« str. 78—80, 92—93: Kako ginevajo ptice, posebno pevke in selivke.

»Bogoljub« str. 175—177: Zgodovinski paberki o delovanju stiškega samostana in njegovih opatov v župniji št. Peter pri Novem mestu.

»Mladika« str. 352—353: Vraže, prazne vere in prilike v slov. pregovorih in rekih.

»Mladika« št. 10. na platnicah: Pravljica o nekdanjih kapelah Matere božje na Zaplazu na Dolenjskem.

»Bogoljub« str. 250—252: Nábožna imena v slovenskem rastlinstvu.

»Lovec« str. 543: Dodatek k spisu: »Nekdanji orjaški psi« v Lovcu št. 11.

»Cvetje« str. 365: Slovenski pregovori o srcu.

»Križ«, verski list za novomeško, prečensko in šmihelsko župnijo št. 7—12: Zgodovina Starega gradu pri Št. Petru.

»Kmečka žena« str. 207—208: Slovenski pregovori: 1) o zmernosti, 2) o miru, 3) o lepi in rahli besedi, 4) o molčečnosti in molčanju.

»Živalca« str. 139—140, 158, 172—176: Živali v slovenskih pregovorih, rekih, vražah in prilikah.

1938.

»Cvetje« str. 29: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o morju.

»Slovenec« 29. jan. št. 23: Severni sij v Ljubljani pred 68 leti.

»Slovenec« 30. jan. št. 24: Glede severnega sija.

»Bogoljub« str. 33—34: Starost in mladost v slov. pregovorih.

»Kmečka žena« št. 1. na platnicah: Slov. pregovori o dežju.

»Kmečka žena« str. 42: Slovenski pregovori o toči.

»Bogoljub« str. 55—56: Primskovski gospod« († župnik Jurij Humar) s sliko na str. 63.

»Cvetje« str. 88: Slov. pregovori o cekvi — im str. 94: Slov. pregovori o Rimu.

»Slovenec« 15. marca št. 61: Sčim preženemo volkove.

»Lovec« str. 167—169: Ornitološki zapiski za Št. Lovrenec ob Temenici na Dol. in njegovo okolico za l. 1937.

»Poned. Slovenec« 4. apr. št. 14: Ptiči in moderna tehnika.

»Amerikanski Slovenec« 24. marca št. 58: Iz spominov na nekdanja lakotna leta na Kranjskem.

»Kmečka žena« str. 118—119: Slov. pregovori: 1) o močniku in kaši — 2) o dežju.

»Lovec« str. 213: o pojavo pegamov v naših krajih v letošnji zimi.

»Amerikanski Slovenec« 28, 29, 30 apr. št. 83, 84, 85: Zgodovina Marijine božje poti na Zaplazu na Dolenjskem.

»Bogoljub« str. 131—132: O nekdanjih zaplaških kapelich — s tremi slikami: str. 135: a) Stara podobica zaplaške Matere božje s prvotno kapelico in čatežko cerkvijo — b) Druga starinska podobica z M. b. v okviru — str. 136: Sedanja božjepotna cerkev na Zaplazu.

»Amerikanski Slovenec« 14. maja št. 95: Kakšno vreme smo imeli letos v aprilu v Jugoslaviji im v več deželah v Evropi.

»Mladika« ša. 6. na platnicah: Pravljice izpod Sv. Gore pri Litiji.

»Amerikanski Slovenec« 7. jun. št. 109: Kako je v nekdanji Avstriji in posebno na Dunaju glede prebivalstva v zadnjih letih.

»Novi Svet«, Chicago, št. 6. str. 164—165: L. 1834 in njegov »firundrajsigar«.

»Mladika« str. 271—272: Slov. Pregovori in reki.

»Živalca« str. 16: Živali v slov. pregovorih, rekih, vražah in prilikah.

»Bogoljub« str. 180—182: Stare podobice Matere božje z žalostne gore pri Mokronogu — s tremi slikami: 1) Stara slika velikega oltarja Ž. M. b. na str. 179 — 2) in 3) Dve stari božjepotni podobici na str. 180.

»Bogoljub« str. 200—202: Vesela gora nad Št. Rupertom — s tremi sličicami na str. 204.

»Bogoljub« str. 225—226: Cerkev na Mirni gori (nad Planino pri Črnomlju).

»Slovenec« 18. okt. št. 240. Listek: Nekoliko opomb k spisom o Beli Krajini v knjigi »Dolenjska«.

»Slovenec« 25. okt. št. 246. Listek: Še nekaj opomb k knjigi »Dolenjska« glede nekaterih cerkvenih slik.

»Bogoljub« str. 248: Slov. pregovori o pameti.

»Kmečka žena« str. 262: Krompir v slov. pregovorih.

»Mladika« št. 12. na platnicah: Veliko otrok. Kaj misli naše ljudstvo o obilnosti otrok v družini.

»Kmečka žena« str. 294, 312: Naša zdravilna zelišča v slov. pregovorih (Česen, repa, tavžentroža, žajbelj).

»Amerikanski Slovenec« 24. novb. št. 227: Nevarni sovražniki med nebom in zemljo.

»Amerikanski Slovenec« 15. decb. št. 240: Kaj vse je že padalo z neba.

»Katoliški misijoni« 1. 1938—1939 št. 1—5: O Knobleharjevem potovanju l. 1853—1854.

1939.

»Bogoljub« str. 14—15: Oko v slov. pregovorih.

»Lovec« št. 1—3: Ornitološki zapiski za Št. Lovrenec ob Tem. na Dol. in njegovo okolico za l. 1938.

»Kmečka žena« str. 29: Klobasa v slov. pregovorih — in: Slov. pregovori o zimi.

»Ameriaknski Slovenec« št. 7. 12. jan.: Slov. pregovori o veselju

»Amerikanski Slovenec« št. 9. 14. jan.: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o mlinu in mlinarjih.

»Kmečka žena« str. 59: Jajce v slov. pregovorih — in str. 61: Ponos naših kmečkih hiš v slov. pregovorih (Preja — Kolovrat in povessa — s platnom napolnjena skrinja).

»Kmečka žena« str. 93: Slov. pregovori o ciganih.

»Etnolog« knjiga X—XI (1937—1939) str. 75—95: Svetniki in svetnice v slovenskih pregovorih in vremenskih prislovciah.

»Bogoljub« str. 86—88: Slov. nábožni pregovori.

»Kmečka žena« str. 190: Palica in šiba v slov. pregovorih.

»Kmečka žena« str. 219: Kaj pripovedujejo slov. pregovori o kosi in koscih.

»Etnolog« knjiga XII. (1939) str. 36—40: Slovenski pregovori in reki iz rastlinstva. II. in str. 123—126: Slovenski pregovori iz rudninstva.

»Bogoljub« str. 189: Slovenski pregovori o lepoti.

Résumé

Der bekannte slovenische Ethnograph der Herr Pfarrer Ivan Šašelj, bringt in dem Aufsätze die zweite Fortsetzung seiner Atobiographie mit genauer Bibliographie seiner Werke in den letzten fünf Jahren.

Slovenski pregovori iz živalstva

J. Šašelj — Št. Lovrenc ob Temenici.

Bolha.

Ga stiska ko slepec bolho.

Huda naloga je po tujem kožuhu obirati bolhe.

Se ga je nabral ko mlad pes bolh.

Sv. Kocjan (31. maja) zvrne pred vsako hišo voz bolh (koncem maja pridejo bolhe).

Vsaka neumnost se te prime, kakor bolha mladega psa.

Čebela.

Če je sv. Jožef lep, prodaj suknjo in kupi čebele.

Kadar matica poje, je roj blizu.

Kakov je panj, takove gredo čebele vanj.

Kosec pokosi tudi cvetke, ki so lepe in še medijo čebelam.

Obležejo ga kakor čebele svojo matico.

Golob.

Nikomur ne pade sreča v naročje kot pečen golob.

Zastonj se golobi ne obirajo.

Gos.

Jezik mu tako hitro miga, kakor gôsi rep.

Kača.

Je hudoben ko kača.

Jej, jej koromač, da te ne pikne strupen kač.

Jeseni celo kača težje lovi.

Pri tej hiši je kamen uzidan, ki ga je oblezla kača, zato ni sreče pri hiši.

Kokoš, koklja, kura.

Čim več piščet, bolj ponosna je koklja.

Dobro zrnje kokoši doma pozobljejo, slabo zrnje pa veter daleč odnese.

Kadar kokoš po strehah letajo, bo kmalu sneg.

Kadar kokoši po strehah letajo, bo kmalu sneg.

Na eni sami nogi stoji in od bridke ljubezni drhti kakor kurji konj na vilicah.

Pobešeno glavo drži po strani kakor kokoš, kadar nakvišku pogleda.

Raztegnil je na dolgo kakor kurja čreva.

Komar.

Kdor na pust ne je kislega zelja, ga komarji opikajo.

Konj.

Človek se v muki, konj pa na poti spozna.

Kadar konj ne more vleči, pa ga dajo ciganom.

Se upre ko štatljiv konj.

Kozelj in koza.

Dere naprej ko trmasti kozelj z rogovjem..

Lep je domek, četudi je majhen ko kozji bobek.

Na pripognjeno drevo vsaka koza p. ša.

Vsaka koza rada sol liže, stara pa še žakelj požre.

Kragulj.

Če golobica s kraguljem ljubezen sklepa, je slepa.

Krava in tele

Če žena kravo molze, teče mleko tudi iz rogov.

Kdor zna, ta zna, je rekel tisti, ki je s svedrom kravo drl.

Laže je lačno tele potegniti izpod krave kakor pa pijanca izza mize.

Ne špotaj se drugemu, kar Bog da lahko tvojemu detetu.

O sv. Martinu visi krava na klinu (včasih, ko še ni bilo mesnic, so ljudje sami klali doma, če so kaj praznovali, kakor so bile nek-daj navadno poroke o sv. Martinu).

Oteple z jezikom kakor krava z repom.

Kukavica.

Ako slišiš kukavico prvič peti na tešče, boš celo leto lačen.

Kadar slišiš prvič kukavico peti, poljubi zemljo, potem te ne bodo zobje boleli.

Lev.

Pametna žena spremeni lev v jagnje.

Lisica.

Hodi okoli kakor lisica okoli grozdja.

Lisica je cvilila — ko je roženkranc molila; vrane so kokvale, ki so se pogreba bale.

Mačka.

Ako se mačka od juga umiva, kaže na južno vreme, ako od severa, bo mrzlo.

Če kdo le preveč hiti, češ, da se mu mudi, pravijo: Počakaj, da se mačka obuže.

Dremlje ko maček.

Je moker kot mačka.

Je na denar ko mačka na salo.

Je siten ko breja mačka.

Kadar mačke doma ni, imajo miši ples.

Ne maram prenašati kakor mačka mlade.

Sili kakor mačka k vreli kaši.

Zavija kakor mačka na strehi.

Medved.

Ga vodi kakor cirkuškega medveda.

Lahko je štetí mrtvemu medvedu zobe.

Miš.

Moker kakor miš.

Molj.

Ga ujeda kakor molj v kožuhu.

Muha.

Gomazi po meni ko mušji roj po medu.

Samo eno muho je Bog ustvaril, druge pa hudič. Pred tisto hudo muho, ki se zaredi volu med parklji, beže vse druge muhe.

Se ga oteplje kot podrepne muhe.

Osa.

So se ga otepali kot ose.

Ovca in jagnje.

Česar se ovčka srami, po tem koza grabi.

Diha ko zvezana ovca.

Jagnje ni volku vode skalilo.
 Nora ovca je, ki k volku v goste gre.
 Ovca ne ugrizne volka.
 Ovce, ki jo volk odnese, ne da volk nikdar nazaj.

Pajak.

Ga črti ko pajka v kislem zelju.

Pes.

Ako se psa z metlo tepe, bo piščance žrl.
 Boš našel za pasjem zglavjem suhe govedine!
 Ga preganjajo kakor steklega psa.
 Imaš me rad ko pes orglice.
 Je ko pasja zdražba.
 Je prišel prej glas — ko pes v vas.
 Lahko mu pes na repu pridnost nese.
 Napadel me je kakor pes.
 Ne glej na psa, ampak na gospodarja.
 Se ga nič ne prime ko psa.
 Se potika okoli ko okužen pes.
 Šel je osramočen kakor obrčan pes iz cerkve.
 Tako je nesrečen ko pes v cerkvi.
 Vsaki ga pogazi ko psa v cerkvi.

Petelin.

Ko češnja beli (cvete), petelin (divji) najbolj nori.
 Lena predica bo napredla petelinu hlače.
 Stopa ko petelin, ko leze na gnoj.

Podlasica.

Podlasica je najbolj radovedna žival.
 Podlasica napihne tudi človeka, ako zunaj spi (npr. na trati).

Prasec.

Je izgrizljiv ko osebenjsko prase.

Ptiči.

Ima vsega, samo ne ptičjega mleka.

Riba.

Cepeta ko riba na truku.
 Je tih ko riba.

Riba mora trikrat plavati — pravijo slovenski ribiči ob Adriji
— v vodi, v olju in v vinu (»Slovenec« 1938 št. 91).

Je čisto ko ribje oko.

Vse mu je na potu kakor lačnemu ribja kost v grlu.

Sova.

Gleda kakor bolna sova.

Kadar sova čovika, se nekdo rodi, kadar joče, je smrt blizu,
kadar vriska, bo ženitnina.

Se naroga sova sinici, kadar ji reče glavanka.

Sraka.

Ako se sraka dere poleg hiš, boš dobil pismo.

Vrešči kakor sraka na hruški.

Srakorep.

Kadar se srakoper spomladi k nam vrne, potem se ni bati več
mraza ali slane (češ, da je on najbolj »mrzel« ptič in da se izmed
vseh ptic-selilk najzadnji k nam vrne).

Sršen.

Kogar sršeni oblezejo, ga tudi pičijo.

Ščurek.

Mara zanj kakor za belega ščurka v salati.

Vol.

Mesto da bi voli mukali, kola cvilijo.

Skleda zelja v ljubezni je boljša ko pitan vol v sovraštvu.

Težko je učiti starega vola voziti.

Volek božji.

Živi kakor volek božji.

Volk.

Če greš k volku v goste, vzemi psa seboj.

Če ne dobi volk ovce na preži, jo vzame v čredi.

Če volk ovco sesa, tudi njeno kožo proda.

Čim več volkov, tim manj ovac.

Kakor streže mačka na miš, tako volk na ovco.

Kdor se boji volka, ni za pastirja.

Ko volk pogine, ovčja žalost mine.

Ni lahko meriti živemu volku rep in mu šteti zobe.
 Ni tako grintave ovce, da bi je volk ne pojedel.
 Oči se mu svetlijo kakor staremu volku, ki preži na jagnje.
 Starega volka kavke jašejo.
 Stradal sem kakor star volk.
 Slab pastir, ki pase ovco in volka.
 Težko volku, ki ga krmijo srake.
 Tudi najboljšemu pastirju volk ovco ukrade.
 Volk ne ljubi pasje družbe.
 Volk ne tuli ko ovco iz staje puli.
 Volk ne zvoni, kadar ovce lovi.
 Volk se za pastirja ni učil.
 Volkovi niso leni, če so ovce poceni.

Vrabec.

So se zlasali kakor vrabci v prosu.
 Živi kakor vrabec v prosu.

Vrana.

Ako se vrana pri šihi dere, naznanja nesrečo.

Zajec.

Je jesenski zajec.
 Za tem grmom tiči zajec.
 Zajec ima devet kož.

Žaba.

Ima dosti ko žaba dlak.
 Je lepa ko žabji pildek.
 Je otprnil kakor žaba na suhem.
 Molči ko žaba pod lapuhom.
 Narastla je krma žabi do ušes.

Résumé

Der slovenische Folklorist, Ivan Šašelj, veröffentlicht hier Sprichwörter in Bezug auf die Tierwelt.

Narodopisne drobtine

Albert Sič — Ljubljana

1. Pogača.*

V prejšnjih časih je bil okrog Škofje Loke običaj, da so skoro za vsako kmečko svatbo (ohcet) poleg drugih dobrot, spekli tudi »pogačo«. Spekla jo je navadno »teta« na dan pred svatbo (poroko). Pogača je bila zamesena na mleku iz pšenične moke in jajc. N vrhu je bila krog in krog okrašena s svečkami in zastavicami, v sredi pa je bil vtaknjen šopek (pušlec) iz suhih rož. To pogačo pošlje teta na dan poroke proti večeru po svoji hčeri, če je nima, pa po služkinji ali kaki drugi ženski na nevestin dom oz. na kraj, kjer se vrši svatba. Ženin in nevesta gresta v spremstvu nekaterih svatov in godcev nasproti. V slučaju, da bi jo bilo treba prinesiti od daleč, pa je pripelje z vozom.

Ko dospe pogača na nevestin dom, ozir. na kraj svatbe, jo prevzame nevestina teta, ki jo je spekla, in jo izroči »starešini«, ta pa podari prinesiteljici za pot primeren dar v denarju (»šenk«). Starešina postavi nato pogačo »drugu« na glavo, ta pa plača godcu takozvano »vižo«, da gresta z družico plesati. Za ta ples morajo biti svečke na pogači prižgane. Ko je ples (»viža«) končan, vzame starešina »drugu« pogačo z glave in jo prereže najprej na pol, od te polovice odreže nekaj za »teto«, ostalo pa si obdrži sam, a drugo polovico razdeli med svate za »šajdezen«. — Vse to se vrši tik pred koncem svatbe.

2. S kmečkega sejma.¹

Na vsakem sejmu, ki se je vršil na kmetih ali drugod, so morali sejmarji že od nekdanj dotični občini, v kateri se je sejm vršil, pla-

*) Ta opis mi je dala Micka Zihelr vulgo Kodrova, posestnica pri sv. Duhu pri Škofji Loki.

¹) To prigodbo je opisal l. 1889. nekako, gospod Kosem Josip, ki je bil upravitelj graščine Mirna pri Mokronogu (r. 1824 + 1901).

čevati posebno davščino: sejmarino, stojnino (nem. Standgeld), da so smeli svojo živino, ki so jo prignali na sejm na določenem ograjenem prostoru razpostaviti kupcem na ogled. Ta davščina je občinski dohodek, in jo je plačevati prav povsod, pri nas tudi dandanes. — Razumljivo je, da ta davščina sejmarjem nikakor ni bila všeč in jim tudi še danes ni, kakor sploh nobena davščina, zato so na razne načine skušali se ji odtegniti že od pamtiveka. Kako so to storili l. 1848. pripoveduje občinski sluga Meskin iz Litije, ki se je v dotičnem času prišel v graščino Bogenšperk, tedanjo oblast, prav zaradi tega pritožiti. Dejal je v svoji seshajajoči izgovorjavi in spakedrani slovensko-ponemčeni besedi, ki je bila tedaj v rabi, kadar je bilo treba govoriti pred tedanjo nemško gospodo ali gosposko:

»Slisja! Moja suldigkajt je tukej pred hersoft auftrihtik jen ofentlih za ercelat, de sem jest biv za aufzegarija in za pomagaca, za stondgeld pobirat gorpostavljen.

Ker so mene inzosen iz Litije ezuhal in en dober tringeld fersprehal, sm dejal: »magari. nej pa bol!«

Kadar smo mi na nas posten prisli, smo erblikal eno celo trumo zvine, katera je bajlajfik ondertholbstund fon uns stala, one sih fon flek zarirat.

Jest sem se auserordentlih fervundroy, de ti hudici, besonders fon der onderen sajten, nic ne respektirajo, kar je blu ze tulkrat oznanjen, vonklican in publiciran.

Fon olen sajten se je zvina vkup frzomlala, kar so se zacel ti hudici noh und noh bevegat, no, sem djav, dej bo pa ves stondgeld hudic uzev; kadar so pa gonc in di nohend k nam prisli, so pa ti hudici zvino tako ontrajbal, de jih nismo mogel nc vec curikholtat, jest sem aus olen kreften upu: »holt, holt, holt!« pa me je se en sentan berjager² in der snelikajt ena slafernc³ dav, da sem se na enga druzga spicbuša in relitenta prebrnu. Polej so me pa ti hudici zo hin und her stosal, de sem se komej ersnaufu in erholu. Ker ti hudici, semari, so imel seboj korobace und olerhond bofen.

Gnedige hersoft beklogen si sih!«

3. »Besorkosarna«

Te dni sem šel po Karlovaški cesti mimo sedanje mestne ubožnice, nekdanje vojašnice »Wsserkaserne« ali, kakor jo je tedanje

²) berjager — iz ital. beriacco — pijan, pijanec.

³) zaušnica.

ljudstvo imenovalo, »boserkosarne«, pa sem se spomnil na sledečo anekdoto, ki sem jo čul še v svoji mladosti od starih ljudi.

Z dolenskega namreč, tako so pripovedovali, je prišlo v Ljubljano neko kmečko dekle, da obišče svojega brata, ki je prav tedaj služil vojake in bil nastanjen v omenjeni vojašnici. Ko je dekle stopalo proti straži pred glvnim vhodom v vojašnico, jo le-ta vstavi in vpraša, seveda, v tedanjem uradnem jeziku t. j. nemškem, kam, in kaj hoče. V prvem hipu dekle nekoliko osupne, a se takoj tudi pomiri in odgovori v slovensko-nemški mešanici in v svojem narečju: »Al nej andükej boserkosarna, bo majn plunder drajn is?« (Ali ni tu vaserkasarna, v kateri je moj brat?) — Vojak pritrdi in vpraša dalje kako »saržo«, da ima njen brat. — Ker je bila le premalo podvokana v nemščini, mu ni znala odgovoriti, saj ga sploh ni razumela. Vojak, brihten fant, je to uvidel in ji zavstavljal drugačna vprašanja. Vprašal jo je, če je njen brat »gmajnar«. To besedo pa je že razumela in takoj odgovorila: »O, več«. — Vojak jo vpraša dalje ali je morda »frajtar?« — »O, več«, — ali je »kaprol?« — še več!« — No, potem pa je morda »curksfirar« . . . »feldbebl« . . . »Še več«, se je vedno glasil njen odgovor. Potem pa je »oficir«, ali ne? — »Pa ne vejm, kaj je, tu pa vejm, da ima majhen škofček, jnu dva klejnčka, pa gore tovček«, — je odgovorila. »A, tako potem pa je »tambor (bobnar). — In to je v resnici tudi bil njen zaželjeni brat.

Dva folklorna festivala

(Veliki festival slovenskih ljudskih običajev v Mariboru 5. in 6. avgusta 1939 in Smotra hrvatske seljačke kulture v Zagrebu 11. junija 1939.)

Boris Orel — Ljubljana

I.

Festivali ljudskih običajev, plesov, pesmi in noš so se v Evropi pojavili v velikem številu šele po svetovni vojni ter so marsikje tesno povezani s povojnim razcvetom narodopisne in narodoslovne znanosti. Prireja jih izvečine budna kulturna zavest naroda, ki v ljudskih običajih, v ljudski umetnosti in pesmi išče potrdila za svojo samobitnost. Vsekakor moramo folklorne festivale uvrstiti med pomembne značilnosti našega časa in bodoči kulturni zgodovinar, ki bo pojasnjeval 20. stoletje, jih ne bo smel prezreti.

Za predhodnike sodobnih festivalov ljudskih običajev, plesov, pesmi in noš, ki jih običajno organizira etnografsko strokovno vodstvo in ki imajo svoje vrstnike v glasbenih festivalih, lahko smramo razne jubilejne slavnostne sprevede, v katerih so se narodi v svojih pisanih nošah klanjali svojemu vladarju. Omenim naj zgolj dunajski slavnostni sprevod 1. 1908. ob 60-letnici cesarja Franca Jožefa I., kjer so bili zastopani vsi narodi nekdanje Avstrije po raznovrstnih živih skupinah v narodnih nošah, med njimi tudi Slovenci. Tedaj je med drugim posebno pozornost vzbujala slovenska »ziljska ohcet«. Dalje so bile narodne noše v okras raznim kongresom — in so to še danes — (n. pr. katoliškim eharističnim) ali izletom (sokolskim i dr.). S pestrimi narodnimi nošami so posamezni narodi najlepše, najprimernejše in najbolj učinkovito manifestirali svojo udeležbo. Drugih imenovanj pa ti sprevedi in nastopi naravno niso imeli. Redno kažejo svoje običaje in noše romanski narodi in sicer v sprevedih in na slavjih, ki so ob raznih prilikah v teku leta (ob pustu, ob vinski trgatvi, na cvetlični praznik itd.).

Največ zaslug za povzdigo in razvoj pravih folklornih festivalov pa ima poleg bivše povojne Avstrije Švica. Preobširno bi bilo in predaleč bi nas vodilo, ako bi našteval vse narodopisne prireditve v teh dveh državah, podčrtam naj le narodopisno-narodoslovni pomen vzornih švicarskih festivalov, ki so proslavili folklorno bogastvo lastne dežele in izpričali veliko zrelost švicarskih narodoslovcev in

zavidljivo dognanost njihove narodoslovne znanosti. Letos je bil v avgustu n. pr. festival švicarskih narodnih noš, dozdej največji in najpopolnejši. V Zürichu je v slavnostnem sprevedu korakalo okrog 8000 oseb v krajevnih švicarskih nošah, ne muzejsko mrtvih in nemih, ampak živo razgibanih sredi prizorov raznovrstnih običajev in navad. Prireditve, ki je bila deležna velike državne denarne podpore, je bila v rokah švicarskega društva za narodne noše. To društvo je mesece in mesece poprej pripravljalo ta festival noš, v prvi vrsti na podlagi ožjih krajevnih nastopov in pregledov. Poleg švicarskih festivalov nikakor ne smemo pozabiti folklornih prireditev nordijskih narodov, ki že zelo zgodaj razodevajo podobo sodobnega folklornega festivala. Končno moramo omeniti Ruse, Poljake, Čehe, Slovake, Bolgare, Hrvate, Srbe, Nemce i. dr. Pri vseh teh narodih opazimo več ali manj smotrno delavnost na narodopisnem polju, katere zunanji in javnosti dostopni obraz so razne folklorne prireditve. Vsem tem zunanjim narodopisnim dejanjem, vsem tem folklornim festivalom pa je skupna ljubezen do lastne zemlje, do domovine, skupno je kulturno stremljenje, varovati in obnavljati ljudsko izročilo t.j. ljudske običaje, plese, pesmi in noše, ter z njimi javno izraziti svojstveno narodovo žit in bit.

Seveda odločilni momenti, ki so v našem času dvignili pomen ljudskega mitosa kot se odraža v ljudski umetnosti, v plesih, običajih, pesmih in pripovedkah, ležijo mnogo globlje. V Evropi so se po svetovni vojni pojavili oznanjevalci propada evropske kulture in civilizacije, glasniki praznote in gnilobe meščanskega življenja, ubežniki pred brezdušnim strojem ter klicarji po vrnitvi k naravi, k živim izvorom človeškega življenja, t.j. k pradavnim kulturam, k mitosu, ki še dandanes ureja kmetovo življenje na vasi v zmiselnem ritem, ki ga mesto pogreša. Tako je med drugimi znani angleški pisatelj D. H. Lawrence neutrudljivo in strastno iskal ozdravitve in preporoditve sodobne človeške družbe v starodavnih mehikanskih kulturah, v obrednih ostalinah Aztekov (prim. Pernato kačo, Ženo, ki je odjezdila itd.). Njegove filozofske razprave v bistvu obtožujejo ustroj človeške družbe, ki sloni na razumu, ter izražajo sveto prepričanje, da je za človeka najbolje, da ničesar ne ve in ne spozna, in da zgolj mitično misli. Lawrenceovi in drugih pisateljev klico po vrnitvi davnih, zdravih in zmisla polnih časov, ki niso poznali razdvojenosti duše in telesa, pa niso bili osamljeni ter niso prodrli samo v ozke družabne in umetniške kroge. Podobnih klicev in idej so se polastila po vojni velika evropska narodno-politična gibanja, ki naj od njih omenim dva: italijanski fašizem in nemški narodni socializem. Najzgovornejši in najznačilnejši evangelij narodnega socializma je Rosenbergov: »Mythus des XX. Jahrhunderts.« Odkar narodni socializem vlada Nemčijo, živi nemško narodoslovje v zlati dobi. Izdajajo narodoslovne slovarje, številne knjige, ki obravnavajo razna važna poglavja iz narodoslovja: žetvene, püstne, poročne, božične, novoletne običaje, plese, igre. Knjige, ki rzpravljajo o nemštvu v pravljicah, ugankah in pregovorih, o nemštvu v ljudski umetnosti, v nošah, običajih, verah, plesih in igrah. Prirejajo revije

nemških ljudskih noš, obnavljajo ples in običaje, ki so bili že napol pozabljeni. Nekatere običaje je narodni socializem vpeljal kar v sredo svojega kulturno-političnega življenja. Na starih germanskih mitičnih podlagah nastaja posebna nemška narodno-socialistična kultura, ki pa ne ostaja v svojem nemškem območju. Ta kultura ima svoje osti, svoje tendence, kar je deloma tudi senčna, neznanstvena stran sodobnega nemškega narodoslovja. Z drugimi besedami: med tem ko mali evropski narodi s svojim narodoslovnim delom in s svojimi folklornimi festivali ostajajo na pravilni ravnini poudarjanja svoje samobitnosti in domovinske ljubezni, na ravnini samoobrambe ter v okviru narodoslovne stvarnosti in resnice, je nemški narod pod narodnosocialistično zastavo te meje in ravnine porazširil. Narodni socializem hoče namreč osvajati, njemu je mitos v bistvu — bojno geslo.

II.

Bilo je v Evropi po svetovni vojni že precej folklornih festivalov, ki so na njih sodelovali narodoslovci, glasbeniki, muzikologi in koreografi, vendar doslej še nisem zasledil, da bi kdo kje v narodoslovnem časopisu resno razpravljal o tem novodobnem vprašanju, kakšno je razmerje med folklornim festivalom in narodoslovjem. Ne mislim razrešiti tega razmerja v tem prigodniškem referatu, kajti to vprašanje zahteva posebne in večje razprave. Danes naj poskušam to vprašanje načeti ter podati le nekaj dejstev iz stvarnega stanja tega razmerja. Najprej naj ugotovim, da prirejanje folklornih festivalov ne spada v delokrog narodoslovja. Narodoslovec zbira najgloblje znanje o narodu, podaja resnično, čisto podobo ljudstva glede na njegov rod, pokrajino, nošo, umetnost, glede na njegove običaje, vero, pesmi in pripovedke; narodoslovec razrešuje najzamotanejša in najtežja vprašanja iz ljudskega življenja, zato nikakor ne moremo vrhu tega zahtevati od njega, da se zdajci prelevi v gledališkega režiserja ter prikaže na odru, postavljenem kje na prostem, razne plesne ter prizore iz sveta ljudskih običajev. Na drugi strani pa moram ugotoviti, da so bile prve podlage za prirejanje folklornih festivalov dane tisti trenotek, ko so se javnosti odprli narodopisni in narodoslovni muzeji, ko so ti muzeji pričeli zbirati folklorna bogastva (noše, pohištvo, vezenine, itd.) ter ga razkazovati meščanstvu. Folklorni festival pa je prav za prav najna posledica teh bogatih in dobro založenih narodoslovnih muzejev; folklorni festival je stopil korak naprej ter negibno muzejsko lutko v ljudski noši obudil k življenju. To je korak iz muzejske nemosti in negibnosti v pristno naravno življenje, k živemu ljudskemu človeku na festivalu. Zanimivo in razumljivo je, da so tak razvoj pospešili glasbeniki in koreografi ter razna društva za narodne noše, še značilneje pa je, da so pobude za folklorne festivale prišle od raznih kmetskih društev, od kulturnih delavcev, ki so usmerjeni v narodno-vzgojno delo in ki skušajo s tehtnimi narodoslovnimi dognanji in resnicami, z davnimi vzori ljudskega življenja spomniti narod na njegovo resnično izvirno podobo. Seveda, ko je bila ta kulturna,

življenska zamisel folklornega festivala tu, se ni mogla uresničiti brez narodoslovca. Zaradi tega vidimo, da festivale sicer prirejajo razna kulturna društva, da pa jih narodoslovni strokovnjaki in muzikologi nadzorujejo ter jamčijo za pristnost in čistost obrednih prizorov, pesmi, plesov in noš.

Ne smemo prezreti, da se v okviru folklornih festivalov v prvi vrsti prikazujejo razni ljudski plesi in noše, silno redko pa ljudski običaji. Prikazovanje ljudskih običajev na festivalskem prostoru je težavna ter več ali manj problematična zadeva. Lahko je sicer iz vaškega prazničnega življenja prestaviti na prizorišče sredi mesta razne pohode kolednikov, Zelenega Jurija, bučne obhode kurentov, toda nemogoče jih je prestaviti natančno z vsemi važnimi podrobnostmi. Razen tega imamo ljudske običaje, ki niso hrupni pohodi ali igre, ampak so tihe, intimnejše narave ter uprizorljivi le v zaprtem prostoru. V vsakem primeru pa uprizoritev ljudskega običaja, ki naj bo čim bolj zaokrožena in učinkovita, zahteva sodelovanje narodoslovca in gledališkega strokovnjaka. Toda pri največji pazljivosti in vestnosti ljudski običaj tedaj kaj lahko prestopi svoje vaše meje ter postane nekaj drugotnega, o čemur bom pozneje govoril.

Poglavitno vprašanje, ki se dotika razmerja med folklornim festivalom in narodoslovjem, pa se glasi: kakšen pomen ima v narodoslovnem svetu folklorni festival, kakšne koristi prinaša narodoslovni znanosti? Naravno je, da domačemu narodoslovcu, ki je hodil sam od vasi do vasi in se doobra seznanil s pestrim ljudskim življenjem, in ki to življenje pozna tudi iz starih zapisov, ne pomeni folklorni festival nobenega odkritja. Vendar je dejansko stanje največkrat takole: narodoslovec, ki se ukvarja z verskim narodoslovjem, nima prilike, da bi si ogledal ta ali oni ljudski ples, ki zanj seveda ni poglavitni študij, pa je navzlic temu dobro in včasih zelo potrebno, da ga pozna. Festival ljudskih plesov mu to poznavanje kaj enostavno in hitro omogoči. In tako dalje. Seveda ljudski običaj na festivalu radi njegove prirejene oblike nikakor ni primeren za podroben narodoslovni študij. Kajti narodoslovec mora ljudsko življenje proučevati na vasi. Drugače je pri običajih, ki so izumrli in ki so nam ohranjeni le v raznih zapisih. Zapisi ljudskega blaga pa navadno običaje suho opisujejo ter jih primerjajo s podobnimi pri drugih narodih. Ako na festivalu ta ali oni, verno po zapisih obnovljeni običaj izvaja kmetijski človek, je s tem za narodoslovca nastopil nov moment, nova resničnost, ki je zapisi izvečine ne ujamejo, to je izvajanje. Izvajanje, ki sloni na različnih človeških naravah iz posameznih pokrajin, je namreč velikokrat važno in odločilno za presojo svojine tega ali onega ljudskega običaja. Običaji raznih narodov in ljudstev spričo njihovega indoevropskega izvora eden drugemu nalikujejo, način izvajanja ter razne druge okolnosti in podrobnosti pa prisojajo običaj temu ali onemu narodu ali ljudstvu. Prav gotovo razni festivali ljudskih običajev, plesov, noš, čeprav ne prinašajo vseh podrobnosti, dajejo narodoslovcu lep pregled ter mu omogočajo, napraviti splošne končno veljavne znanstvene zaključke, zlasti pa ustvariti sintetično

Belokranjska družica

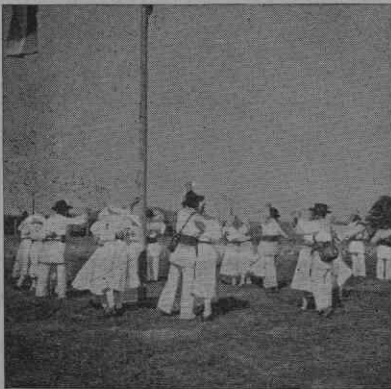
Poljansko svatsko kolo

Belokranjske »Kresnice«

Metliški »most«

Adlešičko kolo

Črnomaljsko kolo

podobo naravnega ljudskega življenja. Končno mislim, da ni treba posebej poudariti, da so folklorni festivali tujemu narodoslovcu v vsakem oziru nad vse dobrodošel in dragocen dogodek. Tako vidimo, da ob priliki mednarodnih narodoslovnih ali narodopisnih kongresov prirejajo kongresna vodstva posameznih držav poučne folklorne festivale za inozemske goste.

Neprecenljive koristi prinašajo folklorni festivali umetnosti in sicer glasbeni ter plesni, gledališču, slikarstvu in drugim. Na večer pred glavnim hrvatskim festivalom v Zagrebu dne 11. junija t. l. so se v Glasbenem zavodu na povabilo Seljačke Sloge sestali razni hrvatski umetniki, znanstveniki, zlasti narodoslovci in muzikologi, ki so vsi podali odlične sodbe o hrvatskih festivalih, takozvanih »smotrah« hrvatske kmetijske kulture. Naj nekaj teh sodb navedem! Na tem sestanku je med prvimi dr. Božidar Širola ocenil dosedanje smotre kot zelo koristne in poučne za glasbeni naraščaj. Zadovoljen je ne samo s tehnično organizacijo smoter, nego tudi z izborom pesmi, ki povzročajo zanimanje za hrvatsko ljudsko glasbo kot celoto. Dr. Ante Dobronić je poudaril pomen smoter s pedagoškega vidika. Krešimir Baranović, ravnatelj Hrvatske opere, opozarja na velike koristi, ki jih ima gledališče od teh vsakoletnih smoter. »Poprej smo morali delati po knjigah, zdaj pa smo dobili v pogledu noš, plesov in običajev živ in bogat rezervoar, ki se ga v obilni meri poslužujemo.« Slikar prof. Lj. Babić pravi, da te kmetijske smotre nudijo izredno in redko priliko spoznavanja narodnih noš in toliko drugih svojstvenih hrvatskih ljudskih elementov. Tudi prof. Lhotka izraža svoje priznanje zagrebškim smotram.

Mimo umetniških krogov pa folklorni festivali vzgajajo narod. Na teh festivalih spoznavata meščan in »izobraženec« kmeta od druge, takorekoč bistvene in osnovne plati. Zatorej bi se geslo takih festivalov prav lahko glasilo: »Spoznaj svoj narod!« Spoznavaj in nauči se ceniti zakladnico ljudskega izročila! Porast kulturno-politične zavesti posameznega naroda, to je posredni učinek ljudskih festivalov. Nedavni mariborski festival je bil važen prav s kulturno-političnega vidika: vršil se je namreč blizu meje in v našem ogroženem ozemlju. S pedagoškega vidika so važni programi festivalov, ki ne smejo vsebovati preučениh znanstvenih dognanj, ampak žive poljudne razlage.

Organizacija folklornega festivala pa je v glavnem narodopisno-narodoslovno-strokovna, tehnična, kulturno-idejna ter finančna. Ne bom se spuščal v podroben prikaz narodoslovno-strokovnega in tehničnega dela, ki z njim festival uspe ali propade. To delo zahteva temeljitega pregleda in natančnega poznavanja narodopisnega blaga, najstarejših zapisov, predvsem pa živega stika s kmečkim ljudstvom. Dalje je to delo, kakor že rečeno, enako delu gledališkega režiserja. Treba je pravilno pojmovati in določiti festivalski prostor, ga vsebini festivala primerno urediti ter po njem razporediti posamezne nastopajoče skupine, tako da ne bodo igralsko narejene, ampak žive in naravne kot doma na vasi. Tu pa

smo zadeli na prve probleme folklornih festivalov. Na enega, poglavitnega izmed njih sem ob ljudskih običajih malo poprej opozoril ter se tiče razmerja med folklornim festivalom in ljudskim življenjem na vasi. Naj pojasnim bistvo tega problema! Kakor hitro stopita ljudski običaj ali ples v poseben, mestni festivalski prostor, že nista več popolnoma tista kot doma na vasi. Na vasi živi ljudski običaj najbolj naravno, pristno in resnično svobodno življenje. Običaj se rodi, živi, se razvija ter končno tudi izumre. A on tudi oživi in se preobrazi. Zato docela upravičeno lahko govorimo o življenju ali o biologiji ljudskega običaja. Njegov vaški prostor je vseobsežen, često poljuben, nove možnosti se mu zmerom odpirajo. Na vasi običaj raste in se izpreminja, na festivalu pa ni več prost, ampak ujet v določen prostor. Dobil je svoj okvir, svojo točno določeno obliko in še celo tuljenja, vriskanja in zvonjenja kurentov imajo svoj predpisan začetek in konec. Razlika med živim običajem na vasi in prirejenim običajem na festivalu se v marsičem ujema z razliko med naravno in umetniško poezijo, med pravljico, ki živi v ljudstvu, in pravljico, ki je po pripovedovanju zapisana in je prejela s tem svojo dokončno obliko. Tu se spomnimo davnega spora med Achimom v. Arnimom in Jacobom Grimmom in lahko rečemo, da je ta spor v svetu preprostih ljudskih oblik še zmerom aktualen. Nasproti naturi običaja in plesa na vasi ustvarja torej festival neko kulturo običajev in plesov, ki pa zopet po drugi strani sili v ljudsko življenje, vanj vplivno posega ter ga ureja. Kmetški fantje in dekleta, ki jih je že zajel prvi val brezdomske meščanske civilizacije in ki so domače običaje in plese začeli opuščati, so se na festivalu naučili ceniti in varovati starodavno in zmisla polno življenje očetov in dedov. In marsikatero podrobnost, ki so nanjo popolnoma pozabili ali so jo površno izvajali, so si spričo popravka ali obnovitve na festivalu dobro zapomnili. Po vsem tem ni prav nič čudnega in neverjetnega, če so folklorni festivali ponekod na deželi povzročitelji pravega preporoda že pozabljenih in izumrlih ljudskih običajev, pesmi, plesov in noš. S tem sem hkrati dovoljno naznačil, kakšen pomen pričenja dobivati folklorni festival v narodoslovnem svetu.

Kulturno-idejne strani sem se že deloma doteknil, vendar ob kulturno-idejni in finančni organizaciji festivalov mislim v prvi vrsti na posebno društvo, ki te festivale prireja. Res je najboljše, najpravičnejše, da festivale ob izdatni državni podpori prirejajo razna narodoslovna društva ali glasbeno-folklorni zavodi, toda odlični organizatorji festivalov pod strokovnim vodstvom, včasih še boljši in prožnejši od narodoslovnih, so kmetsko-prosvetna društva, ki je njih poglavitni in osrednji cilj: varovati in obnavljati avtonomno kmetško kulturo. Tako vzorno kmetsko-prosvetno društvo je hrvatska »Seljačka Sloga«, ki redno vsako leto prireja lokalne revije ali smotre kmetške kulture po vaseh, pokrajinske po mestih in trgih ter glavno smotro v Zagrebu. Seljačka Sloga je folklorne smotre postavila v program svojega dela, na posebno kulturno-idejno osnovo, katere tolmač je njen predsednik Rudolf Herceg, učenec bratov

Zeleni Jurij

Štajerski zlodej, ozadju Kurenti

Prekmurska »Samarianka«

Prekmurski ples »Po zelenoj trati«

Štajerski »Plesači-koledniki«

Radičev. Tako je zagotovljena stalnost festivalov ter njih prirejanje točno po določenem načrtu. Festivali se od leta do leta izpopolnjujejo in kar je glavno in tudi zelo važno: festivala ne spremljajo nobeni trgovsko-špekulativni nameni, ki ovirajo dostojno in popolno izvedbo. Temeljita vsakoletna organizacija hrvatski festivalov naj bo nam Slovencem v zgled. Moramo pohvaliti redko zavednost in pobude naših društev (Bela Krajina, Društvo prijateljev Slov. goric), toda nikdo ne bo zanikal, da upravi Ljubljanskega velesejma in Mariborskega tedna ne zasledujeta s festivali mimo kulturnih tudi lastnih trgovsko-finančnih ciljev. Zatorej od slovenskih festivalov vse dotlej ne moremo pričakovati brezhibnosti in popolnosti v vsakem pogledu, dokler se zanje ne bodo nesebično in smotrno zavzela posebna društva s kulturno-etnografskim programom po vzoru »Seljačke Sloge« in vsestransko podprla preizkušeno glasbeno-folklorno vodstvo Franceta Marolta. Naša kmetska društva bi se morala resneje zavedati svojih etnografsko-kulturnih nalog, ki imajo zanje v zadnjem času mnogo zmisla štajerski kulturni delavci (Fran Žižek, Vladimir Kreft i dr.) ter deloma tudi kmetstvo-prosvetno društvo »Brazda« (predsednik Ivan Bratko). Utegnil bi razviti še mnogo spodbudnih misli glede ustanovitve slov. društva z etnografskim programom in s posebnim ozirom na naše razmere, vendar v tem znanstvenem časopisu ni zanje mesta. Z njimi bi se morale baviti kulturne rubrike naših dnevnikov ali ljudskih tednikov.

III.

Značilno za razmere v slovenskem narodoslovnem svetu je to, da muzikolog ureja in pojasnjuje ona poglavja slov. narodoslovja, ki so prav za prav področja narodoslovca. O tem nepravilnem stanju kaj več ob prvi priliki, danes naj le ugotovimo, da so slovenski folklorni festivali tesno povezani z imenom Franceta Marolta, mnogozašlužnega vodje Folklornega instituta Glasbene Matice v Ljubljani in dirigenta Akademskega pevskega zbora. Izjemo tvorita dva: Festival slovenskih narodnih noš l. 1932. ter Festival slovanskih narodnih plesov in slovanske glasbe l. 1934. v Ljubljani, na katerem so nastopili tudi Slovenci s črnomaljskim, buzetskim in istrskim kolom. Naslednji dve folklorni prireditvi je organiziral Folklorni institut G. M. in sicer: l. 1935. Ziljsko štehvanje z Visokim rejem in ziljsko ohcetjo ter l. 1936. belokranjsko, Jurjevanje in belokranjske plese ter igre. Nato je sledil dvoleten premor, letos pa smo doživeli kar dva festivala po vrsti: prvega v Črnomlju (Belokranjske narodne igre in plesi), drugega pa v mnogo večjem obsegu ko doslej običajno pred kratkim v Mariboru. Črnomaljski festival je v glavnem porazširjeni ljubljanski festival belokranjskih plesov in običajev ter ima zanj mnogo zaslug društvo »Bela Krajina«. Kot tak je tvoril posebno, drugo skupino na mariborskem festivalu, zato se bom nanj pozneje povrnil. Kajti predmet našega razpravljanja je nedavni mariborski festival.

V okviru raznih prireditev letošnjega VIII. Mariborskega tedna se je 5. in 6. avgusta vršil *Veliki festival slovenskih narodnih običajev in plesov v Mariboru*. Festival je na pobudo društva »Bela Krajina« ter »Društva prijateljev Slovenskih goric« priredil poseben pripravljalni odbor, sestavljen iz zastopnikov omenjenih dveh društev, uprave Mariborskega tedna ter Putnika d. d. To je bil brez dvoma naš največji folklorni festival. Dozdaj so bili naši folklorni festivali omejeni na določen narodopisni predmet, n. pr. na noše ali pa zgolj na eno pokrajino, n. pr. na Ziljo ali na Belo Krajino, kar pa je glede na izjemen in kočljiv položaj naše folklorne dediščine ter glede na sistematičen študij docela pravilno in povsem umestno. Najpoprej je treba točno ugotoviti resnično stanje naših običajev po vaseh in pokrajinah, pregledati jih na pokrajinskih festivalih, nato šele pristopiti k podajanju občje slovenske folklorne podobe. Letošnji mariborski festival sicer še ni predstavil take splošne sintetične folklorne podobe, bil pa je v primeri s prejšnjimi mnogo širši, ker je združil dva takšna med seboj silno različna, v nekaterih točkah pa zopet podobna slovenska sveta kot sta ravno belokranjski in štajerskopanonski svet.

Mariborski festival slovenskih narodnih običajev in plesov, čigar tehnično in etnografsko-strokovno vodstvo je bilo v rokah Fr. Marolta, deloma voditeljev posameznih skupin (Fr. Žižek i dr.), se je vršil na sportnem stadionu S. K. Železničar. Ta nogometnosporni prostor z nelepoko okolico nikakor ni bil primeren za takšno prireditev, kot je bil mariborski festival, in je prej zaviral kot pa pomagal določiti in ograditi primeren festivalski prostor. Navzlic temu, da so prireditelji prvotni stadionski prostor zmanjšali, je bil še zmerom prevelik, kar se ni čutilo toliko pri Zelenem Juriju ali pustnem sprevodu kolikor pri kresnicah, ki so se kar porazgubile v obširnem prostoru. Na sredi festivalskega prostora bi bilo vsekakor treba namestiti lesen podij, ki ga zahtevajo plesi. Kulisa, predstavljajoča dvojno okno in vrata grajskega poslopja, hkrati tudi kmetske hiše, je bila prava nakaza in v napoto posameznim obrednim prizorom, ki bi jim morala biti povrh raznih drugih funkcij estetsko skladno ozadje. Značilno za neko površnost in lagotnost glavnih prireditev je dejstvo, da se je ta kulisa barvala in so se sedeži pribijali eno uro pred začetkom festivala. Tudi postavitev te kulise na nasprotno stran glavne tribune in prav vzporedno z vrsto sedežev ni bila ravno posrečena. Ker so belokranjske kresnice pele pri teh grajskih vratih, jih večina občinstva ni slišala. To pomanjkljivost bi kaj enostavno odstranili zvočniki, toda po krivdi prireditev jih na festivalskem prostoru ni bilo. (To je tem bolj čudno, ker je po izjavi dr. V. Murka uprava Mariborskega tedna sklenila, da krije tudi ev. zgubo festivala do Din. 10.000.—) Sicer pa menim, da bi se vprašanje te grajsko-kmetske kulise rešilo še na druge, pripravnejše in primernejše načine. Na priliko z grajskim stolpom. Takó bi bile štiri reči potrebne za sredo festivalskega prostora in ki bi se po uporabi zopet odnašale: grajski stolp, kmečka hiša, majsko drevo in lesen oder za plesalce.

Rüsa in Rabolj

Orači (Lancova vas)

Šterjak: igra »Valek«

V **štirsko-panonski (štajersko-prekmurski skupini)** skupini so nastopile sledeče vasi: Lancova vas (*Rüsa, Plesači-koledniki, Orači*; vodja Miro Vaupotič), Sv. Jurij ob Ščavnici (*Šterják: Valék, Klüč, Rüsa-Čarga, baba nosi dedca itd.*; vodja Fran Žižek), Sv. Marko nižje Ptuja (*Kopijaši, pokači, Kurenti, Rüsa-Čarga, Raból, Zlodej, Orači, Medved, Kokótiči-Piceki, dekle vleče kopanjo* itd.; vodja Fran Žižek), Beltinci (*Meštarski plesi: Tkaléčka, Šóštarska; Gostüvanjski plesi: Točak, Šamarianka, Po zelenoj trati; Obrdno kolo »Marko skače«, vodji Kavaš Matjaž in Kociper Ivan*).

V drugi, **belokranjski skupini** pa so nastopili: Črnomelj (*Zeleni Jurij, Kolo-Most*, vodja Anton Grahek), Adlešiči (*Svatbeno kolo »Hruške, jabuka«, »Lepa Anka«, Krésnice*, vodja Jankovič Jože), Vinica (*Kresnice, Kolo-Jastučak*; vodja Malič Oskar), Predgrad-Stari trg (*Kresnice, Poljansko svatsko kolo*; vodja Rade Josip), Metlika (*Obredno kolo, Most, Rešetca, Robčeci, Kurji boj, Turn*; vodja Malešič Ivan).

Nekateri obredni prizori (orači, kresnice) ter figure (*Rüsa, Kurenti* i dr.) so se v raznih variantah ponavljale. Narodoslovcu in marsikateremu gledalcu so bile vse te variante enako zanimive in poučne, vendar radi večje enotnosti in učinkovitosti festivalskega programa bi bilo vsekakor boljše, prikazati le po eno najznačilnejšo in najpopolnejšo varianto. Štajersko-panonska skupina nam je predstavila par kultno-mitoloških figur in prizorov, ki gledamo v njih osnovna obredna dejanja v času pred pomladjo. Oglejmo in pojasnimo jih po vrsti! Ta pojasnila pa zaradi odmerjenega prostora ne bodo izčrpne razprave, nego zgolj prigodniške narodoslovne pripombe.

Orači. Bez dvoma so popolnejša varianta orači iz Lancove vasi. Pustno našemljeni fantje vlečejo v poskakujočem ritmu — plesu oralo, ki ga ravnata dva kožuharja-kurenta. Na oralu je pritrjena deska, na kateri stoji med hojo in brezico mlad kmetski par. — Orači so prastarega indoevropskega izvora ter najdemo njih najstarejšo evropsko podobo v starogrških običajih, v takozvanem poročnem oranju, ki čara plodородnost. Oboranja dvorišča ali vasi pa so apotropaičnega značaja. Po takem oranju so prebivalci hiše ali vasi varni pred raznimi boleznimi in demonskimi silami. René Fülöp-Miller poroča, da je bilo tako oranje še l. 1926. v notranjosti Rusije v navadi. Stare izvore običaja oračev moramo dalje iskati v Indiji, ki je zibelka še marsikaterih drugih evropskih običajev. (Prim. Holi- ali Indra-drovo, na katerem je majhen plug kot okras.) Ako vlada v Indiji dolga suša, vlečejo v Indiji naga dekleta oralo po polju ter prosijo mater zemljo za dež. To se dogaja ponoči, moški ne smejo biti navzočni. Mimo tega igra plug ali oralo važno vlogo v raznih pravnih običajih (prim. dr. Mal: Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, 1939). Nove dežele so osvojevalci svojčas oborali z oralom. — Dokončno sodbo o slovenskih oračih pa bomo mogli podati šele tedaj, ko bomo s štajerskimi orači primerjali zadnje blede ostanke *kranjskih oračev*.

Rüsa-Čarga. Čarodejen čas pred pomladjo je pust. Razne človeško-živalske maske, ki v tem času strašijo po vaseh, razodevajo davni demonsko-čarodejni zmisel okrinkanja. Za jelenom je najstarejša živalska maska konj, ki pa se je v teku časa preobrazil v kozla, pri nas na Štajerskem bržčas v »rüso«, v Suhi Krajini pa v kamelo, ki so jo svoje dni vodili tudi na Blejski Dobravi. Zdaj sta kamela in rüsa le običajen pustni trik, zabavna svatovska šala, dve zvijačni figuri, spadajoči v isto vrsto pustni figur kot n. pr. trik: baba nosi dedca. Vendar pa v rüsi na podlagi ljudske pesmi, ki jo je zapisal Trstenjak v Glasniku (1860, II., 141), slutimo davno kultno-mitološko figuro, ki je ob pričetku pomladi čarala rodovitnost polj in ki nas blede spominja na nemškega »Schimmelreiter-ja«, na avstrijskega »Habergiess-a« ter »Gmoosgoass-a«.

Medved je glasnik pomladi, prinašalec poletja, uvrščamo ga med demone rasti in plodornosti. Ali za razne evropske pustne medvede in prav tako za našega medveda v štajerskem pustnem karnevalu velja narodoslovno dognanje A. Spamerja, ki pravi, da sta medved in njegov šaljivi ples izšla iz postave divjega moža (pri nas iz Rabolja ali kakega kožuharja). Divji mož in medved spadata torej tudi med odhajajoče zimske demone, kar nam zelo nazorno potrjuje štajerska ljudska pesem:

Prošlo je medvedovo,
Došlo bode Jurjevo

(Štrekelj, III, 205)

Rabolj, kurenti, zlodej. Rabolj je slovensko-štajerski zimski divji mož, ki ga je v starih, danes že pozabljenih običajih Zeleni Jurij po ogorčeni borbi premagal (Pajk, Črtice). Hrušč in tuljenja kurentov so ali čarodejnega apotropaičnega značaja ali pa vzbujajo mrtvo zimsko naravo k pomladnemu življenju, k rasti. Kadar bomo pisali izčrpno razpravo o starih slov. ljudskih plesih, bomo na vsak način morali k prastarim slov. ljudsko-plesnim oblikam prišteti v prvi vrsti te bučne pohode kurentov, pa tudi pustnih oračev ter ziljske Pjerhte in njenih spremljevalcev. Podoba je res, ko da so ti divji pohodi brezoblični in neritmični, vendar še danes je tu in tam v njih polno dionizičnega ritma in določenega poskočnega koraka, ostaline nekdanjih obrednih obhodov. — Zlodej in z njim vred parkelj sta naši dozdej več ali manj nepojasnjeni zimski figuri. Dve možnosti sta: ali sta se razvila iz kurenta-kožuharja, ali pa sta se kot srednjeveški mistično-krščanski figuri povsem samostojno pridružila vaškemu pustnemu sprevodu. Za to zadnjo verjetnost mnogo govori štajerski Zlodej, ki s svojo mrežasto srajco, v katero lovi duše, kaže krščansko-legendarne poteze.

Kokotiči-Piceki so pustne živalske maske, kakor jih najdemo tudi v drugih evropskih običajih, n. pr. v ruskih ali nemških. Na te petelinje maske je verjetno mnogo vplivala petelinja figura iz stare italijanske komedije Cicirrus (nem. Kikeriki).

Ljubeščica (Hrvatsko Zagorje)
Žena s pokrivalom pečo ali rupci

Lučelnica (Pokuplje pri Pizarovini)
Žena z belo pečo in kožuhkom

Pridvorje pri Dubrovniku

Draž (Baranja)

Plešočiči *kopijaši*, štajersko-panonski zastavnik, spadajo sicer na čelo poročnega sprevoda, pa so vendar na festivalu lepo otvarjali štajerski pustni karneval. Naloga *pokača* nalikuje nalogi bučnega kurenta-kožuharja. *Plesači* so svojstveni štajerski koledniki na pragu pomladi. Običaj *vlačenja ploha ali svinjskega korita* je poznan tudi na Kranjskem, zlasti na Gorenjskem. V okviru »*biserjanskega šterjaka*« sta bili zanimivi fantovski igri: *valek* in *ključ*, ki krepko, šaljivo, a preveč prozorno merita na falično plat pustnega ljudskega življenja. Ob igri »*valek*« sem se nehote spomnil lužiško-srbskega velikonočnega kotaljenja pirhov, »*walkač*«, »*walkowač*«, po umetni ali naravni strmini, »*walka*«, »*walk*«, imenovani. Ta lužiško-srbska igra naj pospešuje pomladno rast trave.

Štajersko kurentovanje, pustni čas, razpet med zimo in pomladjo, nam na eni strani razodeva splošno evropsko pustno podobo, na drugi strani pa priča o izvorni slovensko-ljudski tvornosti in predstavnosti, kar se kaže v izvajanju posameznih običajev, v nekaterih pustno-pomladnih figurah, nošah in v mnogih drugih podrobnostih. Naj opozorim zgolj na lepo pisane papirnate čake fantov, ki vlečejo oralo — zanje se bo morala pozanimati naša ljudska umetnost —, naj pokažem na pustne maske kurentov, kožuharjev, zlodeja, v katerih je mnogo izvirne domiselnosti, iznajdljivosti in slovenske alpsko-panonske fantastike.

Po neugnani dionizični razvratnosti štajerskih običajev so *prekmurski plesi* iz Beltincev izpričali umerjeno plesno kulturo, ki v marsičem nalikuje sosedni medjimurski (prim. Prelog na zagrebški smotri) ter baranjski. Značilo pri obeh mojsterskih plesih, t. j. *Tkalečki*, tkalski polki, in pri *Šoštarski* je to, da plesalci plešejo brez čevljarkega ali tkalskega orodja. Dejanje in orodje posnemajo in izražajo raznovrstne plesalčeve kretnje. Prekmurska »*šoštarska*« je zelo podobna baranjskemu »*šuštar-plesu*« (Palé, Baranja, Madžarska), pa tudi drugim po Evropi [Francija!] Od »*gostüvanjskih plesov*« me je »*točak*« spomnil istrskega kola. Po »*Šamarianki*«, poskočnici, so Prekmurci zaplesali polko »*Po zelenoj trati*«, ki ima nekaj splošnih stilnih značilnosti rokokojskega plesa. Kolo »*Marko skače*« je svatbenega značaja ter ga je svojčas spremljala pesem:

»Marko skače — po zelenoj travi,
V roki nosi — sedem žoltih zlati

Kolo »*Marko skače*«, to je v bistvu kranjski »*povštertanc*« ali nemški »*Polstertanz*«. A močno dvomim, da je bil to tudi v preteklosti. Vsekakor pa je v naših baročnih ljudskih plesih precej tujih vplivov. Prav in poučno je, da smo nekaj takih plesov videli na mariborskem festivalu, ni pa nikakor pravilno, ako te plese spremlja tuj glasbeni komad. Tako so tkalsko polko, kakor je to ugotovil neki muzikolog, plesali na nemško melodijo »*Wien bleibt Wien*«.

Belokranjci so panonsko-prekmursko umerjenost stopnjevali v obredno svečanost. Ako primerjamo Belokranjce s Štajerci, so razlike mnogo večje, ne toliko po vsebini, kolikor po obliki običajev in po naravi njih nosilcev. Svet Štajerca in njegovih običajev je svet ruske širine, svet narurne prvotnosti in tesne povezanosti z zemljo. Štajerski človek je sredi svojih običajev kurentovsko-neugnan, brez-krajen in brezličn, naturno-konkreten, epičen. Belokranjec pa je nasprotno svečano resnoben, otroško-radosten, liričen. Štajerc je vesel čez mero, rad pretirava in se nagiba h groteski. Belokranjec pa je zmeren in se predaja igri. Belokranjske igre in plesi kažejo mnogo prastarih magično-simbolnih plesnih oblik (prim. metliško obredno kolo, njegove kačaste zavoje, polže, odvoje, dalje »vrtec«), izdihavajo mnogo narurne prvotnosti in preprostosti, a podoba je, ko da so zaradi lirično-otroškega temperamenta njih nosilca nekam odmaknjeni od zemeljske stvarnosti, S tem, da je razne običaje in plese prevzel v svoje varstvo belokranjski meščan oziroma tržan, se je ta odmaknjenost še povečala. Na tak način marsikateri belokranjski plesi kažejo dva obraza. Na priliko: Most. V metliški igri »Most« še dovolj jasno razvidimo davno kultno-mitološko ozadje, črnomaljsko kolo-most pa je to ozadje že povsem izgubilo, zaradi česar se je prevesilo v rajajoč dekliški svet, ki mnogo čustvuje in okrašuje. Tako si dalje prav lahko razložimo, zakaj ima Bela Krajina izredno mnogo iger, ki jih izvajajo odrasli, ki pa imajo videz ko da so vzete z otroškega igrača. Vse te igre so bile v starodavnosti resnejšega značaja, bile so to bojne ali žalne igre, svečani obredi, v teku časa pa jim je svojstvena narava belokranjskega človeka vtisnila pečat otroščine.

Letos sta črnomaljski in mariborski festival imela na programu par novih belokranjskih običajev in plesov. Belokranjske »kresnice« ali »ladanjke« so kresne kolede, ki jih dekleta, kresnice imenovane, pojó pred vsako hišo in sicer potem, ko so se povrnilo od kresa v vas. V Gribljah pravijo kresnice: »Idemo ladat /sv. Ivanu, da nam dobro leto dá.« Spremlja jih fant-piskač s torbo za darove. — Dalje smo na novo spoznali: *kolo-Jastučak* iz Vinice, *Poljansko svatsko kolo* s svatbenim parom in svatbeno zastavo ter končno dvoje svatben kol iz Adlešič in sicer: »*Hruške jabuka*« in »*Lepa Anka*«. Viniško in adlešičko kolo označuje kasnejša razvojna stopnja obrednega kola in »vrtca«, na kateri se je prvotni, trdno sklenjeni krog kola porušil v posamezne plesne pare ali skupine, ki pa še zmerom plešejo v krogu. Tu sem moramo uvrstiti tudi prekmurske plese, istrsko kolo ter zlasti koroško-ziljski »Visoki rej«.

Pomladni običaj »*Zelenega Jurija*« nam je Fr. Marolt tó pót predstavil v novi podobi, v verni, zmiselni obnovitvi prvotnega Zelenega Jurija na podlagi opisa J. Kapellea v Carniolii 1. 1839. Edinstvena in redka evropska narodoslovna vrednota je ta obnovljeni slovensko-belokranjski Zeleni Jurij, pomladno božanstvo rasti, predstavljeno po drevesu in človeku — Zelenem Juriju.

Čajdraš (Bosna). Dekle s pokrivalom
»Krape« z geom. ornamentom

Golubac (Bosna).
Dekle s kapo »Kitalije«

Zlosela (Bosna)

Zlosela, Zakonska žena s pokrivalom
»počelice«

Z velikim mariborskim festivalom smo resnično stopili korak naprej v razvoju slovenskih folklornih prirediteljev. Z njim se je podoba slov. ljudskega življenja kot se prikazuje v letnih običajih in plesih porazširila, mnogo več jasnosti in preglednosti je zdaj v slovenskem narodnoslovnem svetu. Mimo tega pa je spričo današnjega časa pomen mariborskega festivala v narodnostno-kulturnem pogledu izredno velik.

IV.

Dne 11. junija 1939. prav na rojstni dan dveh velikih hrvatskih mož, bratov dr. Antuna Radića, etnologa in sociologa, ter Stjepana Radića, narodno-političnega voditelja, so se vršile po številnih hrvatskih vaseh in trgih takozvane »smotre«, revije ali pregledi hrvatske kmetijske kulture, v samem Zagrebu pa glavna smotra, krona in višek vseh podeželskih nastopov. To glavno smotro je že nekaj mesecev poprej podrobno pripravljajl poseben prireditveni odbor Seljačke Sloge, ki so bili v njem predsednik Herceg, tajnik ing. Premužić, ravnatelj Hartl, poznana hrvatska narodoslovca univ. prof. dr. Gavazzi in prof. Bratanić in drugi.

Smotra hrvatske kmetijske kulture — noš, pesmi, plesov in običajev — je bila prva ob 6. uri zjutraj v Zagrebškem zboru za pevce, druga ob 10. uri v narodnem gledališču za tuje in domače znanstvenike, za narodoslovce, glasbenike, umetnike, dalje za novinarje in predstavnike prosvetnih društev, nakar se je še tretjič ponovila ob 4. uri pop. v Maksimirju. Ta je bila namenjena zagrebškemu občinstvu. Pred vsako smotro je S. S. brezplačno delila pregledno tiskane sporede iz besedili pesmi in potrebnimi etnografskimi pojasnili. Vsakemu sporedu je bila priložena glasovnica, ki se je je udeležencem smotre lahko poslužil in glasoval: 1) kateri ogranak S. S. je imel najpristnejšo narodno nošo brez nakupnih prdmetov; 2) kateri ogranak se je predstavil z najlepšim plesom in 3) kateri je zapel najčistejšo hrvatsko pesem. Na smotri je nastopilo 24 kmečkih pevskih in obnem plesnih zborov iz raznih dežel širne Hrvatske: *iz ožje, osrednje Hrvatske t. j. iz zagrebške okolice, iz Hrv. Zagorja, iz Podravine itd.* (Lug, Lučelnica, Gotalovo, Ljubeščica, Žarovnica, Nartska Struga, Vrapče, Okešinec—Vezišće), *iz Medjimurja* (Prelog), *iz Slavonije* (Orubica, Zadubravlje, Privlaka, Zbjegovača), *iz Baranje* (Draž), *iz Bačke* (Subotica), *iz Like*, (Lički Novi—Oštra), *iz Bosne* (Golubić, Prihići, Rekavica, Čajdraš, Zlosela), *iz Hercegovine* (Donji Vinjani), *iz Dalmacije* (Bračević, Pridvorje pri Dubrovniku). Razen teh zborov je nastopil iz Dalmacije še guslar Niko Martinović (Duba).

Ako odštejem dalmatinske in primorske otoke, ki niso bili zastopani, je bila na smotri zbrana cela Hrvatska v vsej svoji narodopisni živosti in različnosti. Sila lepe in pestre so *hrvatske narodne noše*, od katerih je vsaka posamič odraz svojevrstnega narodopisnega okrožja. Mnogo je beline v njih, mnogo barv, mnogo okrasja, polno težkega okrasja, veliko folklornih značilnosti, vse preveč hkratu in za ta kratek, od trajanja nastopa odmerjeni čas. Takò so za žensko

narodno nošo iz osrednje Hrvatske značilne razne bele peče ali rute, domače belo platno, za Slavonijo volneni predpasniki z resami. Medjimurje je najsevernejši predel Hrvatske in kot tak naslonjen na panonsko-slovenski svet, kar razodeva tudi medjimurska noša. Drug tak obrobni hrvatsko-panonski svet predstavljajo Bunjevci iz Subotice. Proti jugu, v Bosni, Liki, Dalmaciji, belina ne prevladuje več, temne, težke barve se prikazujejo, okrasje se stopnjuje do kovinskih nakitov. Bosno zlasti označujejo ti kovinski nakiti, dalje posebne ženske kape »kitalije«, »počelice«, »krpe« z geometrijskimi ornamentami. In končno, kar je velika narodopisna redkost: bosanska dekleta in žene so po rokah tetovirane.

Izredno bogato in neizčrpno je poglavje *pevske plati smotre*, poglavje *glasbe, melodije in ritma*. O tem bi znali mnogo zanimivega povedati muzikolog, skladatelj in glasbeni kritik in le škoda, da slovenskih glasbenih strokovnjakov ni bilo na smotri. Kajti zbori so peli tudi pesmi, ki so radi primerjave z našimi nedvomno poučne. Naj zgolj omenim, da je ogranak iz Žarovnice (Hrv. Zagorje) zapel staro srednjeveško legendarno pesem »Išla Marija u goru«, ki je po vsebini in deloma po melodiji podobna ziljsko-koroškemu ljudskemu koralu »Marija in mlinar«. Dalje Slovenec po Medjimurcu podaja roko Hrvat, ne toliko v pogledu melodične sorodnosti, kakor glede načina opevanja lastne zemlje, ki je posebnost alpskega ozemlja, redkost v hrvatski ljudski pesmi, a nam Slovencem tako blizu:

»Medimorje slavno, kak si lepo, ravno!
Med dvema vodami jesi opkoleno,
kakti cvetnjak lepo jesi ograjeno.«

Ožja Hrvatska, Medjimurje, Slavonija so se v marsičem precej razlikovali od pevskih skupin iz ostalih južnih krajev. Ljudsko pesem severnega in severo-vzhodnega predela Hrvatske sicer označujejo zategnjene končne dobe, a petje je izvečine dvoglasno, živahno, polno varijacij, ponekod še kar po naše zveni. V takih trenutkih se nam odkrivajo skupni slovanski elementi hrvatske in slovenske pesmi. Za Dalmacijo, predvsem za Bosno so pa značilne višje lege glasov, raven ritem napeva, zelo zategnjene, dolge druge dobe, ki se odsekano končujejo. Bosanska pesem je hrvatska gorska pesem, iz nje veje nekaj prastarega, davnega, dejal bi ilirsko-dinarskega.

O *hrvatskem ljudskem plesu »kolo«* prav tako sodim, da se več ali manj krije z značajem pesmi. V severnem hrvatsko-slavonskem, zlasti v bunjevačkem kolu plesalci sila lahko plešejo zdaj v levo zdaj v desno, peta je prosta, obremenjeni so le prednji podplat in prsti. Včasih je podoba, ko da se plesalci rahlo dotikajo tal ali ko da se zibljajo na vzmeteh. Kolo je tu izraz lahke, zdrave in sočne sproščenosti. Prav nasproten svet se nam odpre ob primorsko-dalmatinsko-bosanskem kolu. Plesalci oziroma plesalke v bosanskem kolu (Rekavica, Zlosela itd.) trdo poskočno plešejo, noga je cela obremenjena in močno udarja ob tla, ob zemljo. Zdi se ko da plesalko ne zanaša kvišku in proč od tal, nego da se hoče udreti v zemljo. To težo in

Donji Vinjani (dalmatinsko hercegovačka
meja)

Čajdraš (Bosna)

Rekavica pri Banja Luki

mračnost, ki tiči v bosanskem kolu, povečuje odsotnost glasbe, večkrat tudi petja. Malo drugačno varianto predstavljajo kola, ki so v njem koraki plesalcev počasni, obredni. Spričo pesmi, ki jo pri tem pojo, pa je kolo osamelo, ker ne more najti stika z ritmom pesmi. Hrvatsko planinsko kolo iz Bosne in še od kje drugod nikakor ni podoba živega, lahkega dolinskega veselja, ampak je nasprotno odsev nekega turobnega, žalostno-veselega razpoloženja. Zgodovina, davna stoletja, burne dobe, polne krivic, obupa, borbe za obstoj in velikih duševnih pretresov, so udarile temu kolu svoj neizbrisen pečat. — Izmed vseh plesov, ki sem jih videl na smotri, pa sta bila odmaknjena od prvotnosti in pristnosti kmečkega kola v prvi vrsti dva: bunjevačko (momačko) kolo iz Subotice in »poskočnica« iz Pridvorja (Konavli pri Dubrovniku). Pri subotiškem kolu se je prvotni sklenjeni krog kola razbil v tri skupine, ki ima vsaka po dva plesalca in po eno plesalko v sredi. Ena trojica pleše v sredini, drugi dve pa ena nasproti drugi takò, da tvorijo nekakšen polkrog. Mimo polkroga pa nastaja s primikanjem, odmikanjem itd. še polno drugih figur. Kolo spominja na različne bolgarske plesne in predstavlja brez dvoma višjo razvojno stopnjo kmečkega kola, že neko plesno kulturo. Drugi, dalmatinski ples pa spada v poglavje tujih vplivov v hrvatskem ljudskem plesu. Ta konavlijska »poskočnica« kaže namreč določno vplive dubrovniških aristokratskih koračnic, poklonov, četvork ali podobnih plemiških plesov. Ob njej sem se asociativno spomnil nekjih španskih plesov. Sicer pa sta dokončna sodba in popolna slika tega dalmatinskega plesa in še marsikaterih drugih možni le, ako razpravljamo o njih v celoti, torej tudi v zvezi z otoško-dalmatinskimi, ki so polni kultno-mitološke in epično-zgodovinske vsebine. (Moreška, Kumpanija i dr.) — Od ostalih hrvatskih plesov, ki so bili na sporedu smotre, je treba vsekakor omeniti slavonsko kolo »na kat« iz Orubice. Kakor že naziv pove, je značilnost tega kola ta, da ena polovica moških pleše kolo, druga polovica pa te stoji na ramenih ter tako tvori »kat« ali nadstropje. Takoj sem se ob tem kolu spomnil našega belokranjskega »turna«. Ali naj bi bil tedaj naš turn z ozirom na slavonsko kolo »na kat« ostalina nekdanjega plesa? Ali smo zopet zadeli na starodavne slovanske podlage? Mnogo vprašanj se nam odpira in obravnavati bi jih morali v posebni razpravi. Slavonska Posavina je brez dvoma takšna dežela, katere plesi so za belokranjske v folklorno-koreografsko-primerjalnem pogledu važni in poučni. Mimo kola »na kat« je v Posavini (Zadubravlje) doma šaljivo kolo »cucke«, ki s svojimi polži, kačastimi zavoji in odvoji precej nalikuje metliškem obrednemu kolu ali pa božjepotniškemu dolenskem »vrtecu«.

Ako se zdaj dotaknemo še *običajev*, ki so jih prikazovali hrvatski kmetje na smotri, smo se s tem prav za prav doteknili vsebinske, zmiselno-obredne strani raznih plesov in pesmi, ki smo o njih pravkar, a z drugega vidika govorili. Kaj značilno je za hrvatski poljedelski narod, da razpolaga z relativno velikim številom pesmi in plesov, ki se pojo in plešejo pri delu ali po njem. Od teh plesov naj v prvi vrsti opozorim na one, ki s pesmijo in kretnjami

nazorno prikazujejo različna kmetška dela in poljske opravke. Ogranka Vrapče pri Zagrebu ter Prihići pri Travniku (Bosna) sta zapela žetveno pesem. Zanimiva je bila pesem iz Vrapč: v uvodu zajame najprej polje široko težake, Marijo, nato pa katico, ki ne more prepevati radi žalosti za ljubim, ki je odšel v tujino, odkoder ga ne bo več nazaj. V dvoru za stolom sedi, v žepu pa ima njen robček. . . Kopačka pesem je tudi iz Vrapč in poje o Jezusu, ki je z Devico Marijo zasadil vinograd. Rekavica iz Bosne je zapela pesem, ki jo pojo pri majenju turščice. Ta pesem je prav za prav zafrkljiv in zadirčen pevski dvogovor med velikimi in malimi dekleti. Prihići so zapeli pesem pri česanju prediva, ki poje o ranjenem Ivu. Junak Ive se na zeleni gori greje in zdravi ob ognju, ki ga vile kurijo. Marsikaj v tej pesmi (Ive, ogenj!) potrjuje domnevo, da je bila to prvotno ivanjska pesem, ki je bila na ta ali na drug način v zvezi z lanom. Prelepo sta pa lan, njega obdelavo oz. predelavo ter čas vseh teh obdelav predočila ogranka iz Medjimurja (Prelog) in iz Čazme (Okešinec—Vezišče). V medjimurske kolu s pesmijo »Plej baba leneka« ukazuje zbor ženi, ki stoji v sredi, razne obdelave oz. predelave lanu (pletje, pokanje, sušenje, smukanje, trenje, mikanje, predenje itd.). Na sredi stoječa žena pa hkrati vse te postopke in opravke z lanom mimično nazorno prikazuje. Kmetško delo je tu resnično kos obrednega dejanja. Naposled smo slišali pesmi, ki je v njih živo izražena vsa teža, muka kmetškega dela:

»Težak piva rvajuč se s plugom,
kiriđizija putujući lugom,
čobanica kod maši janjaca.«

(Zlosela v Bosni)

Dalje so se na smotri vrstile razne kolede (božične, binkoštnе, ivanjske), ljubavne pesmi, svatske in razne druge več ali manj zabavno-šaljive vsebine. Tako so Ličani odpeli božično pesem, ki jo liški koledniki (»kolembači«) zapoje ob Božiču pred vsako hišo. Božično je že poznano nam slavonsko kolo »na kat«, kar govori za njegov davni obredni pomen. Kakor v plesih s polži in kačastimi zavoji, tako tudi v tem kolu »na kat« ne smemo gledati zgolj neko ornamentiranje brez vsebine. Davni zmisel raznih polžev, zavojev, stolpov ali turnov je obrednega, večkrat magično-apotropaičnega značaja. — Binkoštni obhod »kraljice« (Draž, Baranja) ja pomladen običaj, podoben češkemu »kralovničky«. Ivanjske kolede, ki jih ob kresu zapoje kresnice oz. hrvatske »kresivalje«, so odpeli: Gotalovo, Prelog (lan), Žarovnica; ljubavno-šaljive pesmi: Donji Vinjani; svatbene: Orubica, Zadubravljje, Lug, Pridvorje itd.; splošne zabavno-šaljive: Ljubeščica, Žarovnica, Zadubravljje itd.; epsko-junačko pesem: guslar Niko Martinović iz Dube.

Skratka: hrvatska folklor se nam je na tej glavni zagrebški smotri v juniju letošnjega leta razodela v vsem svojem neizmernem bogastvu in blesku, v vsej pestri mnogoličnosti, lepoti in prvotnosti.

Résumé

Im Aufsätze berichtet der Autor über den grossen Festival slovenischer Volkssitten in Maribor am 5. und 6. August 1939 und über die kroatische Bauernkulturschau (Révue) am 11. Juni 1939 in Zagreb. Am slovenischen Festival traten Steirer und Prekmurier (die Slovenen der Murmark) mit ihren alten Sitten (die Pflüger — orači, »rüsa«) und Tänzen (Hochzeitstanz, Meistertanz), weiter die Weisskrainer mit grünem Georg (»zeleni Jurij«), verschiedenen Tänzen (kolo) und Spielen auf. Festival der kroatischen Bauernkultur in Zagreb aber zeigte Volkstrachten, Lieder, Tänze und verschiedene Sitten aus allen Gegenden Kroatiens und zwar aus Mittelkroatien, Medjimurje (Murinsel), Barania, Bačka, Slavonien, Bosnien, Dalmatien und kroat. Küstenland (Lika). In der Vorrede äussert sich der Autor über die Problematik der folklor. Festivale, die sich nach dem Kriege besonders in Schweiz und im ehem. Oesterreich sehr verbreiteten. Alle diese Veranstaltungen zeichnen sich aus durch Erhalten und Wiederholen des Volksbrauchtums und sind wichtig für den Beweis nationaler Selbstständigkeit und Eigentümlichkeit des betreffenden Volksganzen. Andererseits sind aber die Festivale von grosser Bedeutung für die Volkskunde und Volkswissenschaft.

† STEFAN L. KOSTOV

Kadarkoli me je v zadnjih petih letih pot zanesla v Sofijo, sem ga redno obiskoval. Običajno sem ga našel v starem poslopju bolgarskega narodnega etnografskega muzeja, na trgu, kjer se dviga ponosni spomenik carja Osvoboditelja. V malem kabinetu, prenatrpanem s knjigami in še nerazstavljenimi etnografskimi predmeti, sva srebala izvrstno črno kavo, pušila cigarete ter kramljala o njegovih prijateljih iz Jugoslavije. Mnogo jih je imel: starešje še iz predvojne dobe, mlajše iz povojne . . .

Zadnjič sva se viela lani mesca junija, ko je bila v Sofiji razstava jugoslovenske knjige. Težko je že premagoval stopnice do svojega kabineta, še težje je dihal. Vendar svoje priljubljene cigarete ni opustil. Komaj se je vsedel za mizo in pozvonil slugi, da prinese »dve črni — najboljši«, že so se mu vili izpod košatih črnih brk gosti oblaki dišečega dima. In med razgovorom je v sklenjeni verigi sledila prvi cigareti druga, tretja, četrta . . .

Nekaj dni pozneje sem ga našel v družbi njegovega najboljšega prijatelja, slikarja Aleksandra Božinova, v restavraciji hotela »Slavjanska Beseda«. Povabil me je, naj prisedem. Pri čaši odličnega vina je obujal svoje spomine na Slovenijo in Slovence, ki jih je dobro poznal in od srca ljubil. Pred »veliko« vojno je bil celo pod Triglavom. Rad bi bil že večkrat ponovno prišel med nas, pa je vedno prišlo kaj vmes. Ko so v ljubljanski drami vprizorili njegovega »Goljemanova«, bi bil prav gotovo prišel v Ljubljano, a ni prejel vabila, ki se je nekje izgubilo. Šele iz časopisov je zvedel za predstavo.

Bilo je že pozno, ko smo se pred hotelom poslavljali. »Pozdravi prijatelje in povej jim, če se mi zdravje izboljša, se vidimo na razstavi bolgarske knjige v Ljubljani. Zravstvuj!«, mi je rekel, krepko stisnil roko in odšel z Božinovim proti gledališču.

Gledal sem za njim ko je izginil za vogalom finančnega ministarstva, sem poslušal odmev njegovih korakov ter udarce palice, ob

STEFAN L. KOSTOV

katero se je opiral. Poslušal sem, dokler ni odmev zamrl v gluhi noči . . .

Ali bo res prišel v Ljubljano? Ali ga bom sploh še kedaj videl? Nisem in ne bom ga več!

Tri mesece pozneje sem, sredi največjega dela za razstavo bolgarske knjige v Ljubljani, prejel nepričakovano obvestilo, da je Stefan L. Kostov, bolgarski pisatelj in etnograf, 27. septembra 1939 umrl. Prokopali so ga naslednjega dne; v mrtvačkem sprevodu skozi sofijske ulice pa so poleg carjevega odposlanca in prosvetnega ministra korakali najvidnejši bolgarski javni delavci iz vrst znanstvenikov, literatov, politikov, novinarjev i dr.

Stefan Lazarov Kostov se je rodil 30. marca 1879. leta v Sofiji, kjer je tudi končal osnovno, srenjo in visoko šolo. Na univerzi je diplomiral iz slovanske filologije ter postal naprej srednješolski profesor, nato pa kustos in pozneje direktor narodnega etnografskega muzeja v Sofiji. Kot tak se je pri svojem znanstvenem delu popolnoma posvetil študiju bolgarskega folklorja. Napisal je vrsto študij in razprav o bolgarskih narodnih nošah in vezeninah ter objavil mnogo narodnega blaga. Izdal je album bolgarskih narodnih vezenin v dveh delih (»Blgarski narodni ševici«, I. del 1914, II. del 1925); njegova najbolj znana znanstvena dela pa so: Naglavne rute (»Sokai«, 1921), Amuleti proti urokom (»Amuleti protiv uroki«, 1921), Makedonske brisače in naglavne rute (»Makedonski ubrusi i sokai«, 1925), Sofijska noša (»Sofijska nosija«, 1927), Trnska noša (»Trnska nosija«, 1929), Belodreškovci v severozapadni Bolgariji (»Bêlodreškovci v severozapadna Blgarija«, 1932), Vaško življenje in umetnost v okolici Sofije (»Selski bit i izkustvo v Sofijsko«, 1935) i.dr.

Bolj kot znanstvenik pa je bil pokojni St. L. Kostov v Jugoslaviji znan kot bolgarski pisatelj, prvenstveno komediograf, ki se ga je upravičeno prijel vzdevek: bolgarski Nušič. Napisal je vrsto humoresk in feljtonov, nad deset komedij in veseloiger ter dramo »Simeon«. Pisal je že pred svetovno vojno, vendar si je pridobil sloves najboljšega bolgarskega dramskega pisca šele v prvem desetletju po svetovni vojni. Bil je edini bolgarski gledališki avtor, ki je znal mojstersko prilagoditi svoje igre vsem zahtevam odra. Nekatere njegovih komedij so bile prevedene tudi v tuje jezike ter uprizorjene v Bukarešti, Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Brnu, Pragi in drugod. Njegov »Goljemanov« (v slovenščino prevel Rasto Pustoslemšek) je bil z velikim uspehom uprizorjen v ljubljanski drami, »Zlati rudnik« (prevel Jan Šedivy) v mariborskem gledališču, izvrstno satiro zadnjega njegovega dela »Komediya brez imena« (prevel Ve-

koslav Bučar), pa bo slovenska javnost videla verjetno še letošnje jesen.

Bolgarski gledališki publikli se je St. L. Kostov prvič predstavil leta 1914., ko je bila v sofijskem narodnem gledališču vprizorjena njegova štiridejanska komedija »Sovražnica mož« (»Mažemrazka«). Delo je zelo pamfletno ter nima umetniške vrednosti.

Druga njegova komedija v štirih dejanjih »Zlati rudnik« («Zlatnata mina») iz leta 1926. pa že spada med boljše bolgarske komedije, ki si je tudi utrla pot v inozemstvo. Snov za njo je Kostov črpal iz pohlepa propalih inteligentov po naglem bogastvu: Penzionist Hadžijev je našel rudnik zlata. Radi domišljene nagle obogatitve radzre zaroko svoje hčerke Miče z učiteljem Ljubenovim; neumno troši svoje prihranke in začne celo razuzdano živeti. Tuj inženjer dožene, da v rudniku ni zlata. Vsa družina je obupana, saj ni porabila za investicije samo svojega denarja, temveč se je celo zadolžila. V tem trenutku se pojavi Ljubenov. Sprejmejo ga kot rešitelja ter mu obljubijo Mičo za ženo. — Komedija ima karakteristične osebe ter je polna duhovitih intrig in vedrega humorja.

Znaten napredek napram prvim dveh komedijam predstavlja tridejanka »Goljemanov« («Golemanov«, 1928), ki je mehka satira ministeriabilizma ne samo v bolgarskem, ampak v balkanskem politično-strankarskem življenju sploh. Snov je čisto preprosta: Narodni poslanec Goljemanov silno želi postati minister. Komaj se mu želja izpolni, vlada pade. Okrog tega glavnega dejanja pa so še druga: dvorjenje Čevdarova Goljemanovi hčerki Vjeni, Ljubezen med Vjeno in Kirčevim ter Ljubomirom in Nadko. — Osebe, zlasti Goljemanov, so živo risane.

Ne brez gotove tendence predstavlja Kostov v tridejanski veseleloigri »Morska bolezen« («Morska bolest«, 1929) vesele doživljaje pri letovanju na morju. Na vesel način prikazuje zaljubljenost oženjenega moža v omoženo ženo ter zapravljanje denarja na ruleti. Obenem pa biča tiste zadružne delavce, ki se navdušujejo za zadružno delo za to, da lahko za nepotrebne stvari razsipavajo zadružna sredstva.

V petdejanski komediji »Kobilice« («Skakalci«, 1931) prikazuje podkupljive uradnike in nadležne goste, ki znajo nesramno izrabljati tovarno Prodanova. Dejanje je prepleteno z lahkimi ljubavnimi zapletljaji, podkupovanji brezvestnih uradnikov ter raznimi nespornimi. — V tridejanki »Novo pristanišče« («Novoto pristanišče«, 1931) pa riše lahko moralo nekega ministra, ki se končno oženi z eno izmed

svojih ljubic. Poleg osebnih intrig, je prikazana slika partizanstva, ki izkorišča službe za svoje sorodnike in osebne interese.

»Čarovnik« (»Vražalec«, 1932) je komedija v štirih dejanjih. V njej Kostov razkriva goljufije fotografa Manča Vagardžijeva, ki je nalagal vaščane, da bo ponarejal denar. V ta namen je ustanovil zadrugo ter se zaročil z županovo hčerjo. Da bi kmete prepričal o koristi svojega podjetja, se je preoblekel v cigana ter prerokoval naivnim vaščanom veliko bogastvo; pri tem jih je dobro oskubel. Goljufija pride na dan, nakar zapro njega in njegove sotrudnike.

Istega leta kakor »Čarovnika« je Kostov napisal tridejansko komedijo »Čl. 223«, v kateri se norčuje iz kinomanije sodobnih mladih deklet, ki sanjajo o karijeri filmskih zvezd. Donka in Milka norite za kinom. Neki večer gre Milka v kino s sinom bogataša Bubarova. Njen oče in obupani uradnik Gunčev si izmisli, da bosta obogatela, če Milkin oče toži radi prevare in razžaljenja časti. Nakana pa se ni posrečila.

Zadnjo svojo komedijo je Kostov napisal leta 1938 skupno z Aleksandrom Božinovim ter jo krstil »Komedijska brez imena v petih slikah« (»Komedijska brez ime v pet kartini«). Snov je vzeta iz življenja advokata, ki je pri vsakih volitvah kandidiral na protivladni listi, vedno propadel in obubožal, dokler ni končno opozicija zmagala, bil izvoljen in postal celo minister. Kot tak se je kmalu materialno opomogel, svojo hčer je spravil »pod streho« in njegovi družini s sorodniki vred se je dobro godilo, dokler ni moral zopet v opozicijo.

Drami je Kostov napisal samo dve, ki sta obe tridejanski. Verzificirana zgodovinska drama »Simeon« je nastala v času jubilejnih slavnosti v proslavo tisočletnice smrti velikega bolgarskega carja Simeona (893—927); v tisku pa je izšla leta 1929. V njej je dramatisiran Vladimirjev prevrat in začetek Simeonovega carjevanja. Vladimir (889—893) je orisan z vsemi negativnimi lastnostmi, ki mu jemljejo pravico voditi borbo v imenu neke ideje. Konflikt med poganstvom in krščanstvom ni dramatično izjasnjen. Za zunanjo dramo razkriva avtor samozatajevanje in žrtve žene zaljubljenega moža. S tem se staromodnost igrokaza osvežuje in dobiva bolj sodoben značaj.

Medtem ko se v »Simeonu« Kostov opira na zgodovino, rešuje v drami »Ona in obadva« (»Tja i dvamata«, 1929) psihološki problem: Pisatelj Zaprjanov se zaljubi v Ano, katere mož je v vojni. Ta se vrne s fronte kot invalid. Problem za ženo, ki se mora odločiti za enega ali drugega, je rešen kakor pri Ibsenu v »Morski ženi«. Ana

ostaje pri svojem možu — invalidu. — V tej drami je Kostov v gotovih trenutkih zelo močan, zlasti, ko mora Ana izreči odločilno besedo.

Poleg navedenih gledaliških del je Kostov izdal še zbirko enodejank pod naslovom »Radi velikega razuma« (»Ot mnogo um«) ter knjigo humorističnih pripovedk »Carska svatba«. Zadnja leta je prevedel v bolgarščino več Nušičevih del, ki so bila z velikimi uspehom vprizorjena na bolgarskih odrih, nasprotno pa je Nušič prevel skoraj vsa dela Kostova v srbščino. Stefan L. Kostov in Branislav Nušić sta bila intimna prijatelja, a tudi kot pisatelja izredno sorodna tako po načinu pisanja, kakor po snovi, ki sta jo obdelovala.

Za svoja znanstvena dela je bil rajnki Kostov odlikovan z dopisnim članstvom bolgarske akademije znanosti. Kot pisatelj pa je bil član bolgarske pisateljske zveze in PEN-kluba, katerega mednarodnih kongresov se je večkrat udeležil.

Ko zaključujem te skromne vrstice, napisane v spomin velikega bolgarskega prijatelja Slovencev in Jugoslavije, etnografa in pisatelja, želim samo, da bi imeli Slovenci čim večkrat priliko videti na svojih odrih dela pokojnega Kostova. S tem mu bomo postavili najlepši spomenik hvaležnosti za ljubezen, ki jo je gojil do naših krajev in naših ljudi.

Vekoslav Bučar.

KRONIKA, REFERATI IN KRITIKA.

Etnografski muzej v Ljubljani v letu 1939.

Usoda Etnografskega muzeja v Ljubljani je kaj žalostna in živa priča malomarnosti našega naroda in naše oblasti za ostanke narodne kulture, za dokaze narodne samobitnosti in za ogledalo narodove duše, kajti vsem tem trem smotrom v glavnem služi vsak etnografski muzej. Tako pa je muzej obsojen na životarenje, na neugled in večinoma tudi na nepoznavanje naše javnosti. Ena sama dvorana ne more nuditi niti bežnega pogleda v našo ljudsko življenje, v našo ljudsko umetnost in v naše značilnosti, posebno ko se v zadnjem času radi nagromadenja in kopičenja predmetov spreminja v slabo urejen magacin etnografskih predmetov, ne pa v reprezentančno svetišče naše nepokvarjene ljudske duše. Vsi naši klici po rešitvi iz tega neznosnega stanja so glas vpijočega v puščini in naletijo povsod na gluha ušesa in zaprta vrata, kakor da Slovenci nočejo imeti lepih prostorov posvečenih ljudstvu in zdravemu nepokvarjenemu narodu, ki je znal prinesiti iz pradavnine s seboj posebnosti in značilnosti, katere nam dajo posebno narodno obeležje, ki nam dajo pravico, da se imenujemo narod. Vse naše postavljanje z visoko kulturno stopnjo Slovencev je puhlo in zgrajeno na domišljavosti, ko pa vendar na drugi strani nismo v stanju pokazati niti toliko srčne kulture, da bi mogli javno dokazati, da so nam naše narodne dragocenosti in tudi naša navadna svojina svete in da jih spoštujemo, da so nedotakljive od vseh grabežljivih tucjev. Resni časi bi še prav gotovo morali to od nas zahtevati in etnografski muzej bi moral biti hram, na katerega bi mogli pokazati omahljivcem, ki dvomijo v našo samobitnost in pravico do lastnega svobodnega kulturnega obstoja. Zavednost bi mogli ravno na ta način najlažje vzgojiti in vcepiti mladim in odraslim.

Pri drugih narodih polagajo ravno veliko važnost na etnografske muzeje, ker se zavedajo, da jim dobro urejen in reprezentančen etnografski muzej mnogo bolje služi in prinaša mnogo več vzgojnih koristi, poleg šol in učnih zavodov, kot pa še toliko galerij umetnosti, katere vzori niso vedno zrasi na domačih tleh. Posebno moremo opaziti, da ravno mali narodi posvečajo izredno pozornost svojemu etnografskemu muzeju. Saj majhen narod ne more pokazati takih primerov visoke umetnosti, kot je to slučaj pri velikih, ki so bili vedno vodilni v umetnosti in spravljali v senco manjše, temveč more svojo samobitnost in svoje značilnosti pokazati le v izdelkih duha in roke, ki so nastali v narodu samem brez velikega ozira na tuje vplive in je torej edini resnični izraz ljudstva, njegovega mišljenja in čustvovanja. Malemu narodu je etnografski muzej potreben in prikaz ljudskega življenja nujen, da more v narodu ohranjevati tradicijo in ga navajati k razlikovanju domačega in tujega. S povečano industrializacijo je postalo mnogo predmetov nerabnih, ali ni ravno etnografski muzej poklican k temu, da jih ohrani potomcem in da jih otme pozabe, da bodo vedeli tudi oni kakšno je bilo življenje v prejšnjih časih? Spoštovanje teh narodnih starin kaže na stopnjo narodne zavednosti, na narodni ponos in na kulturo naroda. Štirimilijonski narod Fincev ima pet profesorjev predavateljev etnologije (mi pa nobenega) in krasno urejene etnografske muzeje. Znani so znamenito urejeni etnografski muzeji Švedov, Norvežanov in Dancev z znanimi muzeji na prostem, ko so v naravo postavili cele kmečke hiše z vsem inventariem in ostalimi pritlikinami, poleg velikih razstavnih dvoran posvečenih ljudski umetnosti in obrti. Češki etnografski muzeji so n.p.r. poleg predmetov ljudskega življenja znali prika-

zati cele ljudske šege in običaje z lutkami v resničnem dogodku, kakor so znani tudi madžarski etnografski muzeji.

Zanimivo je opazovati, da imajo ravno visoko kulturni veliki zapadni narodi, čeprav siromašni na narodopisnih posebnostih, tako urejene narodopisne muzeje in da kažejo ravno s tem na pomen, katerega ti muzeji za narod imajo in hočejo povdariti vzgojno stran teh. Ljudsko življenje polagoma zamira in prehaja v neko skupno življenje vseh ljudi, v katerih ne bo več razen jezika in miselnosti velikih življenjskih razlik. Zato je treba pozabi oteti življenje prednikov, ki so na tej zemlji živeli in ji dali svoj znoj in žulje svojih rok ter ustvarili skupnost, katera daje pravico narodnega obstoja in življenja tudi poleg narodov — velikanov. Vseh teh dejstev bi se moral zavedati tudi eden najmanjših evropskih narodov — Slovinci, na križišču vzhoda in zapada na prehodu iz juga na sever, ki more ravno v vsem pokazati to križanje, svoj važen geografski položaj v nevarnosti velikih sosedov in čigar poslanstvo leži ravno v prehodu. Zavedati bi se moral položaja in skrbeti s pravo narodnostno vzgojo, s kazanjem na narodne svetinje in ostanke velike narodove kulture, da mora vztrajati na svojem mestu s svojim poslanstvom.

Če pogledamo sedanji položaj Etnografskega muzeja v Ljubljani vidimo, da zelo slabo zastopa naše narodopisje. Nahaja se v zgradbi skupno z Narodnim muzejem in ima na razpolago eno samo sobo in del hodnika. V sobi se nahaja provizorično prikazana gorenjska kmečka izba s kamro in kuhinjsko pečjo, v notranjostih so naloženi še vsi predmeti ljudske umetnosti in obrti, tako da se improvizacija interieurja izgubi v naloženosti predmetov. Nadalje se v sobi nahaja v sredi 5 velikih vitrin z lutkami narodnih noš, vezenin, oblek, čipk in drugih suknenih predmetov. Vitrine, v razdalji enega metra druga od druge, ne nudijo nobene preglednosti na gosto razpostavljenega materiala. Stranske stene so obložene z drugimi vitrinami, v katerih so manjši predmeti ljudske umetnosti in okraševanja, ostala stena navzgor pa je polna raznih ljudskih slikarjev, da, še celo ispod stropa vise razni predmeti, ki so se nahajali obešeni v kmeč-

kih hišah. Na steni hodnika, kolikor ga je na razpolago, se nahajajo glavni primeri panjskih končnic in posamezne skrinje. S tem je opisan ves slovenski etnografski muzej! Soba ni pregledna in prepolna omar, predmeti so v omarah naloženi drug poleg drugega tako na gosto, da na polaganje paznje na detajl sploh ni govora ter vse skup prej sliči na slabo urejen in naložen magacin, kakor na razstavno dvorano. Večina predmetov pa je sploh magacinirana in ne samo javnosti, marveč tudi študijskim namenom popolnoma nedostopna in torej niti v najmanjši meri nabran material svojega namena ne izpolnjuje. V danih prilikah misliti na smotrenejšo ureditev muzeja pa je absurdno in nemogoče.

Če pri tem pomislimo na mnogostrane zahteve, ki jih znanost pa tudi lajik zahteva od muzeja, vidimo, da pod takimi okolščinami sedanji muzej pač ne more zadovoljiti. Etnografski muzej ni v stanju prikazati posamezne lokalne difference našega ozemlja, niti v modelih posameznih tipov hiš kaj šele z ureditvijo resničnih notranjščin. Gotovo je utopija misliti na muzej na prostem, vendar bi se dale v drugih prilikah vsaj notranjščine etnografsko pravilno urediti. Ravno tako bi v drugih okolščinah bila dana možnost tudi noše pokrajini med seboj ločiti ter prikazati moške in ženske modele. Predmete ljudske umetnosti bi bilo mogoče strokovno in tudi estetsko razporediti tako, da bi si jih bilo mogoče ogledati in bi mogle prav učinkovati. Ostale manjše predmete ljudske obrti in okraševanja ter ženska ročna dela bi se dala pravilno sortirati. Obrtne šole in ženske šole bi gotovo mogle mnogo koristiti odnesti s tako urejene razstave. V drugačnih prilikah pa bi mogel muzej nakupovati tudi uporabne predmete iz vsakdanjega življenja, orodje in reči, ki so bile doma napravljene in dolgo let v rodbini uporabljene, katere pa sedaj radi nizke cene industrijskih izdelkov in radi manjše praktičnosti zgubivajo na pomenu, so pa le predmeti naše ljudske obrti in kot taki spadajo nujno v muzej, ki hoče prikazati verno sliko našega človeka. Stari plugi, leseni vozovi, hišna oprema, okenske mreže itd. itd. vse sami važni predmeti, na katere sedaj muzej niti misliti ne sme in jih mora odklanjati, ker jih niti

magacinirati nima kam. Tako ti predmeti počasi propadajo in izginevajo, vendar ne po krivdi muzeja, marveč oblasti, ki tega stanja muzeja ne morejo ali nočejo opaziti.

Muzej rabi le eno: prostora in zopet prostora, kamor bo mogel svoje stvari postaviti in jih tako razstaviti, da bodo dostopne za ogled. Skrajni čas je že, da začne država oz. še bolj banovina misliti na postavitve lastnega poslopja Etnografskega muzeja, kjer bo mogoče uresničiti vse zahteve znanosti in želje ljudstva z ozirom na tak muzej. Davno že bi se morala oblast odločiti za nove gradnje. V Beogradu zidajo nov Etnografski muzej, v Zagrebu so tudi pripravljene milijoni za novo zgradbo muzeja, v Ljubljani pa postavljajo drugo Galerijo, tako da bomo imeli dve galeriji, pa nobenega Etnografskega muzeja, kar daje posebno sliko razmeram pri nas.

Mogoče je. Moderna Galerija potrebna, čeprav je glasnik predvsem tujih, v svetu modernih, govoric umetnosti in klasična zbirka tujih vplivov, dostopna samo nekaterim, ki se razumeja na sodobna gibanja, dočim bo ostala pri največji večini slovenskega naroda nerazumljena in bo razlika med mestom in deželo samo še večala. Etnografski muzej pa je središče vsega narodovega udejstvovanja, enako razumljiv meščanu, prav posebno pa kmetu, ki bo s tem vedel, da imajo ljudski produkti tudi velik pomen in so cenjeni. Poslanstvo muzeja bo v tem v celoti izpolnjeno in se nam ne bo treba bati, da bi hodil naš človek v tujino po vzgleda in jih prenašal k nam, saj bo znal s pravim življenjem v narodno svojino razumeti nje stremeljenja in samo tako smo lahko gotovi, da se bo razvoj vršil nadalje v pravi smeri. Sicer pa menimo, da je odveč govoriti in dokazovati pomen Etnografskega muzeja za narod, kdor tega ne razume oz. noče razumeti, je proti narodu in narodu škodljiv.

Zato tudi ob tej priliki ponovno apeliramo na oblasti, državno in samoupravno, da si s prihodnjim preračunom vzame v načrt zgraditev Etnografskega muzeja v Ljubljani in prepričana naj bo, da bo s tem izpolnila eno največjih kulturnih potreb Slovencev. Narod brez pravega Etnografskega muzeja ne more ločiti zela od plevela in prerad zaide v tuje vode in

služi tujcu. Sedanje stanje muzeja pa je sramotno in prav nič reprezentančno za kulturni narod. Šele z ureditvijo pravega narodopisnega muzeja, se bo mogoče uspešno boriti in pobijati posamezne nestvore »slovenskega sloga«, ki se zadnje čase pojavljajo pri nas in katerih nekateri, žal, dobivajo podpore naših oblasti ter s tem zapravljajo narodno premoženje.

Zgraditev Etnografskega muzeja v Ljubljani naj postane geslo in uresničenje potrebe vseh Slovencev.

Izmed pomembnejših dogodkov v tem letu naj omenim po vrstnem redu. L. 1939. je začelo s pripravami za svetovno razstavo v New-Yorku. Jugoslovansko razstavo je organiziral Obrtni muzej v Beogradu in glasom poznejše brzojavke Ministarstva prosvete lbr. 4412/39 od 15. februarja 1939 je moral muzej poslati sledeče predmete: Gorenjsko moško in žensko narodno nošo, belokranjsko žensko nošo, nošo ljubljanske okolice, dva srebrna sklepanca, štiri čedre, dve palici, ornamentirano zibko, preslico, lesno plastiko, tri slike na steklo, neško, deset panjskih končnic, skrinjo, prstan, glavnik, obesek, žličnik, čelešnik, in pečnico. Čeprav je pri tem riziko vrnitve zelo velik, se je muzej razstave moral udeležiti in upamo, da bodo lepo razstavljeni predmeti svojo nalogo vsaj delno izvršili. Nadalje je bilo mnogo poslov, dopisovanja in razpošiljanja z muzejskim glasilom »Etnologom«, knjigo XII, ki se sedaj tiska v Drž. tiskarni v Beogradu in katerega je dosti težko mogoče urejevati le potom dopisovanja. — Dne 16. februarja t.l. je bil izvoljen za dopisnega člana Srpske Kraljevske Akademije znanosti in umetnosti v Beogradu direktor muzeja Dr. Niko Županić. Mnoge čestitke in priznanja časopisov so dokazala, da je bilo imenovanje več kot zaslužno. V muzejski kroniki je zapisano: »kot pionir antropoloških in paleo-etnoloških ved pri nas, poleg udejstvovanja z uspehom tudi v ostalih znanstvenih vedah, je to imenovanje zaslužil brezdvoma že davno prej in tudi od drugih strani.« — Posamezni arhitekti in drugi etnografi hodijo stalno v muzej študirat razstavljene predmete in si sposojat fotografski material. — Mnogo etnografsko važnih predmetov (modele za mali kruhek iz okolice

Kamnik, skrinje in druge) poleg nekaterih važnih knjig smo morali radi pomanjkanja denarja odkloniti. — Preparator je ves mesec april in del maja čistil, zračil in ponovno prepariral magaciniran materijal. — Dne 13. maja je obhajal 80-letnico rojstva zaslužen nabiralec narodnega materijala in znan slovenski etnograf, zgodovinar in stalni sodelavec in sotrudnik »Etnologa«, g. duhovni svetnik in župnik v pok. Ivan Šašelj, ki je dolgo časa pastirjeval v Beli Krajini, sedaj pa živi v Št. Lovrencu na Temenici. Upravnik muzeja je imel namen prirediti večjo proslavo na čast temu dogodku, toda velika skromnost slavljenčeva je odklanjala sploh vsako javno proslavljanje. Nazadnje je, na vneto upravnikovo prigovarjanje, le pristal na intimno proslavo v Stiškem samostanu, katero je zelo blagohotno in ljubeznivo organiziral opat Stiškega samostana milostljivi g. dr. Avg. Kostelec. K proslavi, ki je bila 23. maja v Stškem samostanu, je bil povabljen le ožji krog slavljenčevih znancev in prijateljev, med katerimi so se povabilu odzvale mnoge vidne osebnosti našega javnega življenja. Društvo »Bela Krajina« je jubilarata imenovalo svojim častnim članom in mu ob priliki proslave izročilo lično diplomu, delo Maksima Gasparija. Vsa proslava je dokaz velike priljubljenosti in spoštovanja, ki ga Ivan Šašelj po vsej Sloveniji uživa. Dan namenjen proslavi njegove 80 letnice je minil v prijetni domačnosti stiškega samostana kar najlepše in pustil najboljši vtis v vseh navzočih. Oba vodilna ljubljanska dnevnikarja sta prinesla velike članke o pomenu in delu Ivana Šašlja za slovensko kulturo. Na predlog Upravnika tega muzeja je sprejel Slavljenec za svoje velike zasluge visoko odlikovanje reda Sv. Save III. stopnje ter s tem javno priznanje za svoje udejstvovanje. Čestitkam se pridružuje tudi uprava Etnografskega muzeja in uredništvo »Etnologa« z željo, da bi slavljenecu bilo dano še mnogo let na razpolago, da bi mogel dokončati svoje delo in še mnogo koristiti slovenski etnografiji.

V maju je obiskal muzej ataše bolgarskega tiska v Beogradu g. Mihail Georgiev in bolgarski študenti. — Splo-

šno žensko društvo se zanima za veze in prasi na posodo predmete za razstavo na velesejmu. — G. Boris Orel dobi pooblastilo, da si kot zastopnik muzeja ogleda festival narodnih šeg in običajev v Zagrebu in pozneje v Mariboru. O poteku obeh je obvezan poročati v »Etnologu«. — Vse knjige »Etnologa« smo poslali na razstavo jugoslovanske knjige v Sofijo. — V predlogu novega državnega predračuna za l. 1940/41 smo ponovno predlagali nujno zgraditev novega Etnografskega muzeja v Ljubljani. Avgusta si ogleda muzej vodja tujsko prometnega in propagandnega društva na Nizozemskem dr. de la Faille. — Začetkom avgusta je bilo ustanovljeno Etnografsko društvo v Ljubljani v podporo in pomoč Etnografskemu muzeju poleg namena ohranjanja, ohranjanja in zbiranja etnografskih predmetov in pospeševanja etnografske znanosti. Predsedstvo društva je prevzel direktor muzeja dr. N. Županič, tajnik je g. Vekoslav Bučar, v odboru in v društvu so še drugi vidnejši slovenski etnografi. — Koncem septembra je bil vpoklican na orožne vaje kustos priprav. tega muzeja Franc Kos za enomesečno dobo. — Mnogo zahtevajo strokovno revijo »Etnolog«, posebno pozornost vzbujajo jubilejna knjiga X XI. — Novembra je stopil v pokoj dolgoletni hišnik Narodnega muzeja g. Janez Slapničar, ki je ob enem tudi dobrovoljno pazil na Etnografski muzej. Radi svoje pridnosti, skrbnosti in odkritosrčnosti je bil splošno priljubljen. Vsi nastavljenici obeh muzejev so mu priredili pristrčno odhodnico. Uprava Etnografskega muzeja se mu še tem potom za njegov trud najtopleje zahvaljuje.

Personalni status se ni spremenil, razdelitev dela je ostala ista.

Inventar se je v tem letu pomnožil za približno 20 predmetov, med katerimi je treba predvsem omeniti slike na steklo, glasbeni ljudski instrument itd poleg nakupa važnih knjig med njimi 13 letnikov »Zeitschrift f. österr. Volkskunde« in druge. Narodni poslanec J. Koce je daroval muzeju večje število belokranjskih pisanic. Uprava mu izreka tem potom še enkrat zahvalo.

F. K.

Prof. O. Grebenc:

Moderno slovensko pohištvo po narodnih motivih Ljubljana 1938

Izdala in založila Kr. banska uprava dravske banovine v Ljubljani

Prof. O. Grebenc, ki je po svetovni vojni znan kot nabiralec narodnega materijala, saj je svojo dobro zbrano etnografsko zbirko prodal Narodnemu muzeju, se je sedaj lotil naloge, kateri očitno ni bil kos. Izdal je mapo risb in načrtov uporabnega pohištva (stoli, mize, omar, klopi) po lastnih načrtih, toda opremljenega z ljudsko ornamentiko in ima tako namen ustvariti sodobno pohištvo v domačem slogu, katero bi po njegovem s pridom mogli uporabiti tudi na deželi. Lotil se je torej dvojne naloge: etnografske s tem, da je okrasil pohištvo z narodnimi motivi, pa tudi arhitektonske o notranji opremi naših domov.

Povpraševanje po našem narodnem domačem slogu je zadnje čase, pač pod vplivom velikih nacionalnih gibanj drugih narodov, tudi pri nas zelo veliko. Vsem hočejo iskati in napraviti nekaj našega, iščejo našo ornamentiko, lastnosti samo naše hiše in v zvezi z njo tudi našo hišno opremo. Pri sodobni notranji opremi moremo dosejati zabeležiti v glavnem dva poizkusa združiti naše z modernim: opremo kmečke hiše na Obrtni razstavi v Berlinu (razstavljena tudi na velesojmu v Ljubljani) in Karlovškovo knjigo „Umetna obrt“, tretji se sedaj pridružuje Grebenčeva mapa osnutkov pohištva, gotovo najmanj posrečen poizkus.

Slovenski motivi na posameznih delih pohištva so Grebencu samo okrasna izpolnitev ploskve, katera mu je na razpolago. Pri tem uporablja motive vzete ne samo s pohištva, marveč tudi z drugih tehnik, ne da bi jih poizkusil tudi akomodirati novi tehniki. Seveda nastane radi tega popolnoma nov motiv, ki s starim nima ravno mnogo skupnega in kateremu izvora ne moremo več prav spoznati. Toda za uporablanje motiva in ornamenta ni važna stroga natančnost, z ravnilom in šestilom napravljena, marveč je ravno svobodna uporaba in samostojno komponiranje za slovenski ornament tako važno. Značilno za slovenski ornament so njegove mehko prelivajoče se linije, tako da moremo v njem občutiti

skoro nekaj lirsko nežnega. Ustvarjanje v takem občutju more potem dati ornament, o katerem moremo trditi, da je naš. Vsega tega občutka in čustva ne moremo najti skoro v nobenem navzočem ornamentu. Vsi so trdi in oglati, skoro surovi, brez najmanjšega čustva in še tam kjer z iskrico upanja pričakujemo vsaj nekaj zboljšanja (list XXI št. 21) moremo opaziti, da se avtor ni nikoli prav poglobil v pravi in končni pomen okraska, ki naj naše učinkuje, kar pa je mogoče samo občutiti in česar s še tako pridnim nabiranjem ni mogoče doseči. Brez vsakega narodnega čuta bi mogli označiti, da so povečini motivi.

To nerazumevanja bistva našega ornamenta pa je mogoče opaziti tudi v skrajno lokalno diferencirani ornamentiki. Če že avtor ne priznava Vurnikove razdelitve pasov tujih vplivov in generalne razdelitve slovenskega ozemlja v glavnem v tri dele; katere pa prav gotovo veže vsaj neko notranje občutje, moremo toliko manj priznati njegove razdelitve, ko moremo začudeni opaziti, da se more spustiti v tako minimalne krajevne razlike (n. pr. Novo mesto in Sv. Peter pri Novem mestu). Temu prav gotovo ne moremo pritruditi, kajti take razlike nikoli ni bilo in je tudi danes ni mogoče več zaslediti, ker je motiv potoval iz kraja v kraj, kakor so potovali rokodelci in ker ga je ljudska domišljija spreminjala po svojem občutku, kakor je tudi jasno, da še celo isti mojster ni dvakrat napravil istega motiva, saj ni delal s šablono, ampak s svojo bogato fantazijo, s svojim srcem in s svojimi čustvi. Zato je treba zametavati omejitve, kot jih skuša ustvariti avtor, kajti s prevzemanjem tujih vplivov se vrši tudi razvoj in prav nič se ni bati, da bi našli naenkrat tuje k nam prinešeno, ker bi znala prava ljudska ustvarjala sila vse to lepo presaditi v naš vrt, naše občutje in v naše motive in mu zato pač ne bodo potrebne predloge.

Poleg malo slovensko učinkujočih motivov moremo omeniti tudi barve, ki jih avtor uporablja. Prav gotovo nikjer

nihče ni uporabljal še takih barv in prav slabo si moremo predstavljati n. pr. roza (list VII št. 6) ali rmeno (list XI št. 7) ali vijoličasto (list III št. 2) pobarvana pohištva v naših kmečkih hišah, kjer je dosedaj vlada ponavadi naraven les okrašen z okraski v glavnih naravnih barvah, pa tudi kjer je uporabljal barvano pohištvo, je to bilo nevsiljivo in okusno (prim. svetlo modro pobarvano pohištvo v Poljanski dolini). S svojimi nemogoče uporabljanimi motivi nas avtor ne more prepričati, da so slovenski, ker so brez občutka in brez potrebne pesniške svobode, (list XIV št. 5 itd.); vedno uporabljanje in spreminjanje, po avtorju najvažnejše, srčne oblike ne more prepričati o nasprotnem. Odkloniti moramo torej naziv narodnih motivov.

Ostane nam še, da izpregovorimo tudi par besed o modernem pohištvu. Kaj si avtor predstavlja pod modernim pohištvom pač ni popolnoma jasno, kajti ostanki secesije (list I št. 2, list III št. 1, list VI št. 6) iz začetka tega stoletja in spomini na slog po svetovni vojni (primerjaj Vurnikov Tabor), kakor kaže n. pr. list IX št. 7, list XI št. 7, poleg mnogih drugih, niso več moderni in so sodobne zahteve pohištva popolnoma drugačne. Kako malo je razumel vlogo pohištva v sodobnem stanovanju, kaže primer omar, ki so neokusni in nerodni kosi, niti po starejših slovenskih vzorih delane, še manj pa odgovarjajo novim zahtevam. Originalna rešitev polic namesto nočnih omaric je vredna naslednica secesionističnih idej v začetku tega stoletja. Če se je avtor hotel nasloniti na dosedanje ljudsko pohištvo, bi bilo potrebno, da se z njim in njegovo vsebino dobro seznanj. Če pa je hotel napraviti nekaj popolnoma novega, pa ima prav gotovo na razpolago kakšno moderno arhitekturno revijo. Zakaj bi pa morali imeti ravno na kmetih grdo in neokusno, popolnoma zastarelo in deformirano pohištvo, pa nam prav go-

tovo ni razumljivo. Knjiga bi s tem le kvarno vplivala in ne bomo se smeli čuditi, če bomo zasledili po naših napol kmečkih domovih (pravi kmet si okusa po teh predlogah gotovo ne bo pustil pokvariti) kar naenkrat nestvore namesto oprave. K temu grehu bo nedvomno mnogo tudi naš avtor mnogo prispeval, če bo knjiga med ljudstvom mnogo uporabljena. Tudi naziv modernega pohištva torej ne odgovarja dejanskemu stanju. Avtor bi si stekel mnogo več zaslug za slovensko etnografijo, če bi ostal pri svojem prvotnem delu, namreč pri nabiranju materiala, obdelavo pa bi naj prepustil drugim, ki bodo v obojem prav poučeni. Mnogo je namreč večja zasluga pri skrbno in vestno nabranem materialu, kakor pri tako nepravilni uporabi neznanega materiala, pri katerem moramo ravno radi neslovenskega občutja v njega pravilnost uporabe dvomiti.

Za izdajo in založitev knjige je bilo potrebno gotovo mnogo denarja, saj je format velik, papir dober in risbe izdelane v barvah, dvomimo pa, da je bil toliko izdan denar tudi dobro naložen. Usluge s tem ni bilo napravljene slovenski etnografiji prav nobene, prej obratno. Napačno in nepravilno bi se mogel vzgojiti okus našega rokodelca, ki bo verjel natisnjenim predlogom, saj je najvišja naša narodna instances dala svoj imprimatur celi stvari. Ravno radi tega bi se morala ta instances prej prepričati pri naših zaluznih etnografih, ki bi jiznali podati res strokovno mnenje, katero bi moralo biti bankski upravi merodajno. Uporabljen denar bi bil mnogo bolj koristno naložen, če bi Kr. bankska uprava dala urediti notranjosti še ostalih naših hiš v muzeju in kjer bi take opremljene sobe mnogo pravilneje vzgajale in vplivale, kakor še ne vem kako bogate in luksuriozne izdaje takih neuporabnih in slabih knjig, kot je navedena pred nami.

F. K. Kos

80-letnica g. duh. svetnika Ivana Šašlja.

Marljivemu in zaslužnemu duhovnemu svetniku in župniku v pokoju g. Ivanu Šašlju je bilo letos prirejeno na pobudo bivšega ministra in upravnika Etnografskega muzeja dr. Niko Župa-

niča lepo slavje v znamenitem stiškem samostanu na Dolenjskem. Naš slavljenec je praznoval v maju svojo 80-letnico duševno in telesno povsem krepak in zdrav. Ker se je vse življenje

udejstvoval, kot zbiratelj, narodnega blaga in se še vedno bavi s posebno vneto za našim narodopisjem je povsem umevno, da je naš Etnografski muzej dal prvo inicijativo za to slavnost.

Podrobni življenjepisi, ki ga je priobčil Etnolog pod naslovom »Ivan Feliks Šašelj« l. 1929 za 70 letnico našega slavljence izčrpno prikazuje njegovo življensko delo, zato se pa naše letošnje poročilo omejuje le na potek proslave 80-letnice v Stiškem samostanu, za katero je blagohotno in ljubeznivo prevzel vso organizacijo milostivi gospod opat dr. Avgust Kostelec. K proslavi je bil povabljen le ožji krog slavljencevih znanecv.

Dne 24. maja ob 10. dopoldne so vsi udeleženci, predvsem Belokranjci in Ljubljani prisostovali v veličastni samostanski cerkvi sv. maši, ki jo je daroval jubilent sam. Po maši in po kratkem ogledu samostana in njegovih znamenitosti so se gostje zbrali v samostanski dvorani, kjer je prvi pozdravil duhovnega svetnika g. Šašlja in vse ostale opat g. dr. Kostelec. V svojem daljšem govoru je zlasti poudaril, kako se je naš slavljence znal vživeti v razmere belokranjskega ljudstva in kako je vzljubil Belokrajino kot dušni pastir v Adlešičih, kjer je z njemu lastno marljivostjo proučeval in zbiral naše narodno blago, posebno pa belokranjske ljudske pregovore. Nato je izrekel jubilantu častitke bivši minister in direktor dr. N. Županič v imenu Etnografskega muzeja. Omenjal je njegovo delo in zasluge na poprišču slo-

venske folklore, do katere mu je bila že izza mladih dni prirojena posebna ljubezen. Po tem govoru je v imenu ljubljanskih Belokranjcev pozdravil gospoda jubilanta v toplih besedah g. dr. M. Bano predsednik društva »Belokranjina« ter mu ob tej priliki izročil diplomo častnega članstva, umetniško delo akad. slikarja Maksima Gasparija. Diplome, ki v enostavnih znakih predstavljajo belokranjsko narodopisje, se je slavljence vidno razveselil in se za to počastitev v daljšem govoru ginjen zahvalil.

V imenu ljubljanskega škofa in stolnega kapitlja je izrekel slavljenceu častitke g. stolni dekan dr. Kimovec. Ljubljanski župan dr. Jure Adlešič pa ga je pozdravil v imenu Ljubljane v imenu Adlešičanov in posebno, kot njegov učence iz ljudske šole. Nato sta izrekla častitke v imenu njegovih duhovskih tovarišev in prijateljev g. prior Učak in g. Štular. Pozdravni govor je imel tudi g. oče gvardijan Ciprijan iz Novega mesta in krajske govore tudi ostali udeleženci. Jubilent se je gostom ginjen zahvalil za častitke, predvsem pa gospodoma inicijatorjema proslave, ministru dr. Županiču in opatu dr. Kostelcu. Izrazil je tudi željo, da naj ostane častna diploma po njegovi smrti last stiškega samostana v spomin na to proslavo.

V prijetnem razgovoru in v spominih na jubilentovo življenje v Beli Krajini so udeleženci ostali še nekaj uric v samostanu ter se potem odpeljali na svoje domove.

M. Gaspari

Jože Karlovšek: Slovenski domovi V Ljubljani 1939.

Izdala in založila Kleinmayr & Bamberg d. z. o. z. v Ljubljani. Natisnila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani.

Jože Karlovšek je dosedaj v sorazmerno kratkem razdobju izdal že četrto knjigo iz materijala, ki spada največ v etnografijo. Prva »Slovenski ornament« — Zgodovinski razvoj je polna teorij in znanstveno kot praktično le malo uporabna. Druga »Slovenski ornament« — Praktični del nudi bogato izbiro raznih motivov slovenske

ornamentike, čeprav bi bilo ravno znanstveno mogoče oporekati prikazanemu materijalu brez točne navedbe vira. Sledila je knjiga »Umetnostna obrt« v kateri je teoretični del razvoja nastal pač pod vplivom tujih teorij ter izpade iz okvirja, dočim je praktični del razumljivejši. Četrta knjiga pa obravnava kmečke hiše na Slovenskem

in je gotovo izmed Karlovškovih knjig najbolj razumljiva in tudi strokovno kaže dober napredek.

Toda, kakor ostale knjige, moremo tudi pri tej opaziti dvoje temeljnih napak, na katerih je knjiga v osnovi postavljena na napačne fundamente. Prva in poglavitna napaka vseh knjig, tudi zadnje, je pomanjkanje znanstvene metode, kar je takoj zaslediti v vsem delu. Predvsem je mogoče opaziti, da si je avtor najprej postavil tezo in potem šele zbiral material, kakor mu je tej tezi odgovarjal. To je bilo mogoče ugotoviti že pri prvi knjigi, ko razdeli vse ornamentalno umetnostno področje enostavno na tri skupine, ustvari potrebno mu sistematiko ornamenta in pride tako do skupne slovanske ornamentike, iz katere ima namen izluščiti samostojno slovensko. Enako pri »Umetnostni obrti« išče značilnosti slovanske in posebej slovenske obrti. Tudi v zadnji knjigi je še ostal pri prikazanju narodnostnih posebnosti, le da je pustil skupne slovanske značilnosti arhitekture v nemar in ustvaril kar enoten slovenski slog. Vidimo, da se je po vzoru drugih narodov, predvsem Nemcev, sprivil k raziskavanju etnografskega materiala z namenom, da najde slovanske oz. slovenske skupne poteze in značilnosti. Pri tem mu material služi le kot dokazno sredstvo njegovim slutnjam in apriorističnim podmenam, nikakor pa ne izvaja sklepov iz materiala samega. Prav gotovo obstojajo neke skupne poteze, vezi in znaki, četudi le minimalni v slovenskem arhitekturnem ustvarjanju, katere nam je mogoče pri sedanjem poznavanju materiala slutiti in verjeti, ustvariti pa kar na podlagi tega neko pravilo in na tej podmeni graditi vso gradbo naprej, pa se pravi postaviti hišo na trhle noge hipoteze, domnevanj in slutenj. Znanstveno torej metoda ne more odgovarjati, ker je treba sintetično na podlagi preštudiranja vsega materiala, ki je že obdelan priti do sklepov, kakor jih material sam nudi in daje.

Tako že sami po sebi pridemo do druge fundamentalne napake, katero je prav posebno opaziti pri poslednji knjigi. Knjiga je namreč preuranjena in časovno prezgodaj ter jo moremo smatrati bolj za oris, kakor pa za gotovo dognano delo. Dosedaj je pri nas le

malo del izšlo, na katere bi se mogel avtor za svoje kompilativno delo nasloniti. Razen Kronfussa, M. Murka in predvsem Stanka Vurnika ter še nekaterih je vse ostalo samo, avtorju slično, domnevanje o slovenski kmečki hiši, brez stvarne podlage v materialu samem. Dosedaj, razen omenjenih še nimamo nobene objave in prikazanje golega materiala. Zato bi bili avtorju mnogo bolj hvaležni, če bi svoj bogato nabran material raje bolj podrobno prikazal in obdelal z ozirom na razne čase in na posamezne lokalne difference, v katerih pokrajinah so nastali, konkluzije in hipoteze pa bi prepustil drugim, ki bi ga znali strogo znanstveno pravilneje izbrati. Nabiranje materiala je pionirsko delo in osnovne važnosti vsake znanosti za pravilno nadaljevanje in poznejše izvajanje. Pri nas krajevno v študijah že posamezni tipi hiš niso obdelani, razen Gorenjske, dela Koroške in dimnice na Kobanskem imamo le malo uporabnega z drugih pokrajin in bo treba najprej ta material nabrati in ga znanstveno urediti ter prirrediti. Zato je ravno knjiga že o slovenski hiši preuranjena oz. vsaj gotovo ni popolnoma verjetnostna, ker ravno ne počiva na dokaznem materialu oz. bolje rečeno počiva le na tistem dokaznem materialu, ik je avtorju dostopen v lastni zbirki in uporabljen v toliko, v kolikor mu gre v račun.

Vendar pa ima to dobro lastnost, da je tekoče in razumljivo pisano, dostopna širši javnosti, na drugi strani pa je avtorju videti, da je predvsem praktik in ume dobro izkoristiti izsledke v praktična navodila uporabljajem knjige v bodočnosti. Zopet pridemo do spoznanja, da bo utegnila knjiga koristiti za naprej, ker bodo pod nje vplivom gotovo zgradbe in domovi nastali. V toliko je dobro, da uprablja res pristen v glavnem nepotvorjen domač material brez lastnih fantazij in pretvaranj, kot je slučaj n.p.r. pri Grebenčevem modernem pohištvo po narodnih motivih, ko bi pri uporabi mogle nastati slabe posledice za ljudsko ustvarjanje in za vzgojo ljudskega okusa. Karlovšek po pristnosti materiala ne more prineči v tej smeri škode, vzbuditi pa more zanimanje za zbiranje in opazovanje naših kmečkih domov. K temu pripomore še lepa oprema knjige in res izbrane fotogra-

fije, v katerih stremi poleg predmetne vrednosti tudi še za lepotnim izrazom.

Škoda, da se praktik kot je Karlovšek spušča v znanstveno teoretiziranje in razpravljanje. Zopet se spodtakne v prezgodovini in v poljudnih besedah kompilativno opiše dobo in zgradbe, kar je potem pri njem brez utemeljene zveze in podlage v razvoju poznejše kmečke hiše. Gotovo je bolj dorasel praktični nalog z nasveti in opisi sedanjim stavbenikom. Za neznanstvenost dela nam pove takoj navedba uporabljene literature (pri avtorju napačno »viri« imenovana), ko navede poleg dr. M. Kosa listek iz »Kmetovalca« ali poleg dr. J. Grudna poročilo o utrjeni močvirski zgradbi posneto iz ilustriranega časopisa (»Illustrierte Zeitung«) brez navedbe avtorja, kakor tudi mešanica znanstveno pomembnih imen poleg absolutno nevažnih.

Kot praktik pa ima navado, da prikaže tudi način, kako je treba izsledke in rezultate uporabiti in izrabiti na praktičnih sobodnih primerih, katerim je avtor deloma sam, deloma drugi. V tem je druga važnost knjige in v tem moremo spoznati, da Karlovšek v glavnem pravilno zasleduje in čuti domač slog, da zna v njem tudi ustvarjati ter je zvest tradiciji in veren traditor domačega sloga. Tu pa prehajamo že

na sodobno arhitektonsko ustvarjanje na našem podeželju, s katerim se nimamo namena sedaj pečati. Vendar pa smatramo, da bi bilo potrebno enkrat pogovoriti se o omejitvi dovolenj za zidanje samo na tiste zgradbe, ki odgovarjajo na zunaj pokrajini in slovenskemu slogu, kakor to zahteva Kr. banska uprava. S tem nastanejo včasih popolnoma tuje nič domače stavbe, pač radi predpisov in mnogo tudi radi nemožnosti arhitektove živeti se stvarno v bistvo našega sloga, ne pa samo omejiti se na uporabljanje dekorativnih motivov brez ozira na celoto. Toda o tem bi bilo potrebno enkrat obširneje razpravljati in upoštevati tudi probleme sodobnega spomeniškega varstva, katerega principi bi se dali s pridom uporabljati tudi pri ohranjanju naših ljudskih umetnostnih tvorb — arhitekture — pri kmečkih hišah in iste principe upoštevati tudi pri novih zidavah. Toda sedaj ni mesto za tozadevno razpravljanje.

Avtorju pa moramo priznati, da je svoje nazore že mnogo izkristaliziral, da je dosegel realnejšo in sprejemljivejšo stopnjo gledanja in da je zadnje njegova knjiga od vseh njegovih ravno v tem oziru najboljša.

F. K. Kos

VSEBINA — TABLES DES MATIÈRES

	Strana
N. Županič: Problem etničke pripadnosti zlatega zaklada iz Semikluša v Banatu. — Zum Problem der ethnischen Zugehörigkeit des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós im südwestlichen Rumänien	5—30
N. Županič: Iz življenja Boštjana Roša. — Biographie de Sébastien Roš	30—42
B. Roš: Moji mladostni spomini. — Les mémoires de ma jeunesse (1839—1866)	42—92
M. Pavičević: O crnogorskom folkloru. — Besonderheiten der montenegrischen Folklor	92—106
A. Mrkun: Platnarstvo u Dobrépoljski dolini. — Leinwanderzeugung im Tale von Dobrépolje	106—115
A. Mrkun: Kmetško delavstvo v Dobrépoljah in okolici. — Die Bauernarbeiterschaft in Dobrépolje und Umgebung	115—124
I. Koštičič: O slovenski in srbohrvatski ljudski mlekarški terminologiji. — Über die slovenische und serbokroatische Volksterminologie bezüglich der Milchwirtschaft	124—128
I. F. Šašelj: Drugo nadaljevanje avtobiografije povodom pisateljve osemdesetletnice rojstva dne 18-V-1939. — Die zweite Fortsetzung der Autobiographie anlässlich des 80. Geburtstages des Autors	128—139
I. F. Šašelj: Slovenski pregovori iz živalstva. — Tiere in slovenischen Sprichwörtern	139—145
A. Sič: Narodopisne drobtine. — Ethnographische Körner	145—148
B. Orel: Dva folklorna festivala. — Zwei folkloristische Festivals	148—165
V. Bučar: Stefan L. Kostov (nekrolog)	165—170
 KRONIKA, REFERATI IN KRITIKA:	
Etnografski muzej v Ljubljani v letu 1939	170—174
F. K. Kos: Kritika dela O. Grebenc »Moderno slovensko pohanstvo« po narodnih motivih	175—176
M. Gaspari: 80-letnica g. duh. svetnika Ivana Šašlja	176—177
F. K. Kos: Kritika dela Jože Karlovšek »Slovenski domovi«. Ljubljana 1939	177—179

